

**UURIMUSI L'ÄNEMERE-
MAADE AJALOOST**
ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ИСТОРИИ СТРАН БАЛТИКИ

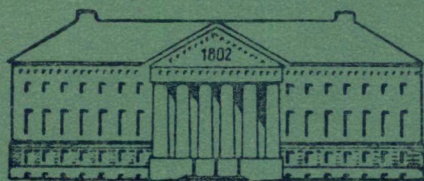

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ACTA ET COMMENTATIONES UNIVERSITATIS TARTUENSIS
ALUSTATUD 1893. a. VIHK 371 ВПУСК ОСНОВАНЫ в 1893 г.

UURIMUSI LÄÄNEMEREMAADE AJALOOST

II

ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ИСТОРИИ СТРАН БАЛТИКИ

ТАРТУ 1976

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ACTA ET COMMENTATIONES UNIVERSITATIS TARTUENSIS
ALUSTATUD 1893. a. VIHİK 371 ВЫПУСК ОСНОВАНЫ В 1893 г.

UURIMUSI LÄÄNEMEREMAAD AJALOOST

ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ИСТОРИИ
СТРАН БАЛТИКИ

II

TARTU 1976

Redaktsioonikolleegium: J. Konks, H. Ligi, H. Piirimäe
Редакционная коллегия: Я. Конкс, Х. Лиги, Х. Пийрмяэ

Vastutav toimetaja M. Täpava
Ответственный редактор М. Тявава

ROOTSI RIIGI JA LIIVIMAA FINANTSSUHTED XVII SAJANDIL

H. Piirimäe

Ajalookirjanduses on üsna üldtuntud seisukohti Eesti ja Liivimaa suurest tulukusest Rootsi riigikassale XVII saj. lõpul. Kõige konkreetsemalt on küsimust käsitlenud O. Liiv, kes «Eesti majandusajaloos» esitas kontseptsiooni, et kuni mõisate reduktsioonini ei toonud Rootsi finantspoliitika Baltimail riigikassale kasu, vaid nõudis kogu aeg juurdemaksu, pärast seda olid need provintsid aga riigikassale väga oluliseks toeks.¹ Tõestuseks toob ta aga andmed ainult riigi sissetulekute 1690-ndail aastail ning märgib vaid üldsõnaliselt õige suurt ülejääki.² Seejuures on suurem osa andmeid sissetulekute kohta mitte reaalsete sissetulekute näitajad, vaid loodetavad sissetulekud. Ainsaks väga konkreetseks näitajaks on kalkulatsioon, et 1699. a. andsid Balti provintsid umbes 25% Rootsi riigi korralisest üldsissetulekust.³

Eesti NSV ajaloo üldkäsitluses on igati rõhutatud Eesti- ja Liivimaa suurt tulukust Rootsi riigikassale ning näidatud, et need provintsid andsid 1699. a. 21% kogu Rootsi riigi sissetulekute.⁴ Samas on lisatud, et Rootsi viidud summad moodustasid vahel poole ja isegi rohkem koloniaalvalduste tuludest.

Ajalookirjanduses on saanud üldtuntuks seisukoht, et Baltimaad olid Rootsi viljaaidaks.⁵ Seejuures on silmas peetud vilja ulatuslikku väljavedu Rootsi. Selle väljaveo tähtsust hinnati ka tol ajal, mille näiteks on tuntud fakt, et Uusikaupunki rahuga 1721. a. lubati Rootsil Riia, Tallinnast ja Kuressaarest tollivabalt välja vedada vilja 50 000 rubla eest aastas.⁶

¹ Eesti majandusajalugu, I, Tartu, 1937, lk. 187, 193.

² Sealsamas, lk. 195.

³ Sealsamas, lk. 193.

⁴ История Эстонской ССР, т. I, Таллин, 1961, стр. 390.

⁵ История Латвийской ССР, т. I, Рига, 1952, стр. 252.

⁶ История Эстонской ССР, т. I, стр. 524. Sama säte fikseeriti ka 1724., 1735. ja 1743. a. Veni-Rootsi lepingutes (Г. А. Некрасов. Сельское хозяйство и положение крестьянства в Швеции в 20—40 гг. XVII в. — Скандинавский сборник, III, Таллин, 1958, стр. 26).

Kuigi esitatud seisukohtade alusel on meil olemas üldine ettekujutus vilja ja raha viimisest Eesti- ja Liivimaalt Rootsi, puudub selles suhtes konkreetne pilt. Me ei tea, kui suured olid saadetised Rootsi eri aastatel, kas oli erinevusi Eesti- ja Liivimaa osas, milline oli saadetiste dünaamika ning kuhu ja kellele need läksid.

Teiselt poolt puuduvad täielikult andmed selle kohta, kui suur oli O. Liivi poolt märgitud «juurdemaks», s. o. kui suured summad toodi Rootsist ja ta teistest valdustest Eesti- ja Liivimaale ning milline oli väljaviidud ja sissetoodud summade bilanss.

Loetletud uurimisülesandeid arvestades on käesoleva artikli eesmärgiks seatud nende probleemide käsitlemine Liivimaa ulatuses, jättes naaberprovintsi Eestimaa ja Rootsi riigi finantsvahekordade valgustamise tulevase erikäsitluse ülesandeks.

Allikana on kasutatud ENSV Riiklikus Ajaloo Keskarihiivis (RAKA) leiduvaid Liivimaa arveraamatuid (pearaamatud, žurnaalid ja eriarved), mis sisaldavad andmeid Liivimaa kõigi sissetulekute ja väljaminekute, sealhulgas ka vilja ja rahasummade kohta, mis läksid Rootsi ja selle valdustesse või saabusid sealt Liivimaale.

1. Väljavedu Liivimaalt

Ülevaate Liivimaalt Rootsi ja selle valdustesse saadetud rahasummade ja viljakoguste kohta rahalises arvestuses annab tabel 1.

Esikohal selles tabelis on esitatud summad, mis läksid Rootsi admiraliteedile ja meremeestele. Kuni 1680-ndate aastateni olid need summad juhuslikku laadi. Otseselt admiraliteedile on suuremad saadetised läinud vaid 1661. ja 1671. a. Esimesel juhul on suurema osa sellest summast moodustanud küll vana võlg,⁷ teisel juhul moodustab sellest põhiosa 50 sälitist rukist 2000 riigitaalri väärtuses, mis läks admiraliteedi käsutusse Liivimaa kroonimisabist.⁸ Sellele lisandus veel partii kedrust ja köisi (garn och tågework), mis andis admiraliteedile köiepunuja Jurgen Hedman, kuid mis tasuti Liivimaa kassast (550 riigitaalrit). Kokku sai admiraliteet nii 3825 hõbetaalrit.

Selle kõrval on kantud samal aastal mitmesuguseid kulutusi seoses kroonu laevade varustamisega. Kindralkubeneri käsul 23. dets. 1676. a. anti ühele Riiaist Stokholmi suunduvale laevale selle meeskonna palvel riietuseks tugeva talvekülma vastu 78 küünart riiet 78 hõbetaalri väärtuses.⁹ Kroonu laevale «Riia» («Riga»), mis hilissügisel pidi viima ooberst Ribbingi eskadroni Stokholmi,

⁷ ENSV RAKA, f. 278, nim. l, s.-ü. XXII-27, l. 198p.—199, 18.

⁸ Sealsamas, s.-ü. XXI-43, l. 185.

⁹ Sealsamas, l. 176.

Tabel 1 (järg)

	a	b	c	d	e	f	g	h	i	j
1677	3 345	—	—	95 615	—	—	—	—	—	98 960
1678	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5 151
1679	—	—	—	—	—	—	5 151	—	—	1 350
1680	—	—	—	—	1 350	—	—	—	—	138 668
1681	81 000	—	—	—	35 665	—	—	2 003	20 000	110 045
1682	60 000	—	—	—	24 693	—	—	4 000	—	245 815
1683	54 601	21 352	—	82 427	77 364	—	—	—	11 066	128 136
1684	28 422	4 675	—	30 456	48 634	15 682	—	—	19 274	137 332
1685	20 000	—	1 350	—	87 585	—	—	—	13 261	255 138
1687	79 788	2 486	—	—	138 599	—	—	14 000	6 000	253 424
1688	83 924	16 495	4 000	—	89 313	—	—	10 256	—	267 104
1691	31 484	—	4 000	64 627	34 900	—	—	12 000	15 260	310 826
1692	73 496	91 983	50 500	27 478	10 260	—	—	15 500	20 000	384 214
1693	100 400	110 086	62 528	22 456	3 469	—	4 411	12 000	19 520	384 438
1694	100 070	157 090	57 008	38 716	7 919	—	—	3 600	10 627	557 122
1696	106 639	88 507	75 008	57 731	16 000	—	—	54 576	10 627	
		221 524	103 988	42 803				55 541		

anti kaasa proviant kuni detsembrikuuni, sest kardeti, et meri võib külmuda.¹⁰ Kroonu laev «Pruun Jäger» («Bruna Jägaren»), mis sama aasta 8. juulil saabus Pärnu reidile, sai Pärnu magasinist kohe 1 tündri (ilmselt vaadi) õlut, tündri silku ja 2 tündrit leiba (kokku 18 hõbetaalrit 16 ööri) ning selle järel said selle pardal olevad 60 meest veel poole kuu meremoona 183 hõbetaalri väärtuses.¹¹ Samas said 2 kroonu alust moona 30 hõbetaalri eest. Kui üks kroonu laev kaotas merel paadi, osteti talle uus (15 riigitaalrit).¹²

Admiraliteedile kulutatuks loeti ka 31 hõbetaalrit 6 ööri, mis maksti samal 1676. a. voorimeestele 98 rulli köienööri (gabelgarn) ja 6 kimbu kanepi sadamasse viimise eest, ning 73 hõbetaalrit 16 ööri, mis maksti selle köienööri ja leiva toimetamise eest laevadele «Riia» («Riga») ja «Põhjätäht» («Nordstierna»).¹³

Analoogilised olid ka väiksemad kulutused admiraliteedi ja Rootsi meremeeste heaks teistel aastatel. Nii on Stokholmi meremehed, kes viibisid 1651. a. Liivimaal, saanud ülalpidamist 39 hõbetaalri 22 ööri eest.¹⁴ 1656. a. sai üks laev toidumoonna 29 hõbetaalri 19 ööri eest.¹⁵ 1671. a. kulutati 100 hõbetaalrit talvitunud Rootsi laeva «Merisiga» («Marswynet») meeskonna ülalpidamiseks.¹⁶

1677. a. on sellist laadi kulutused admiraliteedi heaks juba 881 hõbetaalrit. Sellest on kroonu laeva «Elisabeth» meeskonna ülalpidamiseks kulutatud toidumoonna 127 hõbetaalri eest, kroonu laeva «Engel» («Engel») 60-liikmelisele meeskonnale on antud meremoona 318 hõbetaalri 18 ööri eest, Holmil talvitunud meremeeste ülalpidamiseks on kulutatud 75 hõbetaalrit, 7 Danzigis vangis olnud meremeest said 63 hõbetaalrit¹⁷ jne. Samal aastal sai admiraliteet ja ilmselt selle esindajaks olnud kaupmees Frantz Munkenbergh 17 laevanaela 3½ leisikat lina, mida koos kahe aasta intressidega hinnati 234 hõbetaalrile.¹⁸ Ka maksti kahele tunnivitsutajale admiraliteedile saadetava 300 soolalihatündri vitsutamise eest 13 hõbetaalrit 25 ⅓ ööri.¹⁹ Laeva «Sundzwall» augu kinnitoppimiseks kasutati 3 tündrit kruupe koos kottidega (13 hõbetaalrit 16 ööri)²⁰ jne. Lisaks sellele on aga väljaminekute nimetuse all «saadetised Rootsi» märgitud veel 1642 ⅔ riigitaalrit (2464 hõbetaalrit), mis on makstud admiraliteedile saadetud liha eest.²¹

¹⁰ ENSV RAKA, l. 278, nim. 1, s.-ü. XXII-27, l. 113 p.

¹¹ Sealsamas, l. 157.

¹² Sealsamas, l. 114.

¹³ Sealsamas.

¹⁴ Sealsamas, s.-ü. XXIII-20, l. 30 p.-31, 176.

¹⁵ Sealsamas, s.-ü. XXII-23, l. 175.

¹⁶ Sealsamas, s.-ü. XXII-38, l. 45.

¹⁷ Sealsamas, s.-ü. XXII-44, l. 116, 135 p.

¹⁸ Sealsamas, l. 146.

¹⁹ Sealsamas, l. 116.

²⁰ Sealsamas.

²¹ Sealsamas, l. 157 p.

Nagu neist näidetest selgub, kulutati suurem osa väikestest summadest, mis kanti admiraliteedi arvele kuni 1680-ndate aastateni, peamiselt Liivimaal. Nende kandmine admiraliteedi arvele on õigustatud, sest valdavama osa sellistest kuludest kandis admiraliteet tavaliselt Stokholmis ning viimasel pidid vastavad summad ka Stokholmis üle jääma.

Olukord on järsult muutunud alates 1681. aastast. Kui mitmel eelmisel aastal ei kulutatud Liivimaal admiraliteedi jaoks ainsatki ööri, siis 1681. a. sai admiraliteet Liivimaalt korruga 81 000 hõbetaalrit.²² Sellest on 20 000 riigitaalrit (40 000 hõbetaalrit) makstud Riia kaupmees Johan Reuterile admiraliteedile antud kanepi eest, 15 000 riigitaalrit (30 000 hõbetaalrit) maksti aga admiraliteedile sularahas.²³ Ülejäänud 5500 riigitaalrit ehk 11 000 hõbetaalrit kulutati ehitustöök Skiepsholmi verfides.

Järgmisel aastal sai admiraliteet Liivimaalt sularahas kätte juba 60 000 hõbetaalrit.²⁴ Niisama palju oli admiraliteedile ette nähtud ka 1683. a., kuid tegelikult jäi sellest summast 6000 hõbetaalrit puudu.²⁵

Edaspidi sai admiraliteet igal aastal Liivimaalt vähemalt mõnikümend tuhat hõbetaalrit ja seda enamasti sularahas. Suhteliselt väiksemad olid need summad 1684., 1685. ja 1691. a.,²⁶ kuid alates 1693. a. sai Rootsi admiraliteet igal aastal Liivimaalt üle 100 000 hõbetaalri. Ka 1696. a., millal Baltimaad kannatasid ikalduse ja nälja all, pole admiraliteedile saadetud rahasumma vähenenud, vaid on koguni veidi kasvanud.

Tabeli 1 lahtris «b» on esitatud saadetised Liivimaalt Rootsi õukonnale, nn. tallistaatidele ja rendikojale. Neist esimesele on saadetud aastaül 1663—1667 vaha, mis läks ilmselt küünaldeks. Selle ostmiseks oli aastast ette nähtud 1000 hõbetaalrit.²⁷ Tegelikult kulutati selle vaha ostmiseks 1663. a. — 1105 hõbetaalrit 26 ⁴/₅ ööri,²⁸ 1664. a. 9 hõbetaalrit 20 ⁴/₅ ööri rohkem, kui oli ette nähtud,²⁹ 1665. a. aga veidi vähem.³⁰

1682. a. on samasse lahtrisse kantud ka kuninganna Kristiinale määratud 15 186 hõbetaalrit 12 ööri, mis saadi 1681. a. kroonimisabist.³¹ Selle raha saamiseks on saadetud Hamburgi 6749 ¹/₂ tündrit rukist.

²² Pearaamatus on selle summana märgitud 35 000 riigitaalrit ehk 70 000 hõbetaalrit (ENSV RAKA, f. 278, nim. 1, s.-ü. XXII-49, l. 5 p., 8 p.-9, 139 p.), kuid arvestamata on jäänud kindralkuberneri poolt tehtud kulutused Skiepsholmi verfides (sealsamas, l. 139 p.).

²³ ENSV RAKA, f. 278, nim. 1, s.-ü. XXII-49, l. 139 p.

²⁴ Sealsamas, s.-ü. XXII-50, l. 7 p.-8, 135 p.

²⁵ Sealsamas, s.-ü. XXII-51, l. 39.

²⁶ Sealsamas, s.-ü. XXII-52, l. 134 p.; s.-ü. XXII-53, l. 27 p.-28, 128 p.; s.-ü. XXII-56, l. 30 p.-31.

²⁷ Sealsamas, s.-ü. XXII-30, l. 24; XXII-31, l. 28.

²⁸ Sealsamas, s.-ü. XXII-29, l. 9 p., 30.

²⁹ Sealsamas, s.-ü. XXII-30, l. 7 p.

³⁰ Sealsamas, s.-ü. XXII-31, l. 28.

³¹ Sealsamas, s.-ü. XXII-50, l. 9.

Osa väljaminekuid sama «b» lahtri all esitatud summadest määr-
gib saadetisi Rootsi nn. «tallistaatidele» (Stallstaten). Tegemist
on mõne tuhande hõbetaalriga, mille taga tegelikult on kaerte väl-
javedu. Vastavad kaerakogused olid järgmised:

1650. a. —	994	tündrit
1652. a. —	2038	„
1653. a. —	1040	„
1682. a. —	4135	„
1683. a. —	3708	„
1685. a. —	2130	„
1687. a. —	2290	„

Saadetised rendikojale esinevad alates 1687. a. Esiialgu on
Riia tollituludest saadetud 13 800 hõbetaalrit, mis läheb küll Stok-
holmi rendikojale, kuid on määratud Wismari garnisoni värbami-
seks.³² Suured rahasummad veeti rendikojade aadressil Liivimaalt
välja aga alates 1691. a. — esialgu ligi 100 000 hõbetaalrit, 1696. a.
aga juba üle 220 000 hõbetaalri.

Tabeli 1 lahtris «c» on esitatud saadetised Rootsi riigi teistele
keskasutustele ja ametnikele. Need algavad juhuslike summadega
1660-ndail aastail: 1662. a. saadeti kuninglikule sõjakolleegiumile
30 laevanaela «drebanti» lina 207 hõbetaalri eest,³³ 1664. a. sai
Rootsi kantsler Magnus Gabriel De la Gardie 2686 hõbetaalrit
16 ööri.³⁴

Uksikväljaminekuks oli ka 1349 hõbetaalrit 27 ööri, mis 1684. a.
kirjutati Liivimaa reduktsioonikomisjoni arvele Rootsis.³⁵ Sellest
oli raha ainult 83 hõbetaalrit, kuna suurema osa moodustasid rukis
(157 tündrit 25 kapp) ja oder (264 tündrit 14 kapp).

Alates 1687. a. esines Liivimaa väljaminekute poolel eraldi
väljaminekuna «kuningliku majasteedi ametid ja nõukogu», mille
all esineb ainult sularaha väljavedu. Esimesel kahel aastal kulus
selleks à 4000 hõbetaalrit.³⁶ 1691. a. suunati sinna juba üle 50 000
hõbetaalri. Järgmistel aastatel see summa kiiresti kasvas ning viie
aasta pärast (1696. a.) ületas juba 100 000 hõbetaalrit.

Vaadeldava tabeli lahtris «d» on esitatud vilja ja osalt muude
kaupade väljavedu Rootsi, mis esineb pearaamatuis mitmesuguste
nimetuste all, kuid mille põhiülesandeks oli sealsete garnisonide
varustamine. 1675. a. kanti see Rootsi kammerkolleegiumi nimele,
järgnevatel aastatel esinesid need väljaminekud nimetuse all
«Rootsi saadetised» (Swenska anordningen, Swenska öfversänd-
ningen), alates 1691. a. aga sõnastati seda liiki saadetisi «vilja
väljaveoks» (Spannmähls Förskiepning, sõnasõnalt: vilja laeva-
tamine).

³² ENSV RAKA, f. 278, nim. 1, s.-ü. XXII-54, l. 41 p.-42, 150 p.

³³ Sealsamas, s.-ü. XXII-28, l. 116 p.-117.

³⁴ Sealsamas, s.-ü. XXII-30, l. 25.

³⁵ Sealsamas, s.-ü. XXII-52, l. 101 p.

³⁶ Sealsamas, s.-ü. XXII-55, l. 21 p.-22.

Nagu selgub tabeli 1 lahtrist «d», esinesid seda liiki saadetised aastatel 1633, 1645, 1675—1677, siis 1683—1684 ja järgnevalt juba 1688. a. alates pidevalt. Kõige suuremad olid need saadetised 1677., 1683. ja 1688. a., kuid ka teistel aastatel läks Liivimaa väljaminekutesse nende arvele tavaliselt mitukümmend tuhat hõbetaalrit.

Ülevaate selle saadetiste liigi koostisest annab tabel 2. Sellest ilmneb täie selgusega, et tegemist oli põhiliselt väljaveetava viljaga. Raha esines ainult 1677. a. 3000 hõbetaalri suuruses summas.³⁷ Tabelist nähtub, et rukis esines väljaveetud vilja hulgas kuni 1622. a., otra veeti välja pidevalt, kaera hakati välja vedama alates 1688. a. Kui mitte arvestada erandlikku 1676. a., kõikusid vaadeldaval otstarbel väljaveetud igaaastased viljakogused 10 000 ja 30 000 tündri vahel, kuid mõnel aastal ületasid ka selle maksimumarvu. 1677. a. viidi peale vilja välja ka relvi ja sadulaid (3011 hõbetaalri eest).³⁸

Tabel 2

Saadetised Liivimaalt Rootsi garnisonidele

Aastad	Raha hõbetaalrites	Rukis tündrites	Oder tündrites	Kaer tündrites	Kokku vilja tündrites	Muud kulud hõbetaalrites	Kokku hõbetaalrites
1675	—	13 614	4 230	—	17 844	1 372	45 181
1676	—	2 650	400	—	3 050	192	8 592
1677	3 000	—	—	—	30 434	3 011	95 615
1683	—	57 430	15 732	—	73 162	10 010	82 427
1684	—	8 505	4 500	—	13 005	543	30 456
1688	—	6 789 ¹ / ₂	12 572	6 218	25 579 ¹ / ₂	1 386	64 627
1691	—	4 945	4 633	6 318 ¹ / ₂	15 896 ¹ / ₂	752	27 478
1692	—	3 741	2 747	3 630	10 118	608	22 456
1693	—	—	11 355	6 090	17 445	884	38 716
1694	—	—	15 293	10 148	25 441	1 159	57 731
1696	—	—	11 896	5 534	17 430	891	42 803

Vilja väljavedu tõi aga kaasa ka mitmesuguseid kulusid, mis enamasti lisati väljaminekute all vilja hinnale. (Erandiks on 1677. a., millal neid kulusid ei näidata ja need kanti Liivimaa enda arvele.) Selliste kulude all arvestati vilja ülesostmist, transporti, ladude ja kottide üüri, töötasu, laevade prahiraha jne. Näiteks 1675. a. on vilja ülesostuks vajaliku kapitali pealt makstud poole aasta eest 8% intressi — 919 hõbetaalrit, ruumide üür vilja hoidmiseks kuni väljaveoni oli 358 hõbetaalrit, voorivankrite ja kottide

³⁷ ENSV RAKA, f. 278, nim. 1, s.-ü. XXII-44, l. 157 p.

³⁸ Sealsamas.

eest ning töötasuks koos jootrahaga maksti 520 hõbetaalrit.³⁹ 1676. a. on hoiuraha kulud transpordile, viljamõõtja palk, kottide üür ja laevas kasutatud 91 mati hind moodustanud 100 säilitise pealt 192 hõbetaalrit,⁴⁰ kuid 400 tündri rukki ja 400 tündri otrade pealt pole selliseid kulusid millegipärast arvestatud.⁴¹ 1683. a. on lisaks sellistele kuludele kinni makstud ka ühe Malmösse suunduva laeva proviant, kuid lisaks sellele on kinni makstud ka 7 laeva kulud Sundist läbiminekul.⁴² Nimetatud laevad on Sundi läbinud inglise kaupmeeste nimel, arve on esitanud kaupmees Richert Daniels. Võimalik, et tegemist on Göteborgi suundunud laevadega. Vilja vedu otse Inglismaale on ebatõenäoline, sest kõikide laevade sihtkohtadeks on märgitud Rootsi sadamad. Eriti palju on tulnud sellel aastal maksta laevade prahiraha,⁴³ mis ongi selle aasta kulud eriti suureks ajanud. Analoogilisi kulusid tõi vilja väljavedu ka teistel aastatel.

Valdav enamus sellest viljast on määratud Stokholmi jaoks, mille kõrval igal aastal esineb tavaliselt veel paar-kolm sadamat. Erandiks on 1683. a., millal «Rootsi saadetiste» sihtkohtadeks on märgitud õige paljud linnad ja sadamad. Vilja jagunemist nende vahel näitab tabel 3.

«Rootsi saadetiste» sihtkohad 1683. a.
(vili tündrites)

Tabel 3

Sihtkoht	Rukis a	Oder b	Kokku c
Stokholm	3 825	—	3 825
Göteborg	14 932 1/2	2 880	17 812 1/2
Kalmar	2 160	720	2 880
Malmö	2 200	700	2 900
Landskrona	1 800	500	2 300
Halmstad	1 455	500	1 955
Varberg	1 057	432	1 489
Narva ja Nevanlinna (Nyen)	4 325	3 188	7 513
Wismar	2 070	1 080	3 150
«Rootsi kindlused»	23 605	5 732	29 337
	57 429 1/2	15 732	73 161 1/2

Nagu sellest väikesest tabelist nähtub, on 1683. a. kõige rohkem vilja läinud kindlustele, mille nimesid pole esitatud. Ilmselt läks

³⁹ ENSV RAKA, f. 278, nim. 1, s.-ü. XXII-42, l. 138.

⁴⁰ Sealsamas, s.-ü. XXII-43, l. 184 p.

⁴¹ Sealsamas, l. 113 p.

⁴² Sealsamas, s.-ü. XXII-51, l. 151 p-152.

⁴³ Sealsamas, s.-ü. XXII-51, l. 61 p-62, 144 p-145, 147, 151 p., 152.

see vili aga siiski kõigepealt Stokholmi, millega seletuks ka Stokholmi ebatavaliselt väike osa. Otseselt nimetatud linnadest on üllatavalt suur osatähtsus Göteborgil. Suhteliselt palju vilja on ette nähtud ka Narva ja Nevanlinna varustamiseks. Teistesse Rootsi sadamatesse pidi 1683. a. minema paar-kolm tuhat tündrit vilja.

Teistel aastatel figureerivad Rootsi saadetud vilja sihtkohtadena vaid üksikud sadamad. 1684. a. on 13 005 tündrit määratud Kalmari jaoks ning Stokholm ei esine üldse sihtkohana.⁴⁴ 1688. a. on 2200 tündrit rukist, otri ja kaeru määratud Sundsvalli ja 2000 Viiburi ning 3975 tündrit kaeru Wismarisse.⁴⁵ 1691. a. pidi 1200 tündrit minema Malmösse, 3601 tündrit Kalmari ja 2641 tündrit Wismari.⁴⁶ 1692. a. suunati 3166 tündrit Halmstadi, 1500 tündrit Varbergi ja 1575 tündrit Marstrand.⁴⁷ Järgnevatel aastatel oli kogu Liivimaa vili, mida märgiti selle artikli all, määratud ainult Stokholmi.

Alates 1680-ndatest aastatest esinevad Liivimaa väljaminekutes pidevalt summad, mis läksid Rootsi valdustesse Saksamaal (vt. tabel I«e»). Need algavad kahe väiksema kulutuse kinnimiskemisega Pommeris 1680. a. Esimene neist on tehtud laevaga Pommerisse saadetud jalaväerügemendi heaks. Et laevad saaksid randa, tuli lasta kaluritel linnuse (ilmselt Stettini) vastas jääd lahti raiuda ning maksta selle eest 300 riigitaalrit.⁴⁸ Samal aastal on teel Pommerisse kaks laeva kolme kompaniiga kaldunud õigest kursist kõrvale ning uusaastaõöl maabunud Danzigi lähedal. Kuna ohvitserid ja sõdurid on võoras paigas kannatanud nälga ja külma, on kindralkuberner laenanud Danzigi kaupmeestelt Franz Duntelt ja Daniell Wulffilt 660 riigitaalrit, millest 600 riigitaalrit maksakse ära Liivimaa kassast.⁴⁹ Nii tuligi Pommerisse tasuda 900 riigitaalrit ehk 1350 hõbetaalrit.

Alates 1681. a. saadeti Liivimaalt raha Pommerisse ja Wismarisse juba staatide järgi. Ettenähtud 12 000 riigitaalri asemel anti sularahas küll vaid 10 025 riigitaalrit (20 050 hõbetaalrit)⁵⁰ ning 11 000 tündri rukki ja odra asemel 10 410 tündrit,⁵¹ kuid kõik kokku moodustas siiski suure summa.

1682. a. nõuti Liivimaalt Pommeri staatidele reduktsioonivahendest 30 000 riigitaalrit⁵² ning Tähtvere mõisa rendist ja muudest vahenditest 10 000 riigitaalrit, seega kokku selle aasta kursi järgi 80 000 hõbetaalrit. Seda nõudmist ei suudetud Liivimaal täita.

⁴⁴ ENSV RAKA, f. 278, nim. 1, s.-ü. XXII-52, l. 145 p.-146 p. Siin ja edaspidi autori kokkuvõtted.

⁴⁵ Sealsamas, s.-ü. XXII-55, l. 55.

⁴⁶ Sealsamas, s.-ü. XXII-56, l. 64.

⁴⁷ Sealsamas, s.-ü. XXII-57, l. 77.

⁴⁸ Sealsamas, s.-ü. XXII-48, l. 69 p.

⁴⁹ Sealsamas, l. 69 p.

⁵⁰ Sealsamas, s.-ü. XXII-49, l. 140.

⁵¹ Sealsamas, l. 141-141 p.

⁵² Sealsamas, s.-ü. XXII-50, l. 135 p.

Järgmisel aastal nõuti Liivimaalt Pommeri staatidele üldsummas 72 404 hõbetaalrit 16 ööri, millest otrades tuli anda 4100 $\frac{3}{4}$ tündrit 8201 hõbetaalri 16 ööri eest, reduktsioonivahendeist sularahas 44 203 hõbetaalrit ja litsendist 20 000 hõbetaalrit.⁵³ Lisaks sellele on samal aastal nõutud juba raha ka Wismari staatidele. Nõudmine on ka enam-vähem täidetud, välja arvatud Pommerile määratud vilja osas. Stokholmist tulnud korralduse kohaselt tuli see vili jätta Liivimaa staatidele. Asemele anti iga tündri eest $\frac{3}{4}$ riigitaalrit, kuid ikkagi sai Liivimaa sellel viisil kasu 2051 hõbetaalrit 16 ööri.⁵⁴ Seevastu Wismari staatidele ettenähtud summa on antud viljas (kulud maha arvestatud).⁵⁵

Analoogiliseks kujunes olukord ka 1684. a.: Pommeri staatidele maksti rahas 36 711 hõbetaalrit,⁵⁶ Wismarisse viidi 5486 hõbetaalri 22 ööri eest rukist (4702 tündrit), millele lisanduvad prahiraha ja muud kulud.⁵⁷ Eelmise aastaga võrreldes oli aga väljavedu Pommerisse tunduvalt vähenenud.

1685. a. saadeti Pommeri staatidele raha juba ligi 70 000 hõbetaalrit (täpsemalt 69 518 hõbetaalrit).⁵⁸ Wismarisse saadeti juba 240 säilitist rukist, mis koos prahiraha ja muude kuludega moodustas 18 067 hõbetaalri 16 ööri suuruse summa.⁵⁹

Alates 1687. a. on saadetised Pommeri ja Wismari staatidele teele läinud ainult rahas.⁶⁰ Sellel aastal pidi ainuüksi Pommerisse saadetama tollisissetulekutest ja reduktsioonivahendeist 101 000 hõbetaalrit ning eelmise aasta litsendi ülejäägist 14 000 hõbetaalrit.⁶¹ Sellest täideti küll veidi vähem — 107 599 hõbetaalrit, kuid koos Wismarisse saadetud 31 000 hõbetaalriga kujunes see aasta Saksamaale saadetud rahasummade poolest rekordiliseks. Järgmisel aastal saadeti sinna veidi rohkem kui 1685. a. ning selle järel toimus selle väljaminekuliigi osas üsna ulatuslik vähenemine. 1691. a. ja 1692. a. saadeti küll veel raha ka Bremenisse,⁶² kuid saadetiste üldsumma oli juba tunduvalt väiksem kui 1680.-ndate aastate teisel poolel.

Ülevaate Liivimaalt Pommerisse ja Wismarisse viidud saadetiste koostisest 1680.-ndate aastate algul, millal sinna viidi nii raha kui ka vilja, annab tabel 4. Selgub, et enamasti said sealsed Rootsi

⁵³ ENSV RAKA, f. 278, nim. l., s.-ü. XXII-51, l. 42.

⁵⁴ Sealsamas, l. 41 p.

⁵⁵ Sealsamas, l. 41 p., 151.

⁵⁶ Sealsamas, s.-ü. XXII-52, l. 39 p., 134 p.-135, 139 p., 143, 147 p.

⁵⁷ Sealsamas, l. 146 p.-147.

⁵⁸ Sealsamas, s.-ü. XXII-53, l. 40 p.

⁵⁹ Sealsamas, l. 41, 144 p.-145.

⁶⁰ Vt. näit. 1687. a. saadetisi Pommerisse; ENSV RAKA, f. 278, nim. l., s.-ü. XXII-54, l. 43 p.-44, 105, 150 p.-151, 155 p., 156; Wismarisse. Sealsamas l. 151, 155 p.

⁶¹ Sealsamas, l. 44 p.

⁶² Sealsamas, s.-ü. XXII-56, l. 50 p., 71 p.-72; s.-ü. XXII-57, l. 105.

provintsid oma osa Liivimaalt rahas, kuid selle kõrval andis Liivimaa ka küllalt suured kogused vilja (1681. a. üle 10 000 tündri). Enamuse sellest moodustas rukis.

Tabel 4

Saadetised Liivimaalt Rootsi valdustesse Saksamaal

Aastad	Raha hõbetaalrites	Rukis tündrites	Oder tündrites	Kokku vilja tündrites	Kulud hõbetaalrites	Kokku hõbetaalrites
1681	10 025	8 922	1 488	10 410	—	35 665
1682	24 018	337 1/2	—	337 1/2	—	24 693
1683	70 353	2 070	1 080	3 150	337	77 364
1684	36 771	4 702 1/2	—	4 702 1/2	950	48 634
1685	69 518	5 400	—	5 400	1 268	87 585

Väljavedu Liivimaalt Eesti- ja Ingerimaale esines vaid üksikute aastatel (tabeli 1 lahtrid «f» ja «g»). Saadetised Ingerimaale algavad 1651. a. millal Narva suurtükiväele saadeti tarbepuitu: 200 tünnilauda (Pypholts) ja 50 tükki vankriklotse (Wagenklot, ilmselt rataste valmistamiseks) ning lisaks sellele 4 hõbetaalri eest toorlina.⁶³ 1661. a. said Ingerimaa staadid Liivimaalt ettenähtud 1459 hõbetaalri asemel 1009 hõbetaalrit.⁶⁴

1670. a. kanti Liivimaa kuludest Ingerimaa arvele 2000 hõbetaalrit.⁶⁵ Ligemal vaatlusel selgub aga, et see raha oli tasu Eestimaalet saadud 1333 1/3 tündri vilja eest, mis läks Ingerimaa staadidele.

Vii mane kord esineb Ingerimaa Liivimaa väljaminekutes 1683. a., millal Ingerimaa staadid pidid saama Liivimaalt 19 182 hõbetaalrit, said aga 4325 tündrit rukist ja 3188 tündrit otri kokku 15 682 hõbetaalri eest.⁶⁶ Seega võib öelda, et Ingerimaa esineb Liivimaa väljaminekutes juhuslikult.

Sama juhuslikud on ka saadetised Eestimaalet. 1661. a. saadeti Eestimaalet palkade maksmiseks rahas 2994 hõbetaalrit 16 ööri.⁶⁷ 1669. a. saadeti Pärnust Tallinna garnisonile 735 küünart riidet.⁶⁸ Kõige suurem summa on Liivimaalt Eestimaa arvele kantud 1679. a. — 5150 hõbetaalrit 24 ööri.⁶⁹ Selle taga on kõigepealt Liivimaa kontributsioonist Tallinna magasinile saadetud 199 1/6 tündrit rukist Tallinna mõodus, mis teeb Riia mõodus välja 190 1/2

⁶³ ENSV RAKA, f. 278, nim. 1, s.-ü. XXII-20, l. 150.

⁶⁴ Sealsamas, s.-ü. XXII-27, l. 49 p.-50.

⁶⁵ Sealsamas, s.-ü. XXII-37, l. 7 p., 25 p.

⁶⁶ Sealsamas, s.-ü. XXII-51, l. 150.

⁶⁷ Sealsamas, s.-ü. XXII-27, l. 57 p.-58.

⁶⁸ Sealsamas, s.-ü. XXII-36, l. 74 p.-75.

⁶⁹ Sealsamas, s.-ü. XXII-46, l. 1 p.

tüandrit hinnaga 285 hõbetaalrit 24 ööri.⁷⁰ 4865 hõbetaalrit moodustas aga summa, mis 1672. a. oli kantud Tartu õuekohtu arvele, kuid kuna raha oli jäänud kasutamata, kanti see Eestimaa arvele tagasi.⁷¹

Viimaseks saadetiseks Liivimaalt Eestimaale oli aga 2205 $\frac{16}{17}$ tüandrit otri, mis saadeti 1692. a. Tallinna Rendikojale hinnaga 4411 hõbetaalrit.⁷²

Eraldi osa Liivimaa saadetistest Rootsi riigile moodustavad rahasummad ja osalt ka toiduained, mis kulutati Rootsi riigi diplomaatilistele asjaajamistele. Need on kas läbirääkimised Liivimaa piiridel, välissaadikute vastuvõtmine Liivimaal või summad, mis saadeti Rootsi riigi diplomaatilistele esindajatele Euroopa õukondades. (Tabelis I lahter «h».)

Tabelist nähtub, et need kulud on olnud väga ebaregulaarsed ja kõikumavad.⁷³ See on ka kõigiti loomulik, kuna nende kulutuste tegemine sõltus sellest, missugused diplomaatilised läbirääkimised toimusid, kus Liivimaale või selle piirile saabus välissaadikuid jne. Regulaarseks muutusid need väljaminekud aga alates 1685. a., millal Liivimaalt hakati saatma raha Rootsi saadikuile Euroopa õukondades.

Kulutused algasid 1652. a. 1500 riigitaalri ehk 2250 hõbetaalri kulutamiselega Vene komisjonile Vastseliinas.⁷⁴ 1656. a. on kodanik Georg Striesen (ilmselt Riias) teinud kulutusi Vene saadiku toitmiseks 474 hõbetaalri ulatuses, millest talle on kinni makstud 195 hõbetaalrit.⁷⁵ 1660. a. on kulutatud 243 hõbetaalrit piirikomisjonidele.⁷⁶ Sellest on Liivimaa ja Kuramaa piirikomisjonile toiduainete ostmiseks ja reisikuludeks antud 130 hõbetaalrit ning Vene komisjonile on ostetud 29 hõbetaalri 30 ööri eest aam reinveini.⁷⁷ Viimasel juhul on ilmselt tegemist kulutustega 1660. a. toimunud Vene—Rootsi rahuläbirääkimistele saabunud Vene saatkonna jaoks või nende läbirääkimiste ettevalmistuseks saabunud Venemaa esindaja vastuvõtuga. Esimese komisjoni jaoks on pisikuludest Liivimaa väljaminekutesse kantud 1 tünder rukist.⁷⁸ Huvitaval kombel ei ole üsna suuri kulutusi, mida Rootsi riigil tuli kanda seoses pikalevenivate läbirääkimistega Kärde rahu eel, Liivimaa arvele kantud. 1661. a. puuduvad Liivimaa väljaminekutes hoopis kulud saadikutele. Küll on aga tehtud mitmesuguseid kulutusi

⁷⁰ ENSV RAKA, f. 278, nim. 1, s.-ü. XXII-46, l. 162 p.

⁷¹ Sealsamas, l. 36 p.

⁷² Sealsamas, s.-ü. XXII-58, l. 63.

⁷³ Arvesse ei ole võetud väiksemaid kulutusi mõnemehelestele Vene esindustele ja kulleritele, kellele tehtud kulutused on ka pearaamatuis kantud mitmesuguste kulude alla.

⁷⁴ ENSV RAKA, f. 278, nim. 1, s.-ü. XXII-21, l. 124 p.

⁷⁵ Sealsamas, s.-ü. XXII-23, l. 117 p.-118, 166 p.-167.

⁷⁶ Sealsamas, s.-ü. XXII-26, l. 222.

⁷⁷ Sealsamas, l. 271.

⁷⁸ Sealsamas, l. 221 p., 409.

1663. ja 1664. a. Nii on 1663. a. Moldova vürsti ülalpidamiseks kulutatud 1. juulist — 31. detsembrini 100 riigitaalrit kuus (kuue kuu kohta 900 hõbetaalrit).⁷⁹ Tartust Narva ja sealt Venemaale suunduvale saatkonnale kulutati 630 hõbetaalrit 28 ööri ja üks Poola aadlik sai 300 hõbetaalrit.⁸⁰

Järgmisel aastal kulutati Moldova vürstile juba 1555 hõbetaalrit 24 ööri.⁸¹ Eriti suure kuluartikli moodustavad sellel aastal aga «Saadikute kulud», mille all on näidatud üldse 4988 hõbetaalrit 18²/₃ ööri. Sellest tuleb küll kanda administratiivkulude arvele 1159 hõbetaalrit 16 ööri, mis läksid Rootsi administratsiooni esindaja kuludeks Liivimaa maapäeval.⁸² Ulejäänud summast läks 1246 hõbetaalrit Inglise suursaadiku, 519 hõbetaalrit Poola suursaadiku, 768 hõbetaalrit Moskva saadikute (Gesandter och Envoyer), 399 hõbetaalrit kuramaalaste, 54 hõbetaalrit Hollandi saadikute ning muude saatkondade ja komisjonide kuludeks.

1667. a. kulude seas esineb suurima seda laadi kulutuste tegijana piirikomisjon Vastseliina juures (1147 hõbetaalrit 16 ööri).⁸³ Piirikomisjar Jacob Ränning saab oma võla katteks 600 hõbetaalrit⁸⁴ ning saabunud Vene saadikutele kulutati 75 hõbetaalrit 14²/₅ ööri.⁸⁵ Ka 1668. a. kulud on seoses läbirääkimistega Vene—Rootsi piiril. Nii on assessor Ceumergi ja piirikomisjar Jacob Ränningi reis Vene piirile venelastega läbirääkimiste pidamiseks läinud maksma 150 hõbetaalrit, piirikomisjari palk oli 600 hõbetaalrit ning «saadikute kulud» (töenäoliselt Vene saadikute vastuvõtt) 190 hõbetaalrit 18 ööri.⁸⁶ Piirikomisjar Jacob Ränningile makstakse palka ka 1671⁸⁷ ja 1675. a.⁸⁸ 1675. a. maksti 780 hõbetaalrit Simon Dorfflerile, kes viibis sekretärina Poola õukonnas.⁸⁹ 1676. a. saadeti talle sinna järele koguni 4500 hõbetaalrit.⁹⁰

1676. a. toimusid suured Vene—Rootsi läbirääkimised Meeksi jõel.⁹¹ Nende kulud on ilmselt kaetud Rootsi enda riigikassast. Liivimaal tuli katta vaid mõned olustikulised pisikulud. Kõigepealt on 22. mail 1676 antud kuningliku legaadi Jonas Klingstedi hobustele moonaks 3 1/2 tündrit kaeru ja 1 parmas heinu.⁹² Lisaks sellele on Rootsi saatkond vajanud ka mõningaid mööbliesemeid, mille

⁷⁹ ENSV RAKA, f. 278, nim. 1, s.-ü. XXII-29, l. 314.

⁸⁰ Sealsamas, l. 34.

⁸¹ Sealsamas, s.-ü. XXII-30, l. 25, 50.

⁸² Sealsamas, l. 50.

⁸³ Sealsamas, s.-ü. XXII-34, l. 127.

⁸⁴ Sealsamas, l. 119.

⁸⁵ Sealsamas, l. 134.

⁸⁶ Sealsamas, s.-ü. XXII-35, l. 81, 110.

⁸⁷ Sealsamas, s.-ü. XXII-38, l. 49.

⁸⁸ Sealsamas, s.-ü. XXII-42, l. 51 p.-52.

⁸⁹ Sealsamas, l. 36 p.-37.

⁹⁰ Sealsamas, s.-ü. XXII-43, l. 23 p.-24.

⁹¹ Vt. lähemalt H. Piirimäe. Kaubanduse küsimused Vene—Rootsi suhetes 1661.—1700. a. — Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 113, Tartu, 1961. lk. 34—38.

⁹² ENSV RAKA, f. 278, nim. 1, s.-ü. XXII-43, l. 114-114 p.

muretsemine nii ärevas õhkkonnas, nagu see valitses Meeksi läbi-rääkimiste ajal, tundub suure luksusena. Nii on «mööbli» seas eriti rõhutatud karmesiinpunasesest damastist «vooditaevast» (Himmel) koos «seljatükiga» (Ryggstycke); nõuti 8 künna pikkust ja 5 künna laiust laudlina, riiet 3 leentooli katmiseks jne. Ainuüksi damasti kulus 108 künna 162 hõbetaalri väärtuses. Tuli osta veel karmesiinpunast siidi, kulutada kaunistuseks kulda ja hõbedat, maksta rätsepale, toolitegijale jne.

Alates 1681. a. saadeti Liivimaalt raha juba Rootsi esindajale välisriikides. 1681. a. sai Rootsi resident Poolas Liivimaalt reduktioonisummadest 2000 hõbetaalrit 16 ööri.⁹³ Järgmisel aastal sai sama ametimees juba 4000 hõbetaalrit.⁹⁴ 1684. a. maksti Rootsi erakorralisele saadikule Carl Oxenstiernale Liivimaa kassast 14 000 hõbetaalrit.⁹⁵ 1687. a. saadeti Rootsi saadikule Saksa-Rooma keisri õukonnas Gabriel Oxenstiernale 10 255 hõbetaalrit 25 ööri.⁹⁶ Järgmisel aastal sai sama Gabriel Oxenstierna erakorralise saadikuna Hollandis viibides Liivimaalt 2000 hõbetaalrit.⁹⁷ Ilmselt on see väljaminek kujunenud Liivimaale mitmeks aastaks pidevaks, sest see esineb ka 3 aastat hiljem — 1691. a. kõrvuti 3500 hõbetaalriga, mis saadeti Poolas asuvalle residendile.⁹⁸ 1692. a. määrati Gabriel Oxenstiernale Liivimaalt 12 500 hõbetaalrit, kuid sellest hoiti kokku 500 hõbetaalrit, nii et Hollandisse läks teele jälle 12 000 hõbetaalrit.⁹⁹

1693. a. kohtame sama Gabriel Oxenstiernat juba täievolilise saadikuna (Minister Plenipotentiarie) Saksa-Rooma keisri õukonnas.¹⁰⁰ Liivimaa talle enam ülalpidamise kulusid ei maksa ning nii on ka Liivimaa väljaminekud Rootsi diplomaatia huvides järsult vähenenud. Sel aastal maksti kolmele diplomaadile à 1200 hõbetaalrit leinariiete muretsemiseks kuninganna surma puhul. Need olid eespool nimetatud Gabriel Oxenstierna, samas õukonnas olev Friedrich (ilmselt Fredrik) Wilhelm Horn ja Rootsi erakorraline saadik Regensburgis (ilmselt Saksa Riigipäeva juures) Georg Snolsky.¹⁰¹

1694. a. alates on Liivimaa kulud Rootsi diplomaatiale järsult tõusnud, sest nüüd saadetakse siit raha Rootsi esindajatele juba peaaegu üle kogu Euroopa. Gabriel Oxenstierna on nüüd erakorraliseks saadikuks Inglismaal, kuhu talle saadetakse jälle 12 000 hõbetaalrit.¹⁰² Lisaks temale on komisjoni sekretäri nimetuse all

⁹³ ENSV RAKA, f. 278, nim. 1, s.-ü. XXII-49, l. 38 p.-39.

⁹⁴ Sealsamas, s.-ü. XXII-49, l. 49 p.-50, 136.

⁹⁵ Sealsamas, s.-ü. XXII-53, l. 50 p.-51, 184.

⁹⁶ Sealsamas, s.-ü. XXII-54, l. 32.

⁹⁷ Sealsamas, s.-ü. XXII-55, l. 30.

⁹⁸ Sealsamas, s.-ü. XXII-56, l. 32.

⁹⁹ Sealsamas, s.-ü. XXII-57, l. 41 p.-42, 134.

¹⁰⁰ Sealsamas, s.-ü. XXII-58, l. 671.

¹⁰¹ Sealsamas, l. 46, 671. Siin ja järgnevalt autori summeeritud.

¹⁰² Sealsamas, s.-ü. XXII-59, l. 552, 593.

Inglismaal ka keegi Leyoncrona (Leyon Crona), kes sai kokku 1820 hõbetaalrit.¹⁰³ 12000 hõbetaalrit saab peale saadiku Inglismaal ka erakorraline saadik (Extraordinaire Envoye) Hollandis Nils Lilieroth (Lillie Roth).¹⁰⁴ Saksa-Rooma keisri juures oli sama tiitliga endiselt Friedrich Wilhelm Horn, kellele maksti Liivimaalt küll ainult 3000 hõbetaalrit. Regensburgis oli endiselt samas diplomaatilises astmes Georg Snolsky, kellele maksti Liivimaalt 8000 hõbetaalrit.¹⁰⁵ Ilmselt oli tema abiks sekretär Georg Heinrich Glasher.¹⁰⁶ Väiksemate palkadega olid Rootsi esindajaks Liivimaa kulul Justus Hinrich Stor sekretäri nimetusega Saksi kuurvürstiriigis ja Brandenburgis, Hinrich Gabriel Rothlieb residendina Hamburgis, sealsamas komissariks keegi Huswedall, Christopher Adlerflücht oli komissariks Reini alal (Reinschen Creitz), Alexander von Ehrenborg agendina Viinis, Peter (Petter) Cnipercrona komisarina Danzigis, Johan Palmquist sekretärina Prantsuse õukonnas, Nicolas Simons konsulina Portugalis ja Andres Leijonclou (Leyon Clou) erakorralise saadikuna Taanis.¹⁰⁷ 1696. a. andmeil olid kõik need diplomaadid edasi Liivimaa palgal.¹⁰⁸ Juurde on tulnud Georg Waxleger, kes tegutses Poolas korrespondendi nimetuse all (lisaks resident Justus Hinrich Storrile).

Tabeli 1 eelviimases lahtris «i» on esitatud muud kulud, mis on kantud Liivimaa arvelt mujale. Need saadetised algavad 1681. a. 20 000 hõbetaalri maksmisega komissar Wilhelm Schmittile Rootsi Kammerkontori käsul.¹⁰⁹ Pole küll teada, milleks see raha oli määratud, kuid et selle saaja ei elanud Liivimaal, näitab asjaolu, et raha võttis Riias vastu ta volinik Richart Daniel.¹⁰ Võimalik, et sellel aastal Liivimaalt väljaviidud summade suurust tuleks suurendada veel 24 000 hõbetaalri võrra, mis maksti reduktsioonivahendeist major Heningh Oloffsson Ankergripile,¹¹¹ kuid mis andmete puudulikkuse tõttu on kantud muude kulude arvele.

1683. a. on Liivimaalt saadetud 11066 hõbetaalrit Hollandisse.¹¹² Järgmisel aastal on saadetised sinna veel suuremad. Tegemist on ilmselt Rootsi riigivõla tasumisega Liivimaa ressursidest, sest kogu väljaminek kannab pearaamatus nimetust «Hollandi nõudmised» (Hollendske Fordringer). Pealegi on selle nõudmise tasumise juures selgitatud, et Hollandi volinik Dierich Wollmer on saanud 10 339 hõbetaalrit 16 ööri sõja ajal toodud teravilja eest.¹¹³ Selle võla tasumine jätkus ka järgneval aastal, kusjuures

¹⁰³ ENSV RAKA, I, 278, nim. I, s.-ü. XXII-59, l. 553, 594.

¹⁰⁴ Sealsamas, l. 552, 593.

¹⁰⁵ Sealsamas, l. 553, 594.

¹⁰⁶ Sealsamas, l. 554, 595.

¹⁰⁷ Sealsamas, l. 557-558, 595-597.

¹⁰⁸ Sealsamas, s.-ü. XXII-60, l. 47.

¹⁰⁹ Sealsamas, s.-ü. XXII-49, l. 39 p.-40, 140.

¹¹⁰ Sealsamas, l. 140.

¹¹¹ Sealsamas, l. 37 p.-38, 140.

¹¹² Sealsamas, s.-ü. XXII-51, l. 571 p.-58, 144 p.

¹¹³ Sealsamas, s.-ü. XXII-52, l. 140.

nüüd selgub, et tegemist on viimase sõja ajal Stralsundi toodud viljaga, mille eest 1685. a. lisaks eelnevale tasuti 9261 hõbetaalrit.¹¹⁴

Samal 1685. a. on Liivimaalt saadetud 2000 riigitaalrit ehk 4000 hõbetaalrit Rootsi kaubahoovile Moskvas (Handelshuset i Moskau).¹¹⁵ Ilmselt on tegemist ühe Kärde rahuga ettenähtud, kuid tulekahjus hävinud kaubahoovi ülesehitamisega.¹¹⁶

1687. a. maksti Liivimaa kindralkuberneri käsul 6000 hõbetaalrit Kuramaa hertsogile.¹¹⁷ 1691. a. kulutati 15 259 hõbetaalrit 17 ööri hemmanite¹¹⁸ väljalunastamiseks Rootsis.¹¹⁹

Lõpuks, alates 1692. a. esineb väljaviidud summade kuluartiklina «Wyra Bruuk» (bruk — tehas). Tegemist on summadega, mis on Liivimaalt saadetud riiginõuniku ja Kammerkolleegiumi presidendi Lars Flemingi nimele. 1692. a. on see summa (20 000 hõbetaalrit) tasuta ilmselt sellele tehasele sealt 1690. ja 1691. a. saadud mõökade eest.¹²⁰ Järgmisel aastal oli see tasuta kuninglikust arsenalist saadud relvade eest,¹²¹ 1694. a. ja 1696. a. jälle sellest tehasest saadud mõökade eest.¹²²

Vaadeldes saadetiste kogusummat Liivimaalt Rootsi ja selle valdustesse (tabeli 1 lahter «j»), näeme, et 1650-ndatest aastatest alates esines enam-vähem pidevalt raha või vilja väljavedu. Ometi olid need saadetised kuni 1680-ndate aastateni suhteliselt väikesed ja väga kõikuva suurusega (mõnestkümnest hõbetaalrist mõne tuhande taalrini). Tavalisest suuremad olid need 1675. ja 1677. ning osalt ka 1676. a. Nende aastate erandlikult suured arvud (1677. a. ligi 100 000 hõbetaalrit) rõhutavad aga veelgi enam juhuslike ja erakorraliste asjaolude erikaalu.

Olukord on järsult muutunud alates 1681. a., millal reduktsioon andis Rootsi riigi kätte suured rahasummad. Siit peale on selgelt märgatav väljaviidud rahasummade kiire kasv. Kui 1681.—1685. a. viidi igal aastal välja üle 100 000 hõbetaalri, siis 1687. ja järgnevail aastail ületas see juba 250 000 hõbetaalrit, 1692. a. juba 300 000 hõbetaalrit ning selle järel süstemaatiliselt ja kiirelt kasvades ületas 1696. a. mõne tuhandega juba poole miljoni hõbetaalri piiri.

¹¹⁴ ENSV RAKA, I. 278, nim. 1, s.-ü. XXII-53, l. 135.

¹¹⁵ Sealsamas, l. 131 p.-132.

¹¹⁶ Vt. lähemalt H. Piirimäe. Kaubanduse küsimused Vene—Rootsi suhetes, lk. 72.

¹¹⁷ ENSV RAKA, I. 278, nim. 1, s.-ü. XII-54, l. 149.

¹¹⁸ Hemman — normaaltalu Rootsis.

¹¹⁹ ENSV RAKA, I. 278, nim. 1, s.-ü. XXII-56, l. 92.

¹²⁰ Sealsamas, s.-ü. XXII-57, l. 61.

¹²¹ Sealsamas, s.-ü. XXII-58, l. 65.

¹²² Sealsamas, s.-ü. XXII-59, l. 65, s.-ü. XXII-60, l. 63.

2. Saadetised Rootsist ja selle teistest valdustest Liivimaale

Kuigi Balti provintsid andsid korraliste ja erakorraliste saadetiste näol Rootsi riigile suuri sissetulekuid, nõudsid Rootsi suurriigi huvid, eriti armee ülalpidamine, mõningail aastail lisavahendite siia paigutamist. Nende saadetiste seas on tähtsal kohal sõjapäe mundirüüe, kuid mõningail aastail on toodud ka vilja ja raha.

Ülevaate Liivimaale sissetoodud summadest annab tabel 5. Selles esitatud arvudest nähtub, et paljudel aastatel tuleb Liivimaa riigimajanduses arvestada mujalt toodud vahendeid, kuigi need

Tabel 5

Rootsist ja selle valdustest Liivimaale toodud rahasummad
(hõbetaalrites)

Aastad	Rootsist	Soomest	Ingerimaalt	Eestimaalt	Mu alt	Kokku
	a	b	c	d	e	f
1632	—	—	× ¹²³	—	—	—
1633	30 776	5 038	×	—	—	35 814
1636	38 072	23 357	×	—	—	61 629
1638	2 500	43 585	×	2 485	—	48 570
1639	—	51 291	×	826	—	52 117
1640	—	44 506	×	6 808	—	51 316
1642	6 827	9 970	5 890	—	—	22 687
1644	26 984	—	—	—	—	26 984
1645	3 563	350	8 000	32 250	—	44 163
1646	863	—	8 000	—	—	8 863
1647	55 338	—	8 000	8 568 ¹²⁴	—	71 906
1648	—	—	8 000	—	—	8 000
1649	1 022	—	8 000	6 675 ¹²⁵	—	15 697
1650	174 688	230	8 878	—	—	183 796
1651	16 834	6 336	8 000	—	—	31 470
1652	187 445	—	11 981	—	—	199 426
1653	—	—	62 813	8 000 ¹²⁶	—	70 813
1656	3 000	—	—	—	—	3 000
1658	101 000	—	—	—	—	101 000
1659	—	—	—	—	—	—

¹²³ Esiialgu moodustas Ingerimaa Liivimaaga ühise kindralkubermangu.

¹²⁴ Liivimaa tuludesse on kantud 9099 hõbetaalrit 24 ööri (ENSV RAKA, f. 278, nim. 1, s.-ü. XXII-16, lk. 16 p.) Vaatamata sellele, et laekus ka eelmisel aastal võlgujäänud vili kokku 300 hõbetaalri eest, on tegelik laekumine jäänud väiksemaks, sest arvestatakse kahjumit, mis tekib mõõituda vahest (Tallinna nõõdud olid väiksemad) 831 hõbetaalri 24 ööri suuruses (sealsamas, lk. 17).

¹²⁵ Eestimaalt laekunud 2225 tündrit vilja, mida hinnati 6675 hõbetaalrile, oli kantud Liivimaa sissetulekutesse juba 1648. a. all, kuid tegelikult laekus see alles järgmisel aastal (ENSV RAKA, f. 278, nim. 1, s.-ü. XXII-17, lk. 17 p.-18; s.-ü. XXII-18, lk. 17 p.-18).

¹²⁶ 1653. a. on arvestatud ka sellel aastal Eestimaa kontributsioonist Liivimaa sissetulekutesse kantud vilja 8000 hõbetaalri eest, kuigi vili polnud veel kohale jõudnud (ENSV RAKA, f. 278, nim. 1, s.-ü. XXII-22, l. 16, 36 p.-37).

Tabel 5 (järgi)

	a	b	c	d	e	i
1661	—	—	—	7 204	—	7 204
1662	—	200	—	—	—	200
1663—65	—	—	—	—	—	—
1666	400	—	—	—	—	400
1667	15 096	—	—	6 448	—	21 544
1668	26 449	—	—	—	—	26 449
1669	20 007	—	—	2 708	—	22 715
1670	30 962	—	—	6 173	—	57 135
1671	79 393	—	—	30	—	79 423
1672	14 616	—	—	18 882	71 160	104 597
1673	24 675	—	—	3 672	29 700	58 048
1674	600	—	—	7 539	—	8 139
1675	198	—	—	3 777	32 510	36 485
1676	—	—	—	—	—	—
1677	2 750	—	—	220	13 650	16 620
1678	—	—	—	—	—	—
1679	—	—	—	2 790	—	2 790
1680	—	—	—	—	—	—
1681	—	—	2 513	—	437	2 950
1682	—	—	2 800	1 500	—	4 300
1683	4 817	—	3 500	—	—	8 317
1684	3 228	—	4 400	—	—	7 628
1685—94	—	—	—	—	—	—
1696	256	—	—	—	—	256

laekumised ei olnud pidevad. Üldjoontes võiks seejuures eraldada järgmisi alaperioode:

- 1) 1630-ndate aastate algusest (täpsemini a. 1633) 1640-ndate aastate keskpaigani, millal mujalt toodud summad olid võrdlemisi stabiilsed, kõikudes mõnekümne tuhande hõbetaalri pii-rides.
- 2) 1640-ndate aastate keskpaigast kuni 1660-ndate aastate algseni, millal mujalt toodi küll pidevalt (välja arvatud 1659. a.) vahendeid Liivimaale, kuid eri aastatel saabunud summades esineb väga suuri kõikumisi. 1660-ndatel aastatel järgnes sellele mõneaastane periood, mille jooksul mujalt midagi Liivimaa sissetulekutesse ei laekunud.
- 3) Aastad 1667—1675, millal saadetised mujalt esinevad jälle võrdlemisi stabiilselt. Need on suuremad kui esimesel perioodil ning kulmineeruvad 1672. a.
- 4) Sajandi lõpp, millal saadetised mujalt esinevad mõne tuhande hõbetaalri suuruste summadena üksikuil aastail (peamiselt 1680-ndate aastate algul). Alates 1685. a. polnud ilmselt enam mingit vajadust mujalt vahendite Liivimaale toomiseks (256 hõbetaalrit 1696. a. on hoopis juhuslik).

Absoluutarvudes kõige suuremad saadetised on Liivimaale toodud 1650-ndatel aastatel. Rekordiline oli 1652. a., millal Liivimaale

toodud rahasumma ulatub peaaegu 200 000 hõbetaalrini. Peaaegu niisama palju toodi ka 1650. a. Üle 100 000 hõbetaalri aastas toodi Liivimaale ka 1658. ja 1672. a.

Jälgides saadetise päritolu, näeme, et kõige pidevamalt on neid saabunud Rootsist (Stokholmist). Sealt pärineb ka lõviosa suurtest maksetest 1650.¹²⁷ ja 1652. a.¹²⁸ 1660-ndate aastate lõpul ja 1670-ndate aastate algul on Rootsist saadetud regulaarselt riidet Liivimaa garnisonidele. Kui 1666. a. saadeti seda vaid 320 künart 400 hõbetaalri väärtuses¹²⁹, siis 1668. a. saadeti Sokholmist Liivimaa asuvatele vägedele riidet 8748 $\frac{1}{2}$ künart ning kaupmees Schyttelworti kaudu saadi veel 16 014 $\frac{2}{3}$ künart.¹³⁰ Kuna riide hinnaks arvestati 1 hõbetaaler künna eest, on sellel aastal sõjaväele toodud riide koguväärtus 24 763 hõbetaalrit 2 $\frac{2}{3}$ ööri. Järgmisel aastal on Stokholmist saadetud 3083 $\frac{3}{4}$ künart ning Riia kaupmees Herman Bekeri käest saadud Rootsist makstava raha eest 16 923 künart, kokku seega 20 007 hõbetaalri eest.¹³¹

Umbes niisama palju on Rootsist makstava raha eest sõjaväele riidet antud ka järgmisel aastal: 10 947 $\frac{1}{2}$ künart nn. dusinken-kalevit (Dusinken) ja 5748 $\frac{3}{4}$ künart kitsast nn. kirsei-kalevit (Kersin),¹³² mis arvestati 2874 $\frac{3}{8}$ künna ette kokku 19 197 hõbetaalri eest.¹³³ 1671. a. sadeti Lüübekist ostetud nn. puck-kalevit (Piukkläde) 17 365 künart hinnaga 1 hõbetaaler künna eest.¹³⁴ Sama riidesorti on 1673. a. Rootsist Liivimaale toodud 13 421 $\frac{1}{2}$ künart 16 777 hõbetaalri eest.¹³⁵

Märkimisväärne on asjaolu, et paljudel aastatel on Rootsist saadetud Liivimaa garnisonidele ka vilja. Nii näiteks oli 1667. a. Rootsist tulnud saadetises kokku 3547 tündrit vilja, mis oli hinnatud 3 hõbetaalrit tünder ja mille väärtus oli seega 10 641 hõbetaalrit.¹³⁶ 1671. a. saadeti Liivimaa garnisonidele Lõuna-Mörest ülesostetud 10 000 tündrit vilja 30 000 hõbetaalri eest.¹³⁷ Samal aastal on aga Liivimaale saadetud ka 12 896 hõbetaalrit just vilja ülesostmiseks. Võimalik, et ka see vili oli mõeldud kohalike garnisonide ülalpidamiseks, kuid pole välistatud võimalus, et see kokkuostetud vili oli mõeldud omakorda väljaveoks.

1656. a. kanti Liivimaa sissetulekutesse ka 2000 riigitaalrit (3000 hõbetaalrit), mille Rootsi admiraliteet oli saatnud Liivimaale

¹²⁷ ENSV RAKA, f. 278, nim. 1, s.-ü. XXII-19, l. 13, 86 p.-87.

¹²⁸ Sealsamas, s.-ü. XXII-21, l. 15, 29 p.-30.

¹²⁹ Sealsamas, s.-ü. XXII-32, l. 99 p.-100.

¹³⁰ Sealsamas, s.-ü. XXII-35, l. 126 p.

¹³¹ Sealsamas, s.-ü. XXII-36, l. 74, 175, 204.

¹³² Kirsei (ingl. Kirsey) — jäme ja paks apreteerimata inglise ja šoti kalevi samanimelise küla järgi.

¹³³ ENSV RAKA, f. 278, nim. 1, s.-ü. XXII-37, l. 172.

¹³⁴ Sealsamas, s.-ü. XXII-38, l. 164.

¹³⁵ Sealsamas, s.-ü. XXII-40, l. 131 p.-132.

¹³⁶ Arvutused sissekannete alusel: ENSV RAKA, f. 278, nim. 1, s.-ü. XXII-33, l. 131 p.-132.

¹³⁷ Sealsamas, s.-ü. XXII-38, l. 164.

lina ülesostmiseks.¹³⁸ Põhjendusega, et lina pole õnnestunud kohale tuua, võeti see raha garnisonide ülalpidamiseks.

Allikakriitiliselt tuleb arvestada, et mõningatel juhtudel võib raha või vili, mis on sisse kantud kui Rootsi toodu, olla pärit ka Rootsi valdustest. Näiteks on kindlaks tehtav, et 1673. a. sissekantud 466 hõbetaalrit 22 ööri on tegelikult Turus laekunud Soome «sõjaabina».¹³⁹ Samal aastal on Soome «sõjaabina» laekunud ka teise partiina toodud 1129 hõbetaalrit 16 ööri.¹⁴⁰

Soome osa Liivimaa väljaminekute katjana oli eriti tähelepanuväärne 1630-ndate aastate lõpul ja 1640-ndate aastate algul, millal mõnel aastal toodi Soomest Liivimaale rahas või natuuras mitukümmend tuhat hõbetaalrit.

Ingerimaa puhul ei ole arvestatud saadeti kuni 1642. a., millal Ingerimaa allus Liivimaa kindralkubermangule ja seoses sellega ka Ingerimaa sissetulekuid ja väljaminekuid arvestati koos Liivimaa omadega. Järgnevatel aastatel oli Ingerimaa ülesandeks Tartu ülikooli ülalpidamine, milleks sealsetelt mõisatelt igal aastal nõuti 8000 hõbetaalrit. Kui Ingerimaalt laekus rohkem, kanti Liivimaa sissetulekutesse ikka 8000 hõbetaalrit, ülejäänud aga loeti tagavaraks, mis võeti sissetulekuna arvele siis, kui Ingerimaa mõisatelt saadi vähem, ja lõpuks 1652. a. juba ka kogu ülejääk.¹⁴¹ 1645. a. võeti puudujääk 2912 hõbetaalrit 28 ööri Käkisalme rendist (rända),¹⁴² mille all arvestati üldse maalt saadavaid tulusid. 923 hõbetaalrit on Ingerimaa rendist võetud lisaks ka 1650. a.¹⁴³ Riigimaksudest (mantalspenningar) on lisa võetud ka 1651. a. (616 hõbetaalrit 16 ööri)¹⁴⁴ ja 1652. a. (655 hõbetaalrit 20 ööri).¹⁴⁵

Erakordselt suur sissetulek Ingerimaalt Liivimaa tuludesse 1653. a. seletub sellega, et vastavalt Kammerkolleegiumi resolutsioonile 23. nov. 1652. a.¹⁴⁶ panditi ülikooli mõisad Ingerimaal, kusjuures sealt saadud sissetulek arvestati Liivimaa kubermangu bilanssi. Pandisumma suuruseks pidi olema 300 riigitaalrit (450 hõbetaalrit) adramaalt. Uheks pandisaajaks oli Harald Igelström, kellele panditi mõis, mida märgiti allikas kui Wollkotta küla, 4500 hõbetaalri eest.¹⁴⁷ Teiseks pandivõtjaks oli Hans Chroneman, kes pidi maksma 70 000 riigitaalrit, kuid maksis kahes osas ära vaid 35 542 riigitaalrit 14 ööri (50 313 hõbetaalrit 14 ööri). Kokku laekus sel teel Liivimaa tuludesse ümmarguselt 54 813 hõbetaalrit.¹⁴⁸

¹³⁸ ENSV RAKA, l. 278, nim. I, s.-ü. XXII-23, l. 126 p.

¹³⁹ Sealsamas, s.-ü. XXII-40, l. 78.

¹⁴⁰ Sealsamas, l. 191 p.

¹⁴¹ Sealsamas, s.-ü. XXII-21, 130 p.

¹⁴² Sealsamas, s.-ü. XXII-14, l. 142.

¹⁴³ Sealsamas, s.-ü. XXII-19, l. 28 p.

¹⁴⁴ Sealsamas, s.-ü. XXII-20, l. 16, 191 p.

¹⁴⁵ Sealsamas, s.-ü. XXII-21, l. 171 p.

¹⁴⁶ Sealsamas, s.-ü. XXII-22, l. 185.

¹⁴⁷ Sealsamas, l. 85, 186-186 p.

¹⁴⁸ Sealsamas, l. 84 p.-85, 185 p.

Juhuslikku laadi olid saadetised naaberprovintsis Eestimaalt. Suurim summa on kantud arvele 1645. a., millal Eestimaalt on saadetud 29 250 hõbetaalri eest vilja ja 2000 riigitaalrit (3000 hõbetaalrit) rahas.¹⁴⁹

Ka järgmistel aastatel saadeti Eestimaalt Liivimaale teravilja, mis kanti Liivimaa sissetulekutesse. 1647. a. saadeti Tallinnast Liivimaa staatidele 3033 1/4 tündrit teravilja, millele lisandus 104 tündrit eelmise aasta arvel.¹⁵⁰ 1648. a. anti korraldus saata Eestimaalt Liivimaale 2225 tündri vilja (6675 hõbetaalrit),¹⁵¹ mis järgmisel aastal lackus.¹⁵²

1667. a. saadeti kuberner Bengt Horni käsul Eestimaalt Liivimaale 2149 1/2 tündrit vilja, kusjuures see tuli võtta kas laevachitusabist või veskitollist.¹⁵³ 1669. a. saadeti Eestimaalt Liivimaale 902 1/2 tündrit vilja.¹⁵⁴ 1670. a. laekus vilja 6173 hõbetaalri eest, 1671. a. 30 hõbetaalri eest (10 tündrit vilja).¹⁵⁵

Vilja on toodud Eestimaalt Liivimaale ka järgnevatel aastatel, kuid ei puudu ka saadetised sularahas. Näiteks 1672. a. suure summa hulgas, mis toodi Eestimaalt, oli 4865 hõbetaalrit, mis tuli Tallinna litsendist.¹⁵⁶

Mujalt laekunud summadena on tabelis 5 arvestatud Prantsusmaalt saadud subsiidiume, mida Rootsi hakkas saama 1672. a. sõlmitud lepingu alusel tasuks osavõtu eest sõjast Saksa vürstiriikide vastu 1674.—1679. Suurim oli see summa 1672. a., ulatudes 71 160 hõbetaalrini.¹⁵⁷

Kokkuvõte mujalt Liivimaale toodu koostisest on esitatud tabelis 6.

Rootsist ja seile valdustest Liivimaale toodu

Tabel 6

Aastad	Raha hõbetaalrites	Vili tündrites	Muud hõbetaalrites	Kokku hõbetaalrites
	a	b	c	d
1640	29 991	9 477	—	51 316
1644	26 984	—	—	26 984
1645	6 913	14 880	—	44 163
1646	3 860	2 863	—	8 863
1647	57 306	6 161	75	71 906

¹⁴⁹ ENSV RAKA, f. 278, nim. I, s.-ü. XXII-14, l. 27 p. Arvestatud pole proffiiti (301 hõbetaalrit 16 ööri).

¹⁵⁰ Sealsamas, s.-ü. XXII-16, lk. 16 p.-17.

¹⁵¹ Sealsamas, s.-ü. XXII-17, lk. 17 p.-18.

¹⁵² Sealsamas, s.-ü. XXII-18, lk. 17 p.-18.

¹⁵³ Sealsamas, s.-ü. XXII-33, l. 132 p.-133.

¹⁵⁴ Sealsamas, s.-ü. XXII-36, l. 26 p.-27.

¹⁵⁵ Sealsamas, s.-ü. XXII-37, l. 13 p.-14; s.-ü. XXII-38, l. 20 p.-21.

¹⁵⁶ Sealsamas, s.-ü. XXII-39, l. 148.

¹⁵⁷ Sealsamas, l. 18 p.

Tabel 6 (järg)

	a	b	c	d
1648	2 034	3 313	67	8 000
1649	2 481	5 984	—	14 697
1650	178 600	2 448	—	183 796
1651	26 621	2 748	—	31 470
1652	190 517	3 760	—	199 426
1653	56 201	6 766	—	70 813
1656	3 000	—	—	3 000
1658	101 000	—	—	101 000
1659	—	—	—	—
1661	?	?	?	7 204
1669	—	—	20 007	22 715
1670	21 913	3 155	29 000	57 135
1671	32 029	10 010	17 365	79 423
1672	94 716	4 238	—	104 597
1673	38 871	1 185	16 777	58 048
1674	3 033	1 742	—	8 139
1675	32 708	1 615	—	36 485
1677	13 650	73	2 750	16 620
1679	—	1 860	—	2 790
1681	2 950	—	—	2 950
1682	4 300	—	—	4 300
1683	8 317	—	—	8 317
1684	7 628	—	—	7 628
1696	256	—	—	256

Tabelist selgub, et põhiosa mujalt toodud summadest moodustas raha. Seejuures tuleb teha küll allikakriitiline märkus selles osas, et osalt sisaldavad Rootsi saadetiste arvele kantud summad lihtsalt arveldisi, mida märgiti rahas, kuid mille tegeliku tasumis-mooduse kohta andmed puuduvad. Üldpilti see oluliselt ei muuda. Liivimaale toodud vili pärines enamasti Eestimaalt. Muude saadetiste all esineb peamiselt sõjavägede vajadusteks sisseveetud riie.

Hinnates kriitiliselt saadud statistilisi andmeid Liivimaale sissetoodud viljakoguste ja rahasummade kohta, tuleb arvesse võtta järgmisi asjaolusid:

1) Mõningatel juhtudel on saadud rahasummad olnud tasuks müüdnud vilja eest. Seega pole tegemist tegelikult sissetoodud rahasummadega, vaid ainult arveldistega raamatupidamises. Raha kanti sissetulekute poolele, vili märgiti väljaminekute poolele.

2) Loomulikult tuleb kõigi mujalt toodud vahendite puhul arvestada seda, et neid ei saadetud siia vallutatud provintsi huvides ega kohaliku elanikkonna vajaduste katteks. Tegemist oli lihtsalt Rootsi suurriigi ressurssidest suhteliselt väikese osa ümberpaigutamise sinna, kuhu oli saadetud rohkem sõjaväge, kus tuli teha ulatuslikke kindlustustöid ja kanda muid kulutusi feodaalse riigi huvides. Summade toomist Liivimaale tingis eeskätt see, et tege-

mist oli piiriproovintsiga (suhetes Poolaga), kus tuli pidada tunduvalt rohkem sõjaväge kui naaberprovintsis Eestimaal. Pealegi oli Liivimaa esialgu rängalt laastatud Poola—Rootsi sõdades.

Mõneti analoogiline oli olukord Rootsi finantssuhetes oma valdustega Saksamaal. Saksa DV ajaloolane J. Peters, analüüsides Rootsi võimu perioodi Ees-Pommeris, on näidanud, et Rootsi riigikassa sealt sissetulekut ei saanud, kuid ometi oli Pommeri valdamine Rootsi riigile kasulik.¹⁵⁸ See oli Rootstile sõjaliseks platsdarmiks ja sõdurite värbamise alaks, kuid andis ka võimaluse sekunda Saksamaa siseasjadesse, andis toorainet manufaktuurile ja pakkus huvi ka maavalduse seisukohalt. Nagu nägime eelnevalt, veeti ka Liivimaalt vilja ja raha Rootsi garnisonide ja ametnike ülalpidamiseks Saksamaal.

3. Liivimaa bilanss Rootsiaga

Otsustamaks Rootsi riigi ja Liivimaa finantssuhete üle, tuleks kõrvutada Liivimaalt Rootsi ja selle teistesse provintssidesse välja viidud ja siia sissetoodud summasid. Ülevaate Liivimaa provintsi sissetoodud ja siit väljaviidud summade bilansist annab tabel 7.

Tabel 7

Liivimaa bilanss Rootsi riigi teiste provintsidega (hõbeaalrites)

Aastad	Sisse toodud	Välja viidud	Bilanss + rohkem sisse toodud - rohkem välja viidud	Bilanss Eestimaad arvestamata
	a	b	c	d
1632	—	10 538	— 10 538	— 10 538
1633	35 814	1 554	+ 35 260	+ 35 260
1636	61 629	—	+ 61 629	+ 61 629
1638	48 570	—	+ 48 570	+ 46 085
1639	52 117	—	+ 52 117	+ 51 291
1640	51 316	—	+ 51 316	+ 44 508
1642	22 687	—	+ 22 687	+ 22 687
1644	—	—	—	—
1645	44 453	6 192	+ 38 251	+ 6 011
1646	8 863	—	+ 8 863	+ 8 863
1647	71 906	—	+ 71 906	+ 63 338
1648	8 000	—	+ 8 000	+ 8 000
1649	14 697	—	+ 14 697	+ 9 022
1650	183 796	1 118	+ 182 678	+ 182 678
1651	31 470	358	+ 31 112	+ 31 112
1652	199 426	4 543	+ 194 883	+ 194 883
1653	70 813	1 170	+ 69 643	+ 61 643

¹⁵⁸ J. Peters. Schwedische Ostseeherrschaft und Grundbesitzveränderungen in Vorpommern. — «Zeitschrift für Geschichtswissenschaft», 1960, nr. 1, S. 76—77.

Tabel 7 (järg)

	a	b	c	d
1656	6 993	225	+ 6 768	+ 6 768
1658	101 000	—	+101 000	+101 000
1659	—	—	—	—
1660	—	243	— 243	— 243
1661	7 204	8 329	— 1 125	+ 1 870
1662	200	207	— 7	— 7
1663	—	3 437	— 3 436	— 3 436
1664	—	8 662	— 8 662	— 8 662
1665	—	977	— 977	— 977
1666	400	48	+ 352	+ 352
1667	21 544	1 844	+ 19 700	+ 13 252
1668	26 449	974	+ 25 475	+ 25 475
1669	22 715	735	+ 21 980	+ 19 272
1670	57 135	2 000	+ 55 135	+ 48 962
1671	79 423	550	+ 78 873	+ 78 843
1672	104 597	—	+104 597	+ 85 776
1673	58 048	—	+ 58 048	+ 58 048
1674	8 139	—	+ 8 139	+ 600
1675	36 485	45 181	— 8 696	— 12 473
1676	—	13 558	— 13 558	— 13 558
1677	16 620	98 960	— 82 340	— 82 560
1678	—	—	—	—
1679	2 790	5 151	— 2 361	— 5 151
1680	—	1 350	— 1 350	— 1 350
1681	2 950	138 668	—135 718	—135 718
1682	4 300	110 045	—105 745	—107 245
1683	8 317	245 815	—237 498	—237 498
1684	7 628	128 136	—120 508	—120 508
1685	—	137 332	—137 332	—137 332
1687	—	255 138	—25 138	—255 138
1688	—	253 424	—253 424	—253 424
1691	—	267 104	—267 104	—267 104
1692	—	310 826	—310 826	—310 826
1693	—	384 214	—384 214	—379 803
1694	—	394 438	—394 438	—394 438
1696	256	557 122	—556 866	—556 866

Selle koostamisel on lahtris «c» esitatud bilanss Liivimaa seisukohalt, s. o. arvesse on võetud kõigist Rootsi riigi osadest, kaasa arvatud Eestimaalt, Liivimaale toodud raha ja vili (hõbetaalrites). Bilansi tähistused \pm on tehtud Liivimaa seisukohalt vaadatuna. Kui Liivimaale toodud summad ületavad väljaveo, märgib seda «+», kui aga Liivimaalt väljaveetud summad ületavad sisseveo, märgib seda «-». Rootsi riigi seisukohalt asjale lähenedes on märgid muidugi vastupidised.

Selle tabeli lahtrist «c» selgub: Rootsi võimu algperioodil oli Liivimaa bilanss suhetes teiste provintsidega tunduvalt tema

¹⁵⁹ Bilansi tähistusi («+» ja «-») antud seoses ei tohi segi ajada bilansi mõistega kaubanduses.

kasuks. Sissetoodud summade ülekaal väljaviidutega võrreldes oli küll väga suurte kõikumistega, kuid oli aastaid (1650., 1652.), millal bilanss Liivimaa kasuks lähenes 200 000 hõbetaalrile. Ootuspäraselt on ka veel sõja ajal 1656—1658 Liivimaale raha juurde toodud. Olukord muutus aga järgmistel aastatel, millal Liivimaa bilanss Rootsi riigi muutus ajutiselt negatiivseks, kuigi väljaveo ülekaal oli suhteliselt väike või isegi tühine.

Alates 1666. a. on Liivimaa jälle vajanud toetust mujalt ning kuni 1670-ndate aastate keskpaigani olid aastabilansid mõnekümne tuhande hõbetaalriga tema kasuks. 1675. a. ületas positiivne saldo jälle 100 000 hõbetaalrit. Alles 1670-ndate aastate keskpaigast alates hakati Liivimaalt pikkamööda vahendeid välja võima.

Järsk murrang Rootsi riigi kasuks on Liivimaa bilansis toimunud alates 1681. a., mis langeb kokku reduktsiooni algusega. Nüüdsest peale saadakse Liivimaalt otsest kasu vähemalt 100 000 hõbetaalrit aastas, 1683. a. juba 237 000, 1687. a. alates üle veerand miljoni ning 1692. a. juba üle 300 000 hõbetaalri aastas. Edasi oli kasv kiire ja pidev ning isegi suurde näljaaega kuulaval 1696. a. oli bilanss Rootsi riigi kasuks tunduvalt üle poole miljoni hõbetaalri.

Määramaks Rootsi riigi bilanssi Baltimaade mõlema provintsi (Eestimaa ja Liivimaa) suhtes, tuleb mõlema provintsi bilanssist siiski maha arvata nende vastastikused arveldused. Seda silmas pidades on ka tabeli 6 lahtris «d» esitatud parandused Liivimaa bilansis nende aastate kohta, millal seda bilanssi mõjutas naaberprovint Eestimaa. Kuna osa Liivimaale toodud vilja ja raha pärines Eestimaalt, on mõnedel aastatel vähenenud Liivimaa positiivses bilansis esitatud summad, ehk teiste sõnadega: Rootsi riigi kulutused osutuvad neil aastatel väiksemaks. Perioodil 1675.—1682. a. on seevastu osalt suurenenud Rootsi kasum (lahtri «c» vähenemise arvel).

Kokku võttes näeme, et Rootsi riigi ja ta ülemere valduse Liivimaa finantsvahekordade vaatlemisel tuleb eraldada eri perioode. Kuni 1670-ndate aastate keskpaigani sai Liivimaa enam-vähem pidevalt finantsabi Rootsist ja selle teistest valdustest. Loomulikult ei saa sellest teha järeldust, nagu oleks selline positiivne bilanss olnud mingil määral Liivimaa huvides. Bilanss näib vaid seda, et Liivimaa etendas suurt osa Rootsi suurriiklikus poliitikas. Põhjuseks on asjaolu, et Liivimaa oli piirprovint, kus tuli pidada rohkem sõjaväge kui näiteks Eestimaal, pöörata suuremat tähelepanu kindluste korrashoiule jne. Siia toodud summade suuruses esineb aga suuri kõikumisi (mõnest tuhandest hõbetaalrist ligi 200 000 hõbetaalrini). Minimaalset otsest kasumit andis Liivimaa 1660-ndate aastate esimesel poolel, pidevalt aga alates 1670-ndate aastate keskpaigast. Uus periood Rootsi riigi ja Liivimaa finantsuhetes algas alates 1681. a. Sissetulekute kasv mitmesugustest tuluallikatest, eriti aga redutseeritud mõisate rent, andis Rootsi

riigile võimaluse mitte ainult oma kõigi siinsete kulutuste katmiseks kohalikest ressurssidest, vaid nüüd algas ka raha ja vilja suurelatuslik väljavedu. Aasta-aastalt on väljaveetud summad suurenenud, nii et ka suurde näljaaega langeval 1696. a. saadi juba üle poole miljoni hõbetaalri. Liivimaa varustas raha ja viljaga Rootsi admiraliteeti ja teisi keskasutusi, andis vilja kroonumagasinidele Rootsis ja Saksamaal ning maksis palka Rootsi diplomaatidele üle kogu Euroopa. Seega toimus XVII sajandi viimastel aastakümnetel Liivimaa suurejooneline ekspuateerimine Rootsi emamaa huvides. Finantsbilanss Rootsi riigi ja Liivimaa vahel näitab ka selles osas, et Liivimaa polnud suurriigi võrdseks provintsiks, vaid oli ülemerevalduseks, mis oli koloniaalse väljakurnamise objektiks.

ФИНАНСОВЫЕ ОТНОШЕНИЯ ШВЕДСКОГО ГОСУДАРСТВА И ЛИФЛЯНДИИ В XVII ВЕКЕ

Х. Пийримяэ

Резюме

В исторической литературе известны высказывания о большой выгодности Прибалтийских провинций Лифляндии и Эстляндии для Шведского государства в XVII веке, когда эти провинции были под властью Швеции. Однако до сих пор отсутствуют конкретные статистические данные о том, что ежегодно вывозили из прибалтийских провинций, какова динамика этого вывоза и для кого он был предназначен. Чтобы ответить на эти вопросы относительно Лифляндии, автором данной статьи проведены статистические подсчеты на основе бухгалтерских книг, хранящихся в ЦГИА ЭССР в Тарту.

Данные о вывозе денежных средств и зерна из Лифляндии в Швецию и ее другие владения (таблица 1) показывают, что вывоз этих средств встречается более-менее регулярно начиная с 1650-х годов. Однако суммы, отправленные из Лифляндии в Швецию до начала 1680-х годов, незначительны по своей величине (от нескольких десятков до нескольких тысяч сер. талеров). Исключением являются 1675—1677 гг., когда в связи с участием Швеции в войнах против немецких княжеств вывозили значительно больше (в 1677 г. почти 100 000 сер. талеров). Положение резко изменилось в 1681 г., когда после проведения редукций имений значительно увеличились государственные доходы в Лифляндии. В 1681—1685 гг. ежегодно вывозили уже более чем 100 000 сер. талеров, начиная с 1687 г. уже более 250 000, начиная с 1692 г. более 300 000 сер. талеров, а в 1696 г. уже более 1/2 миллиона сер. талеров. За счет этих средств покрывали мно-

гие расходы адмиралтейства, двора и различных центральных правительственных учреждений, снабжали хлебом крепости и гарнизоны как в самой Швеции, так и в Германии, а также платили жалованье шведским дипломатам во многих столицах Европы.

Одновременно с вывозом из Лифляндии в Швецию и ее владения происходил и ввоз некоторых сумм в Лифляндию (таблица 5). С начала 30-х до середины 40-х годов ежегодно в Лифляндию ввозили несколько десятков тысяч сер. талеров. В последующий период (с середины 40-х годов до начала 60-х годов) наблюдаются сильные колебания в величине привозимых в Лифляндию средств (от нескольких тысяч до 200 000 сер. талеров), а в 60-е годы иногда дополнительные средства в Лифляндию не отправлялись. Значительные средства ввозились в Лифляндию в период 1667—1675 гг., а в последующие годы в бухгалтерских книгах встречаются лишь некоторые незначительные случайные суммы.

Данные о балансе Лифляндии с другими провинциями Шведского государства (таблица 6) показывают, что в начальный период шведского господства количество ввезенных средств превышало объем вывоза. Однако следует учесть, что ввоз денежных и материальных средств в Лифляндию происходил не в интересах развития ее экономики, и не в интересах местного населения. Причиной такого ввоза было то, что Лифляндия была пограничной провинцией, где необходимо было содержать больше войск, проводить более значительные фортификационные работы и т. д. Кроме того, в начальный период шведского господства Лифляндия была страшно разорена шведско-польскими войнами в начале XVII в. Минимальный доход от Лифляндии Шведское государство получило в первой половине 1660-х гг. Резкий поворот в пользу Шведского государства произошел в 1681 г. Рост доходов государства из различных источников, а особенно в результате редукции имений, дал Шведскому государству возможность не только покрыть все свои издержки за счет местных ресурсов, но и позволил начать весьма большой по своим масштабам вывоз денег и зерна. В последующие годы доходы Шведского государства непрерывно росли и даже во время великого голода в 1696 г. Шведское государство получило от Лифляндии чистого дохода более 1/2 миллиона сер. талеров. Таким образом, в последние десятилетия XVII века Лифляндия была объектом колониальной эксплуатации со стороны Швеции.

THE FINANCIAL RELATIONS BETWEEN SWEDEN AND ITS PROVINCE OF LIVONIA IN THE 17TH CENTURY

H. Piirimäe

Summary

It is generally accepted in literature on history that the Baltic provinces of Estonia and Livonia were highly profityielding under the Swedish rule in the 17th century, but no exact analysis concerning the volume of export, its dynamics throughout the period and the recipient of goods can be found. The present paper is an attempt to investigate the problems with the help of more exact methods. For that purpose figures presented in the state account-books of Livonia which are available at the Central State Archives of the ESSR at Tartu were subjected to statistical analysis.

The figures covering the export of money and grain from Livonia to Sweden and its possessions (see Table 1) show the existence of permanent export relations since the fifties of the 17th century. However the consignments remained small (from a score to some thousand silver thalers in value) and extremely different in volume until the eighties of the same century. The years 1675—1677 witnessed exceptionally large exports from Livonia (e.g. about 100,000 silver thalers in 1677) probably due to extensive expenses caused by the war between Sweden and the German principalities. By 1681 when the reduction of estates placed large sums of money at the state's disposal annual exports worth 100,000 and more silver thalers had become common. Thus in the period 1687—1692 more than 250,000 silver thalers worth was exported every year, by 1692 the annual sum had exceeded 300,000 and in 1696 it had grown to be half a million. The money was spent on paying the expenses of the Swedish Admiralty, the Court and various central organs of power, on supplying forts and garrisons both in Sweden and Germany with grain, and on diplomats' salaries in a number of European capitals.

At the same time with the exports of money and grain to Sweden, some money, grain and cloth for army uniforms was imported to Livonia (see Table 5) in the value of some thousand silver thalers annually in the period of 1630—1646 and in varying amounts up to the beginning of the sixties. Then after a few years, during which the only money to the Livonian treasury came from inland, sizable sums arrived from Sweden in the years of 1667—1675. During the following years Livonia received only a few insignificant sums from Sweden.

The data concerning the financial balance of Livonia in comparison with the other Swedish provinces (see Table 6) reveal that in the first years of the Swedish rule the imports considerably

exceeded the exports. But one should take into consideration that all the import to Livonia was not to promote the local economy or benefit the well-being of the population but the fact alone that Livonia was a border province of Sweden made the stationing of troops and fortification work in Livonia imperative in the interest of the Swedish State. And one should also keep in mind that Livonia in the first years of the Swedish rule was a country badly ravaged in the Polish-Swedish Wars. Sweden started to gain some profits from Livonia in the first years of the sixties of the seventeenth century, and in the seventies the profits came to be constant. The year 1681 was a turning point in the financial balance of Livonia. Rising incomes of various sources, especially the tenure of reduced estates, enabled the Swedish State not only to cover their local expenses out to start an extensive export of grain and money resources. In the following years Swedish net profits showed a persistent rise so that even in 1696, the year of the Great Famine, the net profits of the state amounted to more than half a million silver thalers. So it may be said that in the second half of the 17th century Livonia was ruthlessly exploited for the benefit of the Swedish State.

TALURAHVA ARV JA PAIKNEMINE LÕUNA-EESTIS AASTAIL 1711—1816

H. Ligi

Viimastel aastakümnetel on kogu maailmas suuresti kasvanud huvi ajaloolise demograafia vastu. Ka meie vabariigis on hakatud järjest enam tegelema selle pikka aega söötisseisnud teadusharuga.¹ Varasemate sajandite rahvastikuloos uurijate erilise tähelepanu objektiks on arusaadavatei põhjustel talurahvas. Probleemiks number üks on seejuures talurahva arvu muutumine ja seda mõjutanud tegurid. Põhja-Eesti (Eestimaa kubermangu) talurahva arvu dünaamikast feodaalkorra valitsemise viimase poolteise sajandi jooksul annavad viimastel aastatel ilmunud uurimused juba võrdlemisi üksikasjaliku pildi.² Seevastu Lõuna-Eesti (Liivimaa kubermangu põhjaosa) rahvaarvu muutumist ei ole — nagu kohe näeme — kuni viimase ajani lähemalt jälgitud.

Mõningaid teateid Liivimaa rahvaarvu kohta XVIII saj. lõpul võib leida A. W. Hupeli ja H. v. Bienenstammi töodes.³ Samad andmed Liivimaa kohta tervikuna on esitatud ka «Eesti majandusajaloos». Neile tuginedes konstateeritakse «rahvaarvu juurdekasvu stagnecrumist» XVIII—XIX saj. vahetusel, mis osutavat sügavale kriisile pärisorjusele põhinevas agraarkorralduses.⁴

¹ Ulevaade uurimise seisust vt. H. Pälli. Ajaloolise demograafia probleeme Eestis. Tallinn, 1973, eriti lk. 19—37. Vt. ka Eesti ajaloolise demograafia bibliograafia. Tallinn, 1969.

² S. Vahtre. Rahvastiku liikumisest Eestimaa kubermangus XVIII saj. lõpul ja XIX saj. esimesel poolel. — Ajaloo järskudel radadel. Tallinn, 1965, lk. 56—83; S. Vahtre. Eestimaa talurahvas hingeloenduste andmeil (1782—1858). Tallinn, 1973; H. Ligi. Talurahva arvu dünaamikast Eestimaal XVIII sajandil (adramaarevisjonide andmeil). — Studia historica in honorem Hans Kruus. Tallinn, 1971, lk. 223—256; H. Ligi. Talurahva arv ja paiknemine Eestimaa kubermangus XVIII sajandil. — Uurimusi Läänemeremaade ajaloost, I (TRU Toimetised, vihik 316). Tartu, 1973, lk. 231—301.

³ A. W. Hupel. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland. Bd. I—III, Riga, 1774—1782; A. W. Hupel. Die gegenwärtige Verfassung der Rigischen und Revalschen Statthalterschaft, zur Ergänzung der topographischen Nachrichten von Liefland und Ehstland. Riga, 1789.

H. v. Bienenstamm. Geographischer Abriss der drei Ostseeprovinzen Russlands oder der Gouvernements Ehst-, Liv- und Kurland. Riga, 1826.

⁴ Eesti Majandusajalugu, I. Toim. H. Sepp, O. Liiv, J. Vasar. Tartu, 1937, lk. 330—331.

Mõningaid, tunduvad osas kahjuks küll ebaõigeid andmeid hingeloenduste-eelse perioodi talurahva arvu kohta sisaldavad 1930-ndail aastail ilmunud maakondlikud koguteosed.⁵ Nimetada tuleb ka J. Kõpu 1710.—1711. a. katku ja Laiuse ajalugu käsitlevaid töid.⁶

Nõukogude Eesti uurijatest puudutas antud teemat esimesena J. Kahk, kes avaldas ka kirikustatistikal põhinevad andmed 5 Liivimaa kihelkonna (Räpina, Karula, Otepää, Kolga-Jaani, Kihelkonna) rahvaarvu kasvu kohta a. 1755—1849.⁷ Üksikute Liivimaa kihelkondade talurahva arvu dünaamikat meid huvitava perioodi lõpuosas on jälgitud S. Vahre juhendamisel valminud TRÜ lõpetajate diplomitöodes.⁸ Käesoleva artikli autor on avaldanud andmeid meessoost pürustalupoegade arvu kohta XVIII saj. ja 1811. a. seoses talupoegade majandusliku kandevõime ning koormiste ja loomakasvatuse paikkondliku eripära käsitlemisega.⁹

Suhteliselt väiksem tähelepanu Lõuna-Eesti rahvastikuloo vastu seletub suurel määral allikaliste raskustega.

Talurahva arvu jälgimisel tulevad arvesse esmajoones 3 allikate liiki: XVIII saj. adramaarevisjonide materjalid, hingeloendid (-revisjonid) ja meetrikaraamatud. Adramaarevisjonide protokollide täielik komplekt asub Moskvas Vanade Aktide Riiklikus Kesk-arhiivis.¹⁰ Saaremaa protokollide teine eksemplar ja osa mandri riigimõisate protokollide koopiad on olemas Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Kesk-arhiivis.¹¹

Adramaarevisjonid toimusid Liivimaal ajavahemikus 1715—1758. Neist varasimast (a. 1715—1716) on säilinud Pärnu kreisi¹² ja Saaremaa andmed. Kubermanguvalitsuse 4. XI ja 5. XII 1720. a.

⁵ **Valgamaa.** Maadeteaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus. Toim. A. Tammekann, A. Luha ja E. Kant. Tartu, 1932; **Saaremaa.** Maadeteaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus. Toim. A. Luha, E. Blumfeldt ja A. Tammekann, Tartu, 1934; **Viljandimaa.** Maadeteaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus, I. Üldosa. Tartu, 1939.

⁶ J. Kõpp. Andmeid viimasest suurest katkust Lõuna-Eestis aastail 1710—1711. — «Ajalooline Ajakiri», nr. 1, lk. 15—23; J. Kõpp. Laiuse kihelkonna ajalugu. Tartu, 1937.

⁷ J. Kahk. Rahutused ja reformid. Tallinn, 1961, lk. 180—181.

⁸ K. Pihlak. Rahvastikuliikumisest Paistu kihelkonnas aastatel 1782—1881. Tartu, 1966; S. Säremat. Talurahva arv ja selle dünaamika Põlva kihelkonnas 1782—1858. aastal. Tartu, 1972; A. Tammeraid. Muhu rahvastik aastail 1782—1858. Tartu, 1972; Käsikirjad TRÜ NSV Liidu ajaloo kateedris.

⁹ H. Ligi. Talupoegade koormised Eestis 13. sajandist 19. sajandi alguseni. Tallinn, 1968, lk. 257—258 ja 278—281. H. Ligi. Veoloomadest Eestis feodalismi perioodil. Etnograafiamuuseumi Aastaraamat, XXIV, Tallinn, 1969. lk. 195—222.

¹⁰ Vanade Aktide Riiklik Kesk-arhiiv (VARKA), f. 274 — Liivimaa, Eesti-maa ja Soome asjade kammerkontor.

¹¹ RAKA, f. 310 — Saaremaa majandusvalitsus ja f. 567 — Valga maa-mõõdu-revisjonikomisjon.

¹² Selle koosseisu kuulusid hilisemad Pärnu- ja Viljandimaa, välja arvatud Põltsamaa, Pilistvere ja Kolga-Jaani kihelkond, mis loeti Tartu kreisi kuuluvaiks.

reskripti alusel viidi 1721. a. esimestel kuudel (põhimiselt jaanuaris — veebruaris) revisjon läbi Tartu kreisis. Selle andmete kontrollimiseks pandi 16. XII 1721. a. korralduse alusel toime uus revisjon.¹³ Enamik mõisaid revideeriti 1722. a. lõpul või 1723. a. algul. Pärnu kreisis ja Saaremaal teostati järgmine revisjon kindralkuberneri 11. X 1723. a. instruksiooni alusel. Pärnu kreisi protokollid pärinevad 1724. a. augustist — oktoobrist; enamiku Saaremaa kihelkondade materjale pole õnnestunud leida. Järgmised revisjonid toimusid juba kogu kubermangus enam-vähem üheaegselt järgmistel aastatel: 1731, 1738, 1744, 1751 ja 1758.

Nagu Eestimaal, oli ka Liivimaal adramaarevisjonide eesmärk fiskaalne: revisjonide käigus kogutud andmete põhjal määrati kindlaks iga mõisa revisjoniadramaade arv; viimane omakorda oli nii korraliste kui ka erakorraliste riigimaksude sissenõudmise aluseks. Muude andmete kõrval registreeriti revisjonide käigus iga talupere liikmed järgmiste kategooriate kaupa:

- 1) pere meessoost töövõimelised liikmed 15—60 aasta vanuses;
- 2) pere naissoost töövõimelised liikmed 15—60 aasta vanuses;
- 3) vanad (60-aastased ja vanemad) ning töövõimetud mehed;
- 4) vanad ja töövõimetud naised;
- 5) alla 15 aasta vanused poisid;
- 6) alla 15 aasta vanused tüdrukud. Varasemates, enne 1723. aastat toimunud revisjonides on 2 viimast kategooriat koos.

Eestimaal oli revisjoniadramaade aluseks tööjõuliste meeste arv; Liivimaal lähtuti sellest vaid 1715. aasta revisjoni puhul. Juba järgmine revisjon viidi kogu Liivimaal läbi nn. rootsi meetodil: revisjoniadramaade arv määrati talupoegade mõisakoormiste taalriväärtuse järgi. Viimane omakorda arvutati välja vastavate takside alusel.¹⁴

Nn. rootsi meetod tugines 1688. aasta 30. jaanuari instruksioonile.¹⁵ Demograafiale huvipakkuvad andmed sisalduvad revisjoni-protokollis osas, mida nimetati talude spetsifikatsiooniks. Kõnesoleva instruksiooni järgi tuli revisjonikomisjonil spetsifikatsioon ja vakuraamat koostada kohapeal, kõigi talude peremeeste küsitlemise teel saadud andmete põhjal. Tegelikult on sellest nõudest kinni peetud vaid 1722. a. Tartu kreisis A. J. Saltza poolt teostatud kordusrevisjoni ja nähtavasti ka Pärnu kreisi 1724. aasta revisjoni ajal. Tartu kreisis lepiti 1721. a. vähemalt osa mõisate revideerimisel mõisavalitseja poolt koostatud spetsifikatsiooniga. Uue

¹³ Revident A. J. Saltza aruanne riiklikule kammerkolleegiumile. Vt. Eesti rahva ajaloost Põhjasõja aastail 1700—1721. Valimik dokumente. Tallinn, 1960, lk. 290—297.

¹⁴ Lähemalt H. Ligi. Talupoegade koormised Eestis 13. sajandist 19. sajandi alguseni. Tallinn, 1968, lk. 253 jj. ja E. Tarvel. Adramaa. Eesti talu-rahva maakasutuse ja maksustamise alused 13.—19. sajandini. Tallinn, 1972, lk. 161—168.

¹⁵ H. Ligi. Talupoegade koormised, lk. 122 jj.

revisjoni tarvis koostatud instruksioonis (9. veebr. 1731)¹⁶ on selline moodus juba seadustatud: et revisjon toimuks «võimalikult ilma venitamiseta» kohustati kõigi mõisate valdajaid ja valitsejaid «külavanemate, kubjaste, kiltrite, hirsnike või ka teiste usaldusväärsete ja õiglaste inimeste abil järele uurima iga talupere seisukorra inimeste, hobuste, rakendite ja kariloomade poolest» ning saadud andmete alusel koostama talude spetsifikatsiooni. Viimane koos «õige vakuraamatuga» tuli mõisavalitseja allkirjaga kinnitatult toimetada määratud ajal ja kohas revisjonikomisjoni kätte. Viimase tegevus piirdus nüüd saadud andmete kontrollimisega eelnevalt vannutatud valitseja, kupja ja hirsnike küsitlemise kaudu.¹⁷ Sedasama lihtsustatud revideerimismoodust kasutati ka kõigi 4 järgmise revisjoni puhul. Nende läbiviimise aeg nähtub tabelist 1.

Tuginedes 4. VII 1710 Riia all sõlmitud kapitulatsioonile¹⁸ leidis Liivimaa rüütelkond, et igale mõisale on 1688. aasta revisjonidramaade arv maksimumiks, 1731., 1738. ja 1744. aasta revisjoni puhul võitiski rüütelkonna seisukoht. 1731. ja 1738. a. ei revideeritud üldse neid mõisaid, mis võtsid omaks 1688. aasta revisjonidramaade arvu.¹⁹ 1744. a. viidi revisjon küll jällegi läbi kõikides mõisates, kuid XVII saj. lõpu taseme ületanud mõisad maksid riigimakse siiski rootsiaegse adramaade arvu alusel.

Eestimaa adramaarevisjonide materjalide allikakriitiline analüüs näitas, et tänu revisjonide läbiviimise otstarbekale süsteemile oli kogutud andmete usaldusväarsuse aste silmatorkavalt kõrge.²⁰ Liivimaa mandriosas ei olnud taluelanike arvul riigimaksude seisukohalt erilist tähtsust. Sellekohaste andmete tõele vastavuse kontrollimine talupoegade küsitlemise teel oli sootuks pealiskaudsem kui Eestimaal. Meetrikaraamatute abi, samuti kohapealset ülevaadtust kahtlastel puhkudel asjasse selgusetoomiseks ei kasutatud üldse. Juba see sunnib arvama, et Liivimaa adramaarevisjonide demograafilised andmed on vastavatest Eestimaa andmetest vähem usaldusväärsed. Kontrollida oli seda võimalik kõigepealt revisjonispetsifikatsioonide ja samaaegsete immissooniprotookollide võrdlemise teel. Seejuures selgus, et lahkumineku pole eriti suured ja mis peaasi, neil puudub kindel tendents.²¹ Tuleb aga mär-

¹⁶ VARKA, f. 274, nim. 1, s.-ü. 172.

¹⁷ RAKA, f. 1392, nim. 1, s.-ü. 57.

¹⁸ Eesti rahva ajaloost Põhjasõja aastail 1700—1721. Valimik dokumente. Tallinn, 1960, lk. 230 (§ 18).

¹⁹ 1731. a. olid rootsiaegse taseme saavutanud vaid üksikud Tartu kreisi mõisad; 1738. a. on reas kihelkondades (Kambja, Sangaste, Kanepi, Hargla) selleni jõudnud juba enamik mõisaid ja lünk revisjonimaterjalides seetõttu õige suur.

²⁰ H. Ligi. Eesti talupoegade feodaalsed koormised (XIX saj. alguseni). Tallinn, 1968, lk. 662—690. Käsikiri Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keskramatukogus.

²¹ H. Ligi. Talupoegade koormised, lk. 124 jj.

Tabel I

Adramaarevisjonide läbiviimise aeg

Aasta Maakond	1715	1721	1723 (1724)	1731	1738	1744	1751	1758
Tartu- ja Võrumaa		9. I — 12. V	5. II 1722— 20. VII 1723	15. III— 30. VII	12. I— 21. VI	18. II— 10. VII	25. VII 1750— 14. IV 1751	1. III— 11. VIII
Pärnu- ja Viljandi- maa	III—V		18. VIII— 30. X 1724	18. V— 6. IX	6. I—4. II	13. II—	4. I—1. II	15. VI —1. X
Saaremaa	I—II			31. III— 17. VI	22. V— 18. VII	2. IV— 20. X	30. VIII— 5. XII 1750	16. X 1757— 22. VI 1758

kida, et enamik autori käsutuses olnud immissooniprotokolle pärineb 1720.—1730-ndaist aastaist.

Mõningatel juhtudel osutus võimalikuks kõrvutada adramaarevisjonide andmeid kirikuõpetajate poolt kogututega.²² Võrdlus kõneleb revisjoniandmete objektiivsuse kasuks. Kahjuks on taolisi võrreldavaid andmeid vaid kahest kõige läänepoolsemast maakonnast. Adramaarevisjonide usaldusväarsust püüab autor kirikustatistika andmete varal kontrollida praegu käsilolevas artiklis «Lõuna-Eesti talurahva arvu dünaamika aastail 1711—1819». Rea asjaolude tõttu on küll asjatu loota revisjonide ja kirikustatistika andmete täielikku sobimist.²³ Märkimisväärset ettevaatust, et viimse (1758. a.) adramaarevisjoni ja Balti kubermangudes esimese hingedoenduse vahelisel ajal (a. 1758—1781) on reas kihelkondades (Äksi, Puhja, Rõngu, Kambja, Vastseliina, Rõuge, Hargla, Urvaste, Karula, Suure-Jaani, Tarvastu, Pärnu) talupoegade arvu juurdekasv revisjonide andmeil palju (kuni 2,8 korda) suurem kui meetrikaraamatute järgi. Pole alust oletada, et just selle perioodi meetrikaandmed näitaksid loomulikku iivet tegelikust väiksemana;²⁴ samuti ei ole andmeid ulatuslikust mehaanilisest iibest neis kihelkondades. Seega tuleb konstateerida, et 1758. a. oli paljudes Lõuna-Eesti kihelkondades pärustalupoegi märgatavalt rohkem, kui näitavad samal aastal toimunud adramaarevisjoni andmed. Sedasama tuleb väita ka 1750. aasta ja vähemal määral ka varasemate revisjonide kohta.

Niisiis ei ole adramaarevisjonide usaldusväarsuse aste kaugeltki ühesugune: erinevused on õige suured nii ajas kui ka ruumis. Üks põhjusi peitub eespool juba kõne all olnud rootsi revisjoni-meetodis. Et 1688. a. revisjoniadramaade arvu käsitati maksimumina, tunti revideerimisel huvi esmajoones nende maade vastu, millel XVII saj. lõpul lasusid mõisakoormised.²⁵

XVIII saj. 1. poole revisjonide andmeid see asjaolu eriti oluliselt ei mõjasta. Kuni polnud üles haritud katku ajal söötijäänud talupoellud, ei loodud ka nimetamisväärset hulgal uustalusid mõi-

²² Nii käis Väandra pastor 1751. a. isiklikult läbi kõik 6 Viluvere mõisa talu ja pani kirja nende elanikud (RAKA, f. 1284, nim. 2, s.-ü. 2, l. 244). Saadud andmed langesid samal aastal toimunud revisjoni omadega peaaegu täpipealt kokku (pastori teatel elas Viluvere taludes 19 mees- ja 26 naishinge, revisjoni vastavad arvud oli 18 ja 27). Väga hästi sobivad omavahel ka 1750. aasta detsembris toimunud revisjoni ja Põide pastori poolt 1750. a. märtsis 13 küla (Liigalaskma, Orinõmme, Reina, Nenu, Saikla, Suure- ja Väike-Rahula, Muiküla, Veere, Ardla, Vältä, Ula ja Talilaid) kohta kogutud andmed (RAKA, f. 1293, nim. 2, s.-ü. 1 ja f. 311, nim. 1, s.-ü. 92).

²³ Vt. H. Ligi. Talurahva arv ja paiknemine Eestimaal, lk. 295 jj.

²⁴ Matuste alaregistreerimise tõttu on lugu üldreeglina just vastupidi — meetrikaraamatud näitavad iivet tegelikust suuremana.

²⁵ Kus vähegi võimalik, koostati nii spetsifikatsioonid kui ka vakuraamatud selliselt, et kõigepealt märgiti üles XVII saj. lõpu talu nimi ning seejärel, millised pered (või ka pere) elavad selle maal revisjoni ajal.

samaadele. Sajandi keskpaigaks olukord muutus paljudes mõisates. Kagu-Eestis, mis katku ajal vähem kannatas ja kus asustus kiiremini taastus, rajati juba 1740.—1750-ndail aastail üsna arvukalt uustalusid, mis jäid revisjoni ajal arvesse võtmata. Eriti andis see tunda mõisates, kus olid säilinud rootsiaegsed vakuraamatud, mis võeti revideerimisel aluseks.

Kõige usaldusväärsemateks tuleb lugeda Saaremaa maarevisjonide andmeid. Nimelt püsis seal kuni 1766. aastani riigimaksude alusena tööjõuliste inimeste arv: üheks revisjoniadramaaks loeti 18 tööjõulist inimest. Mõisate revideerimisel osutati Saaremaal inimeste arvule suuremat tähelepanu kui Liivimaal ning igati ootuspäraselt sobivad seal meetrikaraamatute ja maarevisjonide andmed omavahel hoopis paremini.

Maarevisjonide materjalide kõrval on käesoleva töö teiseks põhiallikaks hingeloendid. Hiljuti ilmus trükist S. Vahtre monograafia,²⁶ milles põhjalikult analüüsitakse Eestimaa hingeloenduste läbiviimise korda ja kogutud andmete usaldusväärsust. Kuna hingeloendused toimusid Balti kubermangudes ühesuguse korra kohaselt, pole vajadust neil küsimustel peatuda.

Valdavas enamuses ENSV RAKA fondi nr. 1865 (Liivimaa revisjonilehtede kollektsioon) koondatud Lõuna-Eesti hingeloendite säilimist näitab tabel 2.

Tabel 2

Lõuna-Eesti hingeloendite säilimine

Maakond, kihelkond	Mõisaid 1816. a.	Mõisad, kust hingeloendid säilinud aastaist							
		1782	1795	1811	1816	1826	1834	1850	1858
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
TARTUMAA									
Torma ²⁷	8	8	4	8	7	8	8	7	8
Laiuse ²⁸	12	—	12	11	12	6	12	12	12
Kodavere ²⁹	6	4	6	6	6	6	6	6	6
Palamuse	6	6	—	6	6	6	6	6	6
Maarja-									
Magdaleena	6	—	—	6	6	6	6	6	6
Aksi ³⁰	12	—	—	12	4	4	12	12	12
Kursi ³¹	5	—	1	5	5	5	5	5	5
Puhja ³²	7	3	6	7	—	7	7	7	7
Rannu ³³	4	4	—	4	4	2	4	3	3
Rõngu ³⁴	8	—	1	8	8	2	8	8	8
Sangaste ³⁵	14	13	14	14	11	14	14	14	14
Otepää ³⁶	12	—	3	9	12	3	12	12	12
Nõo ³⁷	7	—	—	7	7	6	7	7	7
Tartu-Maarja ³⁸	25	—	6	20	11	24	25	23	25
Kambja ³⁹	14	10	12	13	13	14	14	14	14
Võnnu ⁴⁰	11	2	2	11	11	11	11	11	11

²⁶ Vt. viide 2.

Tabel 2 (järg)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
VÖRUMAA									
Põlva ⁴¹	19	—	15	17	19	19	17	19	19
Räpina ⁴²	7	—	4	7	7	7	7	7	7
Vastseliina ⁴³	2	1	—	2	2	3	6	7	7
Rõuge ⁴⁴	17	16	9	15	16	17	12	17	16
Hargla ⁴⁵	5	—	4	5	5	4	5	5	4
Kanepi ⁴⁶	19	—	11	19	19	5	19	19	18
Urvaste ⁴⁷	15	10	11	15	15	—	15	14	14
Karula ⁴⁸	5	—	—	4	5	5	3	3	4
VILJANDIMAA									
Põltsamaa ⁴⁹	13	—	2	13	13	1	10	13	13
Pihistvere ⁵⁰	9	8	—	8	9	8	9	9	9
Kolga-Jaani ⁵¹	4	—	1	—	3	—	4	4	4
Suure-Jaani ⁵²	11	—	1	2	10	11	3	11	11
Viljandi ⁵³	14	5	4	13	7	9	8	14	14
Paistu ⁵⁴	10	—	8	4	4	10	7	10	10
Tarvastu ⁵⁵	7	5	1	7	7	2	7	7	7
Helme ⁵⁶	15	—	13	15	—	15	14	15	14
PÄRNUMAA									
Halliste ⁵⁷	6	—	—	6	3	6	5	6	6
Karksi ⁵⁸	4	—	1	1	4	3	4	4	4
Vändra ⁵⁹	5	—	5	2	5	5	2	3	5
Pärnu-Jaagupi ⁶⁰	15	14	—	2	15	3	16	16	10
Saarde ⁶¹	7	—	—	—	7	7	7	7	8
Häädemeeste ⁶²	3	—	1	1	2	3	3	3	3
Tori ⁶³	5	1	5	5	—	5	5	5	5
Pärnu ⁶⁴	6	4	1	6	6	1	5	6	4
Tõstamaa ⁶⁵	6	—	6	6	—	—	—	6	5
Mihkli ⁶⁶	6	—	—	6	—	1	1	6	6
Audru ⁶⁷	6	2	5	6	6	2	5	6	6
SAAREMAA									
Muhu ⁶⁸	13	12	—	13	12	13	13	9	13
Põide ⁶⁹	16	1	9	16	15	6	6	16	16
Jaani ⁷⁰	6	6	—	5	—	—	5	5	5
Karja ⁷¹	12	—	—	12	12	12	12	12	6
Valjala ⁷²	12	20	7	12	12	12	12	12	12
Püha ⁷³	11	9	—	11	11	11	2	6	11
Kaarma ⁷⁴	18	25	—	17	18	16	17	10	17
Kärla ⁷⁵	10	—	—	10	6	10	3	11	10
Mustjala	5	—	—	—	5	5	—	5	5
Kihelkonna ⁷⁶	14	15	6	3	14	14	14	14	14
Anseküla ⁷⁷	6	—	2	6	6	5	6	6	6
Jämaja ⁷⁸	7	1	—	6	6	7	7	4	7

²⁷ 1795. a. puuduvad Torma pastoraadi, Rääbise, Torma ja Kõnnu, 1816. a. Kõnnu, 1850. a. Tarakvere hingeloend.

²⁸ 1811. a. puudub Kivijärve, 1826. a. Jõgeva, Kivijärve, Kärde, Ripuka, Reastvere ja Laius-Tähkvere hingeloend.

²⁹ 1782. a. puuduvad pastoraadi ja Kadrina hingeloend.

³⁰ 1816. ja 1826. aastast on olemas pastoraadi, Kärkna, Elistvere ja Vedu hingeloend.

- ³¹ 1795. aastast on säilinud vaid Kärkna hingeloend (RAKA, f. 1396, nim. 2, s.-ü. 123).
- ³² 1782. a. puuduvad pastoraadi, Suure-Konguta, Suure- ja Väike-Ulila, 1795. a. Suure-Konguta hingeloend.
- ³³ 1826. a. puuduvad pastoraadi ja Rannu, 1850. ja 1858. a. pastoraadi hingeloend.
- ³⁴ 1795. aastast on olemas Aakre, 1826. aastast Aakre ja Hellenurme hingeloend.
- ³⁵ 1782. a. puudub Lota, 1816. a. Vana-, Vastse- ja Väike-Puka hingeloend.
- ³⁶ 1795. ja 1826. aastast on olemas Arula, Vidrike ja Pilkuse, 1811. a. puuduvad Otepää, Pühajärve ja Pilkuse hingeloend. 1858. aastaks eraldus Otepääst Vastse-Otepää.
- ³⁷ 1826. a. puudub Meeri hingeloend.
- ³⁸ 1795. aastast on säilinud Haage, Jaama, Maarja, Pilka, Raadi ja Vesneri, 1816. aastast Tähtvere, Keeri, Haage, Haava, Ilmatsalu, Kaarli, Piiskopi, Taavri, Tammistu, Vasula ja Ulenurme hingeloend. 1811. a. puuduvad Jaama, Luunja, Kavastu, Haava, Vcibri, 1826. a. Vesneri, 1850. a. Kabina ja Ilmatsalu hingeloend.
- ³⁹ 1782. aastast on olemas tollal eksisteerinud mõisate hingeloendid peale Reola, Veski ja Vastse-Kuuste, 1795. a. puuduvad Vastse-Kuuste ja Raanitse, 1811. a. Reola, 1816. a. pastoraadi hingeloend.
- ⁴⁰ 1782. aastast on olemas Kastre (RAKA, f. 1411, nim. 1, s.-ü. 21) ja Kriimani, 1795. aastast Kaagvere ja Kriimani hingeloend.
- ⁴¹ 1795. aastast on säilinud kõigi tollal eksisteerinud mõisate hingeloendid (4 mõisat rajati pärast revisjoni). 1811. a. puuduvad Vastse-Koiola ja Saarljärve, 1834. a. Võru ja Timo hingeloend.
- ⁴² 1795. a. puudub tegelikult vaid pastoraadi hingeloend, Ruusa ja Veriora olid tollal veel Rāpina mõisa koosseisus.
- ⁴³ 1782., 1795. ja 1834. a. puudub pastoraadi, 1795. a. ka Vastseliina hingeloend, teised hingeloendid on kõik olemas.
- ⁴⁴ 1782. aastast on olemas kõigi tollal eksisteerinud mõisate hingeloendid. 1795. a. puuduvad Haanja, Leevi, Uue- ja Vana-Nursi, Saaluse, Viitina ja Kõrgel-palu, 1811. a. Vana- ja Vastse-Kasaritsa, 1816. a. Saaluse, 1826. a. Vastse-Roosa, 1834. a. pastoraadi, Vana- ja Vastse-Nursi, Saaluse ja Tsooru, 1858. a. Leevi hingeloend.
- ⁴⁵ 1795. a. puudub pastoraadi, 1826. a. Laanemetsa hingeloend.
- ⁴⁶ 1795. a. puuduvad Heisri, Hurmi, Jõksi, Piigandi, Vana-Piigaste, Põlgaste ja Soodla, 1858. a. Karste, 1826. a. on olemas Erastvere, Krootuse, Vastse-Kõllestes, Hurmi ja Jõksi hingeloend.
- ⁴⁷ 1782. a. puudub tegelikult vaid Lüünja (koos Pectrimõisaga), 1795. a. Mustja, Anne ja Trutamõisa hingeloend.
- ⁴⁸ 1811. a. puudub pastoraadi, 1834. a. pastoraadi ja Karula, 1850. a. Iigaste ja Pikkjärve, 1858. a. Pikkjärve hingeloend.
- ⁴⁹ 1795. aastast on olemas Uue-Põltsamaa ja Tapiku, 1826. aastast Hermani, 1834. a. puuduvad pastoraadi, Vana-Põltsamaa ja Kaave hingeloend.
- ⁵⁰ 1782., 1811. ja 1826. a. puudub hingeloend Imaverest (koos Võrevereaga).
- ⁵¹ 1795. aastast on säilinud Võisiku, 1826. a. puudub Soosaare hingeloend.
- ⁵² 1795. aastast on olemas Sürgavere, 1811. aastast Sürgavere ja Aimla, 1834. aastast Aimla, Reegoldi ja Vastemõisa, 1816. a. puudub Sürgavere hingeloend.
- ⁵³ 1782. aastast on olemas pastoraadi, Viljandi, Uusna, Pärsti ja Vālgita, 1795. aastast Viljandi, Viiratsi, Pāri ja Puiatu, 1816. aastast pastoraadi, Viljandi, Uue-Võidu, Suure-Kõpu, Vālgita ja Pärsti, 1811. aastast kõigi mõisate hingeloendid. 1826. a. puudub Uue-Võidu, Tānassilma, Uusna, Pāri ja Puiatu, 1834. a. Uusna, Uue-Võidu, Enge, Pāri, Puiatu ja Vālgita hingeloend.
- ⁵⁴ 1795. aastast on olemas kõigi tollal eksisteerinud mõisate, 1811. ja 1816. aastast Oisu, Holstre, Heimtali ja Aidu, 1834. aastast peale nende veel Loodi, Vardi ja Kaarli hingeloend.

- ⁵⁵ 1782. aastast on olemas kõigi tollal eksisteerinud mõisate, 1795. a. pastoraadi, 1826. aastast Vana-Suislepa ja Vooru hingeloend.
- ⁵⁶ 1795. a. puuduvad Holdre ja Kärstna, 1834. a. Taagepera, 1858. a. Patküla hingeloend.
- ⁵⁷ 1826. a. puuduvad Uue- ja Vana-Kariste ning Pornuse, 1834. a. Penuja hingeloend.
- ⁵⁸ 1795. aastast on olemas Karksi, 1811. aastast Pöögle, 1826. a. puudub Tuhalaane hingeloend.
- ⁵⁹ 1811. ja 1834. aastast on olemas pastoraadi ja Vändra, 1850. a. ka Kärü hingeloend.
- ⁶⁰ 1811. aastast on olemas Halinga ja Are, 1826. aastast lisaks neile veel pärast 1816. a. eraldunud Libaste, 1782. a. on puudu Kõnnu, 1858. a. pastoraadi, Kaelase, Roodi, Vahenurme ja Libaste hingeloend.
- ⁶¹ 1858. a. lisandus 1850. a. iseseisvunud Tali.
- ⁶² 1795. ja 1811. aastast on olemas Tahkuranna, 1816. aastast Häädemeeste ja Orajõe hingeloend.
- ⁶³ 1782. aastast on olemas Tori hingeloend.
- ⁶⁴ 1782. a. puuduvad Tammiste ja Rääma, 1834. a. Rääma, 1858. a. Surju ja Uulu hingeloend. 1795. ja 1826. a. on olemas Rääma hingeloend.
- ⁶⁵ 1858. a. puudub pastoraadi hingeloend.
- ⁶⁶ 1726. ja 1834. aastast on olemas Riintali hingeloend.
- ⁶⁷ 1782. ja 1826. aastast on olemas pastoraadi ja Audru hingeloend; 1795. a. puudub Jõopre, 1834. a. Audru hingeloend.
- ⁶⁸ 1782. aastast on olemas kõigi tollal eksisteerinud mõisate hingeloendid. 1816. a. on puudu Kapi, 1850. a. pastoraadi, Hellamaa, Kansi ja Rinsi hingeloend.
- ⁶⁹ 1782. aastast on olemas Kõinastu, 1826. aastast Audla, Kingli, Laimjala, Reina, Keskvere ja Saare, 1834. aastast Audla, Reina, Keskvere, Kõiguste, Saare ja Kõinastu hingeloend. 1795. a. puuduvad pastoraadi, Kahtla, Keskvere, Kõiguste, Maasi, Saare ja Kõinastu hingeloend.
- ⁷⁰ 1782. a. andmed vt. Läti NSV RAKA, f. 77, nim. 15, s.-ü. 691, 1795. a. puudub Kareda, 1834., 1850. ja 1858. a. Välja hingeloend.
- ⁷¹ 1858. aastast on olemas pastoraadi, Karja, Koikla, Lulupä, Parasmetsa ja Roobaka hingeloend.
- ⁷² 1795. a. puuduvad pastoraadi, Sakla, Rõõsa, Vana-Lõve ja Jõgise hingeloend. Kaheksa 1782. a. eksisteerinud mõisat (Räpsu, Lilbi, Turja, Kalli, Jõgise, Mäe, Aruste ja Rahu) liideti hiljem teistega.
- ⁷³ 1782. a. puuduvad Kuressaare pastoraadi, Sandla ja hiljem likvideeritud Sauküla hingeloend. 1834. aastast on olemas Kuressaare pastoraadi ja Pihtla, 1850. aastast Kuressaare pastoraadi, Kaali, Kõljala, Reo, Tõlluste ja Sandla hingeloend.
- ⁷⁴ 1782. a. puuduvad Kellamäe ja hiljem Randverega ühendatud Udvere, on aga Sikassaare, Upa, Vesli, Kaunivere, Anijala, Nolgimõisa, Vana- ja Liiva-Nõmpa, mis lakkasid peatselt olemast iseseisvad mõisad. 1811. ja 1816. a. puudub Mullutu, 1826. a. on puudu Randvere ja Tahula, 1834. a. Piila, 1850. a. pastoraadi, Elme, Kaarma-Suuremõisa, Kudjapä, Laadjala, Meedla, Muratsi ja Kellamäe, 1858. a. Kellamäe hingeloend.
- ⁷⁵ 1816. a. puuduvad Kaarmise, Käesla, Oriküla ja Tärnimäe. 1826. a. Kärla, 1834. a. Kandla, Kaarmise, Kärla, Käesla, Münnõmme, Oriküla ja Paadla-Niidu, 1858. a. Paadla-Niidu. Pärast 1816. a. lisandus üks iseseisev mõis (Kulli).
- ⁷⁶ 1782. aastast on olemas kõigi tollal eksisteerinud mõisate hingeloendid, Hallika ja Mälgü liideti hiljem teistega, Selgase sai iseseisvaks enne 1816. a. revisjoni. 1795. aastast on olemas Loona, Kuusnõmme, Lahetaguse, Pidula ja Pilguse, 1811. aastast Atla, Kotlandi ja Pilguse hingeloend. Paju jagunes enne 1811. a. kaheks — üks osa jäi kroonule, teine läks eravaldusse.
- ⁷⁷ 1795. aastast on olemas Lõo ja Tiinuse, 1826. a. puudub Lõo hingeloend.
- ⁷⁸ 1782. aastast on olemas Ruhnu, 1811. ja 1816. a. puudub Ruhnu, 1850. a. pastoraadi, Kaunispä ja Ruhnu hingeloend.

Nagu tabelist 2 selgub, on eriti napilt säilinud varasemaid, 1782. ja 1795. aasta hingeloendeid.⁷⁹ Lünkade arvu meie põhitabelis (tabel 3) aitab aga suuresti vähendada asjaolu, et hingeloendites on meeste kohta alati toodud ka eelmise revisjoni andmed. Lünkade likvideerimiseks saab aga kasutada ka mitmesuguseid teisi allikaid, milles hingeloenduse käigus kindlakstehtud inimeste arv on ühel või teisel põhjusel üles märgitud. Kõigepealt tuleb nendest nimetada 1804. a. Liivimaa talurahvaseaduse elluviimisega seoses kogutud andmeid. 1804. a. nõuti Liivimaa mõisnikelt nn. avaldusi (*Eingabe*), kus muuhulgas tuli ära näidata ka mõisa piires elavate pärustalupoegade arv (mehed ja naised eraldi). Pärast maamõõtmist koostatud nn. lõplikes vakuraamatutes on üles tähendatud meeste arv mõisas 1811. (harvem 1816.) aasta revisjoni järgi.⁸⁰

Hingeloenduste andmed olid aluseks ka nekrutite nõudmisel. Viimase kui ühe Lõuna-Eesti mõisa meestalupoegade arv 1795. aasta revisjoni järgi on fikseeritud 1797. a. koostatud nekrutite jaotuskavas.⁸¹ Tõsi, mitte alati ei lange selles leiduvad arvud kokku hingeloendite eneste või ka neile tuginevate 1804. a. avalduste omadega. Kui vahe on suurem kui ± 5 , on nekrutite jaotuskava arv meie tabelile 3 lisatud kommentaarides ära toodud.

Tabel 3 koostamisel on toimitud järgmiselt. Kus vähegi võimalik, opereeritakse vastava revisjoni ajal koostatud hingeloendi andmetega. Kui hingeloend puudub (see nähtub tabelist 2), tuuakse järgmises hingeloendis leiduv eelmise revisjoni meeste arv. Puudub aga võimalus seda moodust kasutada,⁸² tuginetakse 1795. ja 1811. a. osas 1804. a. seaduse elluviimisega seoses kogutud materjalidele⁸³, 1816. a. — H. v. Bienenstammi töös⁸⁴ toodud andmetele. Muudel juhtudel on allikad viidetes märgitud.⁸⁵

Lõuna-Eesti maarevisjonide ja hingeloendite andmete kasutamisel tulid ette enam-vähem samasugused raskused, millised kerkisid üles vastavate Eestimaa andmete puhul. Eriti esimesena mainitud allikaliiik nõuab erakordselt palju n.-õ. musta tööd. Ena-

⁷⁹ Kuna meie teema seisukohalt 3 viimast hingeloendust huvi ei paku, on tabelis nende osas arvestatud vaid Liivimaa revisjonilehtede kollektiooni (f. 1265) koondatud hingeloendeid. Seetõttu on võimalik, et juhuslikult teistesse fondidesse jäänud eksemplarid vähendaksid veelgi lünki hilisemates revisjonides.

⁸⁰ Veidi lähemalt neist RAKA fondis nr. 567 (Valga maamõõdu-revisjoni-komisjon) säilitatavatest allikmaterjalidest vt. H. Ligi. Talupoegade koormised, lk. 128 jj.

⁸¹ Läti NSV RAKA, f. 77, nim. 15, s.-ü. 685.

⁸² Nii on see meeste puhul siis, kui puuduvad kahe järjestikuse revisjoni andmed; naised aga ei ole hingeloendites eelmise revisjoniga üldse seostatud.

⁸³ Nende kohta vt. H. Ligi. Talupoegade koormised, lk. 128—130.

⁸⁴ H. v. B i e n e n s t a m m. Geographischer Abriss. — Nagu hingeloendite ja Bienenstammi andmete võrdlemisel selgub, ei ole viimased kahjuks alati täpsed. Mõnikord on neis revisjonihingede hulka võetud ka hingeloendites üsna ebajärjekindlalt registreeritud aadlikud, samuti vabad käsitöölised; enamasti on need Bienenstammil siiski kõrvale jäetud. Osa tema arve (näit. Kihelkonna mõisate naised) on sootuks väärad.

⁸⁵ Mõnikord võib revisjoniandmeid leida mõisate ja kirikuasutuste fondides.

masti tuleb uurijal endal kõik inimesed perekaupa või isegi ükshaaval kokku lugeda. Et talupojad on jagatud soo, vanuse ja töövõime järgi 6 kategooriasse, on nende üldarvu kindlakstegemine väga aeganõudev. Kui kokkuvõtted ühe mõisa ulatuses ongi revisjoniprotokollides olemas, vajavad nad siiski kontrollimist. Suuresti raskendab tööd mõisa- ja kihelkonnapiiride sagedane muutumine. Eriti hull on olukord riigimõisaterohkel Saaremaal: üksikute talude üleviimine ühest riigimõisast teise, sellest tagasi esimesse või koguni kolmandasse on sealsel administratsioonil olnud päris omamoodi hobiks. Kui veel arvesse võtta 1765. a. alanud mõisapiiride reguleerimist, peaks olema selge, et selle maakonna vaadeldava perioodi rahvastikulugu kujutab endast uurijale eriti kõva pähklit. Selles segadikus peaks lugeja tuge leidma tabelile 3 lisatud kommentaaridest. Viimastes on tähelepanu juhitud ka mõisapiiride muutumisele ja üksikjuhtudel talupoegade üleviimisele ühest mõisast teise. Täielikkusele ei ole autoril siin küll lootust pretendeerida, kuna see eeldaks asustusloolisi eriuurimusi. Lüngad sunnivad kasutama interpoleerimist.

Lõuna-Eesti all on käesolevas töös mõeldud Liivimaa kubermangu cestlastega asustatud põhjaosa koos Saaremaaga, mis Brömsebro rahust saadik oli Liivimaaga lõdvalt seotud pooliseselisev halduspiirkond. Rootsi võimu kahel viimasel aastakümnel jagunes Liivimaa kubermang etnilise piiri alusel Läti ja Eesti majanduspiirkonnaks (distriktiks), neist viimane omakorda Tartu ja Pärnu kreisiks e. maakonnaks. Nendevaheline piir ühtis suuremalt osalt hilisemast ajast tuntud ja 1949. aastani kehtinud Tartu- ja Viljandimaa vahelise piiriga. Ainult Võrtsjärvest põhjas oli piir erinev: Pilistvere, Põltsamaa ja Kolga-Jaani khk. (endine Põltsamaa staarostkond) kuulus tollal Tartu kreisi. See piir säilis ka pärast Liivimaa liidendamist Venemaaga. Tartu kreis ise aga ei kuulunud pidevalt Liivimaa kubermangu, vaid allus a. 1713—1719 Eestimaa kindralkubernerile ja oli seejärel 1722. aastani Peterburi kubermangu osa. Saaremaast sai Liivimaa kubermangu maakond, kuid ajavahemikus 1740—1765 allus ta omaette provintsina otseselt keskvalitsusele.

Aschalduskorra ajal (1783—1796) kandis Liivimaa kubermang Riia asehalduskonna nime. Selle eesti asustusega osa oli jagatud Tartu, Võru, Viljandi, Pärnu ja Kuressaare kreisiks. Neist ainult Võru ja Kuressaare langesid kokku hilisemate vastavate maakondadega. Pärnu kreisi koosseisu kuulusid lisaks 10 Pärnumaa kihelkonnale veel Paistu, Tarvastu ja Helme. Viljandi kreis hõlmas peale Viljandimaa 5 põhjapoolse kihelkonna veel 3 Loode-Tartumaa kihelkonda — Laiuse, Palamuse ja Kursi.

Pärast asehalduskorra likvideerimist kujunesid omapärased kaksikmaakonnad — Tartu-Võru ja Pärnu-Viljandi, mis ajapikku üksteisest päriselt eraldusid ning Lõuna-Eesti jagunes uuesti 5 maakonnaks — Tartu-, Võru-, Viljandi-, Pärnu- ja Saaremaaks;

selline jaotus kehtis 1949. aastani. Asehalduskorra-aegsega võrreldes suurenes Tartumaa Viljandimaa (Laiuse, Palamuse ja Kursi khk.), see omakorda Pärnumaa (Tarvastu, Paistu ja Helme khk.) arvel. Käesolevas töös tuleb arusaadavatel põhjustel territoriaalsuhtes käsitleda võimalikult stabiilsetena. Oleme jäänud äsjakirjeldatud, alles pärast meie poolt käsitletavat perioodi lõplikult väljakujunenud maakondliku jaotuse juurde, kuna see lubab kõige hõlpsamini võrrelda talurahva arvu ja selle dünaamikat ning teisi demograafilisi näitajaid enne ja pärast pärisorjuse kaotamist.

Kihelkonnad olid Lõuna-Eestis maakondadest mõnevõrra stabiilsemad. Olukorda komplitseerib aga tõsiasi, et kihelkond ei olnud mitte ainult kiriklik, vaid ka halduslik üksus ning administratiivse kihelkonna piirid ei lange pahatihti kokku kirikukihelkonna omadega.⁸⁶ Kuid see Eestimaal võrdlemisi harva esinev nähtus on Lõuna-Eestis peaaegu reeglilik. Halduslikule jaotusele tuginevate revisjonimaterjalide ja kiriklikust kuuluvusest lähtuvate meetrika- raamatute andmete kõrvutamist ja kokkuviimist raskendab see iseendastki mõista suuresti.

Kuna mõisate jagamine talupoegade kirikliku kuuluvuse järgi oleks mitte ainult kunstlik ja ebaotstarbekohane, vaid sageli ka praktiliselt võimatu, tuleb meil aluseks võtta kihelkond kui halduslik üksus. Tabelile 3 lisatud kommentaarid võimaldavad aga meetrika- ja revisjonandmeid n.-õ. samale tasapinnale viia.

Kõigile kihelkondadele stabiilse territooriumi tagamiseks tuleb meil mõnikord ignoreerida nende tegelikke piire. Seda eriti mõisate jagamisel: kui «tütarmõis» viidi teise kihelkonda, oleme ta tabelis 3 ja mujalgi jätnud sinna, kus paiknes «emamõis». Nii esineb Kaarli meil ka pärast Oisust eraldumist Paistu kihelkonna all, ehkki ta tegelikult kuulus Hallistesse. Analoogilistel põhjustel on Võtikvere (Torma khk.) jäetud Laiuse kihelkonda oma emamõisa Laius-Tähhvere juurde, Halliku (Kodavere khk.) Saare juurde Maarja-Magdaleena kihelkonda jne.

Mõisa kihelkondlik (halduslik) kuuluvus määrati vaadeldaval perioodil mõisamajapidamise (mõis kitsamas mõttes) järgi. Nii käsitati tollal Rääbise mõisat halduslikult Laiuse kihelkonna osana. Ometi kuulus vaid mõisnik oma perega Laiuse, talupojad seevastu Torma kirikukihelkonda. Kuna meie uurimisobjektiks on talurahvas, on antud töös mõisa haldusliku kuuluvuse määramisel lähtutud sellest, millisesse kirikukihelkonda kuulusid talupojad (või siis enamik neist).

Ka kihelkondade arv jääb osalt kokkuleppeliseks. Nii oli Lohusuu ajuti iseseisev kihelkond, siis jälle Torma osa. Taolisi kaksik- kihelkondi oli veel teisi. Kuressaare pastoraat oli ainus mõis, mille talupojad kuulusid Kuressaare (linna)kogudusse, ja kerkib küsimus, kas käsitada teda iseseisvana või mõne naaber kihelkonna

⁸⁶ Lähemalt S. Vahtre. Eestimaa talurahvas hingeloenduste andmeil, lk. 68.

(Püha, Kaarma) osana jne. Järgnevalt esitame antud töös iseseisvatena käsitatud kihelkondade loendi maakondade kaupa. Kui kihelkonnas oli ka abikirik (kabel), on see toodud sulgudes kihelkonnajärel.

Tartumaal oli 16 kihelkonda: Torma (Lohusuu), Laiuse, Kodavere (Alatskivi), Palamuse, Maarja-Magdaleena (Vara), Äksi, Kursi, Puhja, Rannu, Rõngu, Sangaste, Otepää, Nõo, Tartu-Maarja, Kambja, Võnnu. Võrumaa kihelkonnad olid Põlva, Räpina, Vastseliina, Rõuge (Roosa), Hargla, Kanepi, Urvaste ja Karula, seega kokku 8 kihelkonda. Viljandimaal oli 8 kihelkonda: Põltsamaa, Pilistvere, Kolga-Jaani, Suure-Jaani, Viljandi (Kõpu), Paistu, Tarvastu, Helme (Taagepera). Pärnumaal oleme saanud 11 kihelkonda: Halliste, Karksi, Vändra, Pärnu-Jaagupi (Kärgu), Saarde, Tori, Häädemeeste, Pärnu, Tõstamaa (Kihnu), Mihkli, Audru. Neist Häädemeeste kujunes iseseisvaks kihelkonnaks küll alles 1862. a. Häädemeeste ja Orajõe mõisad kuulusid XVIII saj. lõpuni Saarde, seejärel Tori kihelkonda, mille koosseisus Tahkuranna oli juba XVII sajandil. Kuna mainitud 3 mõisat asusid pealegi juba geograafiliselt sootuks eraldi ja ka nende majanduse laad oli hoopis teiseilmeline kui Toris, on õigem anda Häädemeestele iseseisvus juba etteruttavalt. Mihkli kihelkonnast kuulus osa (ligi kolmandik talupoegadest) Eestimaa kubermangu (vt. viide 282). Saaremaal oli 12 kihelkonda: Muhu, Põide, Jaani, Karja, Valjala, Püha, Kaarma, Kärla, Mustjala, Kihelkonna, Anseküla ja Jämaja. Kuressaare pastoraadi oleme ühendanud Pühaga; Ruhnu, mis tegelikult oli omette kihelkond, Jämajaga. Revisjoni- ja meetrikaandmete kokkuviiimisel on nad kergesti eraldatavad.

Mõisapiiride stabiliseerimine kogu vaadeldavaks perioodiks oleks üsna lootusetu ettevõtmine. Iga mõisa talupoegade arv on tabelis 3 antud mõisa vastava revisjoni aegse territooriumi alusel. Mõisapiiride muutumist on võimalust mööda vaadeldud kommentaarides.

Mõisate arv muutus revisjonist revisjonisse. Teema seisukohalt pole selle küsimuse lähem jälgimine vajalik; tabelitest 2, 3, 7 ja 8 on vastavad andmed vajaduse korral kergesti leitavad. Tuleb aga märkida, et kaugeltki mitte alati pole võimalik revisjonimaterjalide põhjal langetada otsust, kas on tegemist majanduslikult iseseisva, n.ö. pärimõisa või kõrvalmõisa (Beigut), karjamõisa (Hoflage), poolmõisa (Landstelle, Gelegenheit) või pisi mõisaga (Gütchen)⁸⁷. Pealegi võisid need ajutiselt olla iseseisvad, eriti kui nad olid omaette üksustena rendile antud. Seepärast oleme kõigil, ka kahtlastel juhtudel tabelis 3 toonud eraldi kõik need mõisad (ka kahtlased), mille talupoegade arv on revisjonimaterjalides eraldi välja toodud. Kahtlasi juhtumeid esineb kõige arvukamalt Saaremaal, eriti riigimõisate osas. Nii on 1750. a.

⁸⁷ Vt. S. Vahtra. Eestimaa talurahvas hingeloenduste andmeil, lk. 70 jj.

adramaarevisjonis karjamõisaks (Höflage) nimetatud Hella-
 maa, Ranna ja Kapi (Muhu khk.), Keskvere, Kõiguste ja Kapra
 (Põide khk.), Jõiste (Karja khk.), Ilpla, Sauküla, Haamse, Tahula,
 Laadjala, Sikassaare, Piila ja Uduvere (Kaarma khk.), Mõnnuste
 (Kärja khk.), Abula (Mustjala khk.), Kaimri (Jämaja khk.) Pool-
 mõisad (Gelegenheit) olid tollal Lilbi (Valjala khk.), Kot-
 landi ja Mälgü (Kihelkonna khk.), pisimõisad (Gütchen) —
 Välja ja Täätsi (Karja khk.), Kalli (Valjala khk.), Vana-Nõmpa,
 Liiva-Nõmpa, Tärnimäe ja Kellamäe (Kaarma khk.), Selgase
 (Kihelkonna khk.) ja Koltse (Jämaja khk.). Paljud neist kadusid
 pärast mõisapiiride reguleerimist, osa aga on hiljem igasuguste
 reservatsioonideta iseseisvad mõisad. Lisagem veel, et Kõinastus
 (Põide khk.) ning Koguväsi ja Kessulaiul (Muhu khk.) polnud
 mõisamajapidamisi ei enne ega pärast reguleerimist. Ehkki adra-
 maarevisjonide läbiviimisel ei ole neid käsitletud iseseisvate val-
 dustena, hingeloenduste puhul seevastu on (vähemalt 1795. aastast
 peale), ei järeldu siit, et nende staatuses oleks vahepeal midagi
 muutunud.

Nagu eespool juba märgitud, on 1710.—1711. a. katku ja päris-
 orjuse kaotamise vahel Lõuna-Eestis toimunud demograafilise
 arengu selgitamine eeskätt allikate laadist tingituna väga töö-
 mahukas ja komplitseeritud ülesanne. Käesolevas artiklis teeme
 selle lahendamise suunas vaid ühe, meie arvates hädatarviliku
 sammu: toome teaduslikku käibesse XVIII saj. adramaarevisjonide
 ja IV—VII hingeloenduse andmed talupoegade arvu kohta. Ühtlasi
 püüame neid andmeid ette valmistada lähemaks töötlemiseks ja
 analüüsiks. 3. tabeli juurde kuuluvate kommentaaride üheks
 ülesandeks ongi aidata «ehitada silda» maa- ja hingerevisjonide
 ning meetrikaraamatute andmete vahele. Talurahva arvu dünaa-
 mika jälgimiseks on see hädavajalik.

Kõigis kommentaarides on adramaa all mõeldud 1688. a. Liivi-
 maal kehtestatud revisjonidramaad.

* *
 *

Pärustalupoegade arv Liivimaa kubermangu

(adramaa- ja

Aasta	1715. a.	1721.a.*	1723.a.*	1731. a.		1738. a.		1744. a.		1751. a.	
	külas	külas	külas	külas		külas		külas		külas	
	Mehi ja naisi kokku	Mehi ja naisi kokku	Mehi ja naisi kokku	Mehi	Naisi	Mehi	Naisi	Mehi	Naisi	Mehi	Naisi
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
TARTUMAA											
Torma ⁸⁹											
Pastoraat		13	—	9	8			—	—	—	—
*Avinurme	418	461	461	365	353			414	371	518	479
Torma	97	112	80	59	59	106	106	121	105	136	133
Vaiatu	104	86	69	71	57	54	54	65	62	70	72
Kõnnu	34	39	11	16	20	28	20	20	32	19	16
Räabise	56	37	20	23	29	21	41	53	109	141	
Tõikvere	204	232	143	140	163	161	176	181	75	74	
Tarakvere	135	137	70	75	75	71	68	100	104	137	133
Kokku		1061	1104	767	745	446	438	942	908	1064	1048
Laiuse ⁹⁴											
Pastoraat	16	16	20	19				35	38	45	43
Jõgeva	297	315	173	188	174	179	224	227	268	257	
*Laius-Tähkvere	623	587	318	413	476	476	512	529	524	533	
Võikvere	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
*Laiuse	428	415	254	292	290	304	355	329	400	362	
*Vaimastvere	324	296	210	191	215	223	235	231	209	174	
Leedi	85	71	49	39	74	72	63	63	49	47	
Reastvere	105	97	88	98	64	66	68	76	70	82	
Ripuka	30	30	13	19	19	24	17	23	29	23	
Kärde	60	51	11	13	58	59	54	58	90	89	
Kivijärve	223	152	156	157				180	189	204	193
Võikvere	15	22	19	20	18	17	16	20	17	26	
		2215	2052	1311	1452	1388	1420	1759	1783	1905	1859
Kodavere ¹⁰³											
Pastoraat	—	—	2	2				—	—	—	—
Alatskivi	1050	971	663	682			533	516	693	653	
Kadrina	—	—	—	—				—	—	—	—
Kokora	—	—	—	—			229	228	257	263	
Ranna	249	260	189	160				233	201	230	208
Pala	248	254	126	113				155	146	161	151
Kokku		1547	1485	980	937			1150	1091	1341	1275
Palamuse ¹⁰⁷											
Kuremaa	225	209	174	187				219	240	243	256
Imukvere	85	73	57	55	52	55	55	73	71	87	101
Kassinurme	69	55	31	26	45	43	72	68	87	79	
Kaarepere	214	205	131	136	131	138	181	186	178	155	
Luuu	448	506	310	316	259	280	275	259	261	245	
Roela	520	573	294	276	318	303	370	341	427	392	
Kokku		1561	1626	997	996	805	819	1190	1165	1283	1281
Maarja-Magdaleena ¹¹²											
Pastoraat	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Saare	517	484	368	374			493	457	500	465	
Alliku	×	×	×	×			—	—	—	—	
Vara	91	144	157	197	151	174	171	216	187	224	
Kudina	338	374	184	197	203	211	235	246	242	253	
Jõe	166	172	68	73			71	74	71	74	
Kaiavere	451	389	314	305			332	317	486	479	
Kokku		1567	1563	1091	1146	354	385	1302	1310	1486	1495

* Suure-Jaanist alates on lahtris 3 antud meeste, lahtris 4 naiste arv 1724. a. revis-

Eesti osas a. 1715—1816 mõisate kaupa
hingerevisjonide andmeil)

Tabel 3⁵⁵

1758. a.		1782. a.				1795. a.				1811. a.		1816. a.			
külas		külas		mõisas		külas		mõisas		külas	mõisas	külas		mõisas	
Mehi	Naisi	Mehi	Naisi	Mehi	Naisi	Mehi	Naisi	Mehi	Naisi			Mehi	Naisi	Mehi	Naisi
13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
—	—	7	11	4	5	25		14		38	17	36	27	20	13
497	460	722	658	25	29	663	641	15	20	976	14	961	1002	9	10
126	129	207	188	24	21	153 ⁵⁰		25		214	34	245	252	18	12
88	76	123	131	21	15	112	119	29	28	80	12	73	72	14	9
30	27	67	79	7	7	117 ⁹¹	138	5	18	162	10	165	187	10	5
14	20	237	231	15	9	78	91	2	1	80	2	91	93	4	5
135	141	=	=	=	=	144 ⁹³	172	13	16	114	18	106	124	16	21
180	160	268	284	26	39	241	217	18	24	241	22	248	246	26	31
1070	1013	1631	1582	122	128	1563	1408	121	107	1905	129	1925	2003	117	101
		51	53	5	5	30	32	9	11	29	10	36	44	7	4
319	347	467	477	—	—	473	487	3	—	452	5	462	494	5	11
621	556	836	789	11	9	943 ⁹⁶	953	6	7	749	15	702	673	19	14
=	=	168	170	5	4	159 ⁹⁸	151	6	2	175	10	175	189	5	9
362	343	583	571	9	12	612	606	8	6	549	34	579	631	20	12
217	219	371	395	8	7	383 ¹⁰⁰	373	5	4	414	16	432	451	19	13
54	37	59	67	11	6	64	65	11	6	76	7	81	80	7	3
52	72	82	78	8	14	80	87	17	13	106	12	107	91	13	13
29	24	37	42	1	2	36	45	5	3	26	7	31	33	3	7
85	93	133	131	2	5	152 ¹⁰¹	158	12	15	155	10	153	167	13	5
171	149	254	220	22	19	222	222	28	19	134	9	176	193	12	11
22	25	28	33	10	9	34	31	13	10	5	9	7	6	6	4
1952	1865	3072	3026	92	92	3188	3210	123	96	2870	144	2941	3052	129	106
—	—	18	20	—	—	15	18	—	—	15	4	19	14	—	—
616	610	801	814	1	3	636 ¹⁰⁵	529	—	—	693	—	655	674	8	7
=	=	=	=	=	=	123	142	8	9	116	9	119	123	16	15
223	245	351	355	—	—	351	376	7	10	365	4	342	371	4	—
281	266	445	472	13	15	339	380	10	14	327	7	335	401	7	7
152	158	209	211	25	29	242	251	27	28	293	17	309	340	17	11
1272	1279	1824	1872	39	47	1706	1696	52	61	1809	41	1779	1923	52	40
268	252	313	350	26	18	337	335	26	15	308	21	322	311	11	9
87	90	104	98	7	8	104		12		92	10	89	82	12	11
69	63	65	68	18	23	71	77	20	10	93	6	98	128	7	7
216	181	298	282	23	22	228 ¹⁰⁸	284	26	10	216	12	272	273	16	13
269	275	320	302	10	8	351	345	9	5	329	17	332	354	28	34
419	381	454	454	23	22	425	468	67	75	448	34	448	458	41	43
1328	1245	1554	1534	107	101	1516	1509	160	115	1486	100	1561	1606	115	117
—	—					560	591	33	13	587	27	589	658	41	32
381	345					315	342	5	5	318	1	337	383	6	6
=	=					228 ¹¹⁴		18	11	258	37	258	303	36	43
157	202					548	569	3	4	645	5	645	672	15	7
247	273					153	173	3	1	138	3	142	162	4	1
90	91					519	538	15	13	536	7	506	521	13	15
470	459														
1345	1370					2323	2213	77	47	2482	80	2477	2699	115	104

jonid järgi.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Aksi ¹¹⁸												
Pastoraat		20	21	18	11	19	19	18	17	24	20	
*Kärkna ¹¹⁹		276	267	205	196	199	185	246	235	226	201	
*Maramaa		=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	
Kärevere		67	76	53	51	46	43	42	41	58	50	
Tabivere		86	89	78	64	72	62	88	82	82	77	
Mäe		=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	
Visusi ¹²²		199	195	107	115	129	130	163	150	197	201	
Elistvere ¹²³		231	242	197	219	242	280	252	262	293	293	
Vedu ¹²⁴		169	137	87	78	85	85	97	93	112	135	
Sootaga ¹²⁵		151	182	125	110	174	165	200	197	228	205	
Kukulinna		6	6	7	7	13	11	14	14	8	9	
Saadjärve		165	180	96	103	86	85	114	119	108	108	
Kokku		1370	1395	973	954	1065	1065	1234	1210	1336	1299	
Kursi ¹²⁸												
Pastoraat		6	6	4	6	3	7	15	17	15	17	
Puurmani		552	518	296	315	313	311	375	385	413	419	
Härjanurme		=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	
Saduküla ¹²⁹		139	163	80	78	105	96	119	98	139	124	
Laeva		68	71	43	28	60	55	79	74	76	75	
Kokku		765	758	423	427	481	499	588	574	643	645	
Puhja ¹³²												
Pastoraat			8	13	9	7	10	11	10	15	12	
*Vana-Kavilda		363	506	241	260	265	272	293	275	201	196	
*Uue-Kavilda		=	=	=	=	=	=	=	=	=	107	98
*Suure-Konguta ¹³⁴		510	462	285	296	280	274	325	289	252	243	
*Väike-Konguta ¹³⁵		=	=	=	=	=	=	=	=	=	111	106
*Suure-Ulila		471	538	246	264	286	280	273	260	297	287	
*Väike-Ulila		=	=	59	75	52	69	57	75	70	76	
Kokku		1344	1514	814	904	890	905	959	909	1053	1018	
Rannu ¹³⁷												
Pastoraat		—	—	3	3	—	—	—	—	—	—	—
Rannu		567	612	496	490	537	551	517	482	576	513	
Vaiguta ¹³⁹		476	593	467	458	460	431	490	467	504	443	
*Tamme		358	380	255	236	272	261	302	256	369	315	
Kokku		1401	1585	1221	1187	1269	1243	1309	1205	1419	1271	
Rõngu ¹⁴¹												
Pastoraat		15	17	14	11			18	14	20	24	
*Suure-Rõngu ¹⁴²		692	794	468	467	554	527	595	559	479	434	
*Väike-Rõngu		=	=	=	=	=	=	=	=	=	138	137
*Kirepi ¹⁴³		258	325	225	228	271	253	276	270	250	264	
*Aakre ¹⁴⁴		595	667	378	371			432	464	433	426	
Soontaga		75	80	57	48			80	93	80	93	
Hellenurme		260	296	171	164			153	126	192	160	
Uderna		314	278	189	168			212	221	250	240	
Kokku		2209	2457	1493	1457	825	780	1766	1747	1842	1778	
Sangaste ¹⁴⁵												
Pastoraat		25	32	34	32			41	33	45	38	
Sangaste		1231	1485	902	951			1222	1228	1070	1047	
Pringi		168	193	108	112			129	121	147	132	
Vana-Puka		496	462	154	162			170	193	290	299	
Väike-Puka		=	=	=	=			=	=	=	=	
Vastse-Puka		=	=	113	108			122	131	=	=	
Restu ¹⁴⁷		236	259	157	145			167	188	215	233	
Kuigatsi		298	356	194	177			180	177	188	182	
Laatre		325	333	260	272			332	321	324	303	
Keeni		572	292	151	162			164	144	207	213	
Lota		=	=	=	=			=	=	=	=	
Vaalu		=	321	176	181			181	176	199	212	
Uniküla		95	97	80	83			71	74	91	93	
Tõlliste		312	310	162	183			176	176	162	162	
Kokku		3652	4140	2191	2568			2955	2962	2938	2914	

Tabel 3 (järg 1)

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
18	11					31		6	5	23	11	28	31	5	5
343	330					320		6		351	1	330	395	—	—
=	=					168	152	4	9	177	3	179	190	3	3
62	61					105	95	13	29	203	11	182	225	31	31
108	128					128 ¹²⁰	138	8	3	144	2	148	184	—	—
=	=					32 ¹²¹	55	12	3	42	8	31	59	12	12
188	205					268	273	18	26	259	31	269	325	16	16
233	197					476	532	15	8	562	11	570	586	19	14
103	125					129	152	21	8	154	8	137	135	7	10
160	164					350 ¹²³		9		357	7	355	351	—	—
6	6					48 ¹²⁷	55	8	3	24	6	14	25	9	9
97	93					248	210	12	16	307	9	278	303	17	17
1318	1320					2303	1662	132	110	2603	108	2521	2809	119	29
15	24					38 ¹²⁹	43	6	1	48	—	42	56	5	1
390	391	638	638	5	5	689	685	16	16	464	4	489	528	2	5
=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	345	2	346	347	5	6
125	115					200 ¹³¹		9		208	6	211	212	6	9
82	82					145	144	2	5	170	3	185	185	5	2
612	612	638	638	5	5	1086	885	29	22	1235	15	1273	1328	23	23
15	16					19	8	3	×	10	1	9	7	—	—
185	176	356	380	7	11	363	367	4	×	340	9	327	373	7	11
120	105	141	149	15	20	147 ¹³³	187	13	×	100	2	113	120	4	2
265	268					436	440	17	7	367	23	359	353	23	14
102	98	183	181	10	13	163	168	7	×	126	7	139	147	6	7
253	246					395	426	21	13	316	19	325	394	21	15
67	80					136	141	5	×	109	3	109	108	8	2
1007	989	680	710	32	44	1659	1737	70	20	1398	64	1381	1502	63	51
—	—	9	11	4	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
583	554	779	772	13	7	710 ¹³⁵	742	14	×	668	8	620	658	9	13
521	430	635	595	29	22	558	591	23	×	511	19	510	556	16	11
384	312	491	393	7	9	447 ¹⁴⁰	391	4	×	359	5	371	409	4	3
1488	1296	1914	1771	53	42	1715	1724	34	×	1538	32	1501	1623	29	30
20	19					36	30	—	—	20	4	16	30	—	—
467	412					566	571	22	20	453	44	455	524	33	29
124	140					183	182	3	×	126	3	123	148	3	4
299	298					339	361	12	×	276	26	265	249	15	11
494	493	622	617	—	—	664	662	—	—	589	4	583	587	2	1
79	89					235	190	15	×	233	9	202	239	13	14
114	103					231	230	14	×	198	10	198	217	16	20
264	263					302	302	6	6	245	5	237	236	12	19
1861	1817	622	617			2556	2528	70	26	2140	105	2079	2230	94	98
32	40	71	72	5	4	65	62	4	4	53	4	46	59	5	4
1360	1216	1883	1863	24	26	1742 ¹⁴⁶	1791	32	28	1313	29	1244	1314	35	33
154	138	179	176	14	11	145	159	7	5	169	13	178	196	7	8
139	136	162	164	6	6	86	105	6	5	121	15	123	124	13	13
=	=	41	39	7	11	22	27	9	8	18	3	18	22	—	—
171	187	97	75	5	7	79	82	11	6	66	4	64	79	9	13
182	197	242	239	25	21	255	245	23	15	190	19	189	224	14	13
274	302	439	434	17	10	357	367	32	18	214	30	195	200	37	30
218	198	327	317	29	27	326	348	23	30	290	24	269	316	20	12
167	160	201	282	19	13	151	182	30	33	150	24	157	194	24	20
=	=	=	=	=	=	51	49	6	7	44	1	35	45	6	8
195	195	248	274	2	2	184	223	4	5	131	5	138	135	1	1
102	78	204	186	2	1	149	160	—	—	152	4	139	170	2	1
223	238	323	322	20	14	216	203	8	8	175	32	183	210	42	39
3227	3085	4417	4443	151	136	3828	4003	195	172	3686	207	2978	3288	215	169

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Otepää ¹⁴⁵											
Pastoraat		56	105	72	73			80	74	96	72
*Otepää		717	765	456	471	493	473	449	431	322	299
*Ilmjärve		=	=	=	=	=	=	=	=	142	135
Paidla		122	229	143	145			141	126	181	174
Palupera ¹⁴⁶		289	310	178	184			227	225	225	247
Arula		418	414	278	279			392	368	301	253
Pilkuse		422	422	172	197			213	207	100	118
Vidrike ^{148a}		=	=	=	=			=	=	109	93
*Nüpi		53	54	33	38			22	20	47	46
*Kastolatsi		77	70	58	68			69	75	82	72
Pühajärve		269	271	121	111			313	303	208	186
Neeruti		183	199	120	133			158	149	163	150
Kokku		2706	2839	1631	1699	493	473	2064	1978	1979	1845
Nõo ¹⁵⁰											
*Pangodi		360	330	203	200			256	263	253	237
Luke ¹⁵¹		287	300	200	192	212	224	216	197	268	266
*Aru		442	423	269	283	311	328	317	316	362	361
Meeri		275	253	194	158	219	195	204	201	213	196
*Unipiha		462	468	296	325	364	368	373	355	388	396
*Vana-Nõo		=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
*Vastse-Nõo		=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
Kokku		1826	1774	1162	1158	1106	1115	1366	1362	1484	1456
Tartu-Maarja ¹⁷¹											
Raadi ¹⁵⁴		141	134	100	124	121	132	121	142	135	129
Vasula ¹⁵⁵		232	180	156	156	152	137	189	151	207	176
Jaama ¹⁵⁶		=	=	=	=	16	15	13	18	15	19
Engavere ¹⁵⁹		19	21	14	12	19	13	21	12	18	19
Luuja		335	269	226	230	297	276	342	339	356	357
Vesperi ¹⁵⁷		117	129	141	127	131	137	150	169	163	153
Haava ¹⁶⁷		=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
*Taavri		40	37	35	37	51	60	53	61	76	75
Kavastu ¹⁶⁹		196	218	198	180	283	283	257	211	303	273
Piika		36	43	32	26	32	35	24	25	31	35
Tammistu		8	20	9	13	7	11	61	57	89	83
Kaarli		=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
Kabina		=	=	6	9	18	17	24	28	28	23
Utenurme		13	12	10	17			17	26	15	19
Ropka ¹⁶²		194	202	120	129	149	173	136	146	156	148
Räni		54	41	31	28	37	32	43	46	57	63
Piiskopi		28	23	12	14	18	18	13	13	15	14
Ilmatsai		64	44	57	57	67	94	88	91	70	68
*Vorbuse ¹⁶¹		77	62	52	42	60	70	70	77	112	91
Haage		17	23	15	12	18	22	20	25	24	30
Tähtvere ¹⁶⁴		517	414	231	253	319	331	399	394	428	391
Lenmatsi		=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
Kueri ¹⁶⁶		=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
Karlova		=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
*Maarjamõisa		=	=	=	=	18	19	21	13	34	24
*Kirjutajamõisa		=	=	2	3	4	2	4	2	7	4
*Veibri		=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
Kokku		2091	1872	1447	1469	1817	1877	2069	2046	2339	2204
Kambja ¹⁶⁷											
Pastoraat		15	19	13	10			25	28	25	27
Haaslava ¹⁶⁹		421	426	203	217	199	183	246	233	261	259
Hilja		13	14	7	6	11	9	14	19	15	20
Ihaste ¹⁷⁰		18	22	18	14	13	15	16	20	20	30
Suure-Kambja		196	178	155	146			247	220	316	256
Maidla		35	19	21	16	25	22	28	29	34	35
Väike-Kambja		98	80	45	41			96	79	=	=
Vana-Prangli		532	628	474	466			411	394	574	544
Veski		=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
Raanitse		=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
*Vastse-Prangli ¹⁷⁵		=	=	=	=	=	=	76	76	78	70

Tabel 3 (järg 2)

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
79	68					97		2		71	5	61	76	16	11
273	249					451		7		440	10	414	485	9	8
137	132					237	247	4	5	166	8	193	241	9	6
210	191					263	244	9	11	206	8	184	189	9	8
202	189					210	260	29	×	100	22	109	132	11	14
112	390	452	450	16	15	442	448	6	8	361	15	365	431	12	15
117	130	177	217	12	13	116	188	9	11	139	11	143	156	4	7
96	87	104	108	12	8	112	128	12	5	91	15	89	113	11	9
49	48					88	96	2	×	63	3	71	90	3	2
77	75					104	108	4	×	110	—	97	106	4	5
273	273					400	427	36	28	417	28	411	378	27	19
142	147					110	125	17	6	55	10	64	82	6	2
2067	1979	733	775	40	36	2650	2271	137	74	2219	142	2201	2479	124	106
228	230					262	310	7	×	236	6	235	261	5	12
284	248					431	408	5	13	432	5	392	370	29	23
345	332					431	416	7	8	323	9	337	366	2	3
258	235					339	275	15	7	292	17	258	284	8	7
341	341					301 ¹⁵²	269	8	13	274	27	260	275	15	27
—	—					126	131	6	×	138	2	131	109	8	7
—	—					146	184	16	3	147	19	146	150	20	18
1456	1386					2036	1993	64	44	1842	126	1759	1815	87	97
130	123	379	388	51	39	386	383	40	32	434	61	408	531	55	×
189	185					313	391	37	14	331	47	346	358	41	39
9	16	52	71	2	5	62	66	4	7	51	5	61	67	7	×
21	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
373	371					497		46	47	436	14	432	513	26	×
106	107	87	67	24	22	113	107	23	22	143	20	122	162	25	×
—	—					101 ¹⁵⁸	124	18	14	83	14	90	119	12	14
89	83					153 ¹⁵⁹		3		129	5	146	150	6	2
282	226					533	557	25	10	550	19	581	662	23	×
31	37	57	57	—	—	70	77	3	1	67	9	72	70	2	×
93	89					107	102	18	18	100	28	108	111	24	21
—	—					11	12	11	8	14	3	17	25	7	5
—	—					17	29	25	10	21	3	39	34	—	×
16	11					— ¹⁶¹	—	24	18	—	13	—	—	18	10
209	223					229		38		245	16	236	312	18	×
80	79					101		—		79	—	92	117	—	×
11	9					20		—		29	—	29	34	—	—
87	80					103	118	11	5	100	13	110	113	5	3
102	94					182	187	7	8	188	8	211	227	8	×
22	27	37	37	2	5	35	30	3	8	28	3	30	33	4	3
502	472					643 ¹⁶⁵	629	11	5	614	37	575	651	67	88
—	—					—	—	—	—	18	2	18	18	2	×
—	—					52	52	2	1	61	4	57	74	7	11
—	—					54	49	11	11	64	34	70	91	26	×
28	21	62	62	5	2	60	71	1	1	62	2	61	64	3	×
14	13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—					—	—	—	—	—	—	—	—	13	17
2394	2288	674	682	84	73	3842	2984	361	240	3847	360	3901	4536	399	222
14	11	28	38	6	11	31 ¹⁶⁸	26	—	—	25	—	22	25	—	×
267	250	405	412	8	6	479	554	1	2	459	27	458	484	32	39
—	—					—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	55	52	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
270	224	401	391	40	43	421 ¹⁷¹	428	55	43	414	16	406	490	15	19
59	47	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
95	90	154	131	—	—	159	144	—	—	115	8	102	118	9	5
516	483	678	616	11	8	475	453	4	8	312	13	236	277	7	5
—	—					130	125	11	13	80	9	89	86	7	10
—	—					80 ¹⁷²	—	20	—	112	9	43	58	8	9
61	63	103	95	8	11	89	94	2	2	80	7	64	87	4	9

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Kodijärve		92	122	103	86			101	88	115	109
Vana-Kuuste ¹⁷⁴	382	420	481	500		519	522	418	650	712	706
Vastse-Kuuste ¹⁷⁴	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
Krüüdnari	236	268	168	170				182	199	246	242
Reola ¹⁷⁵	90	84	39	46				56	56	62	62
Uuta	45	56	44	41		41	40	50	53	65	57
Kammeri ¹⁷⁶	288	295	148	164				158	168	205	203
Kokku		2455	2631	1919	1923	808	791	2324	2262	2728	2620
Võnnu ¹⁷⁷											
Pastoraat		16	21	16	15			33	48	47	55
Ahja	734	863	581	661				736	662	856	805
Kurista	242	276	281	255				458	461	544	532
Sarakuse		=	=	=				=	=	=	=
Kiidjärve	85	159	86	95				124	132	135	132
Mäksa	112	122	89	82		105	88	13	84	129	116
Kastre ¹⁷⁸	266	376	283	271				395	389	493	498
Rasina	171	249	209	206				96	189	244	215
Kriimani ¹⁷⁹	116	95	57	90		74	76	68	54	112	118
Kaagvere	60	63	64	77		75	71	79	71	101	94
Vanamõisa	40	35	29	34		36	32	51	43	52	48
Põka	97	104	68	67		80	87	70	85	80	101
Kokku		1939	2363	1763	1853	370	354	2323	2248	2793	2714
VÖRUMAA											
Põlva											
Pastoraat		30	31	19	18			5	5	25	34
*Vana-Koiola	2001	2913	894	868				314	888	416	385
*Kähri	=	=	=	=				=	=	183	196
*Vastse-Koiola ¹⁸⁰	=	=	=	=				=	=	358	349
*Timo ¹⁸⁰	=	=	=	=				=	=	=	=
*Pragi	=	=	=	=				=	=	=	=
Väimela ¹⁸¹	=	=	603	700				244	246	280	282
Tilsi ¹⁸¹	=	=	=	=				=	=	=	94
Joosu ¹⁸¹	=	=	=	=				91	82	108	94
Varbuse ¹⁸¹	=	=	=	=				105	102	121	138
Võru ¹⁸¹	=	=	=	=				208	213	214	233
Partsi	18	48	52	41				70	65	62	63
Ubojärve	=	=	=	=				=	=	=	=
Viira	=	=	=	=				=	=	=	=
Mooste	257	329	256	287				373	373	332	379
Peri	138	117	71	79		42	45	50	50	68	60
Tõdu ¹⁸²	37	36	33	40				28	31	44	42
Kioma	161	146	81	77		95	83	96	97	108	96
Kokku		2612	3020	2069	2110	137	128	2114	2102	2319	2331
Räpina ¹⁸⁴											
Pastoraat		23	24	19	20			23	27	27	33
*Räpina ¹⁸⁵	1039	1136	1368	1365	1550	1794		1046	1038	1181	1064
*Ruusa ¹⁸⁵	=	=	=	=	=	=		=	=	=	=
*Kahkva ¹⁸⁵	=	=	=	=	=	=		249	242	303	298
*Meeksi ¹⁸⁵	=	=	=	=	=	=		182	166	219	205
*Palo ¹⁸⁵	=	=	=	=	=	=		324	302	318	305
*Veriora ¹⁸⁵	=	=	=	=	=	=		=	=	=	=
Kokku		1062	1160	1387	1385	1550	1794	1824	1775	2078	1905
Rõuge ¹⁸⁸											
Pastoraat		39	41	39	33			31	37	49	61
*Vana-Kasaritsa	379	418	192	193	237	214		244	249	242	257
*Vastse-Kasaritsa	=	=	339	318	351	329		357	327	445	417
Rogosi	217	231	184	163				261	272	314	332
Pindi	=	=	56	49				109	97	97	88
Saaluuse	128	110	133	118	163	142		150	137	191	171
Leevi	=	=	34	30	21	25		24	21	34	28
Sanna	349	391	249	262				189	187	273	256
Kõrgepalu	=	=	=	=				=	=	=	=

Tabel 3 (järg 3)

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
121	122	114	111	16	18	94	93	12	12	70	2	67	74	1	--
724	697	672	632	14	19	686	666	16	12	613	28	615	689	26	26
=	=	=	=	=	=	436	=	23	=	432	13	427	432	26	29
192	197	272	274	24	19	306	313	25	17	252	20	240	245	15	18
111	108	149	148	29	38	158	173	43	41	152	17	214	251	9	11
=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
192	187	214	228	15	10	220	251	10	12	219	9	184	225	21	21
2622	2484	3245	3128	171	183	3764	3320	222	162	3335	178	3167	3541	180	197
50	59					62	72	4	4	59	4	59	74	4	4
897	865					1162	1216	17	11	1044	26	1005	992	25	32
558	608					625	648	42	18	588	41	551	616	40	30
=	=					152	149	7	9	100	9	94	120	10	8
152	156	147	134	14	13	194	189	14	8	137	10	115	119	11	8
154	161					314	367	16	21	284	14	280	377	14	18
423	388					665	727	5	14	670	5	601	698	5	17
255	251					360	354	39	20	299	40	296	318	41	53
100	90	246	229	15	12	208	189	16	6	161	11	147	186	12	10
109	112	203	220	9	7	234	253	10	7	239	26	241	289	25	26
41	38	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
82	85					190		--		157	6	150	187	11	17
2821	2813	596	583	38	32	4196	4164	135	118	3738	192	3539	3976	201	223
29	24	47	50	6	11	66	69	4	5	69	1	61	63	2	1
365	333	647	689	9	14	680	677	4	3	566	1	517	541	6	5
225	211	359	336	8	7	355	353	5	4	316	--	316	333	--	--
367	325	708	803	14	16	715	748	15	12	154	12	135	155	12	12
=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	208	--	217	212	--	--
=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	136	12	149	176	8	--
238	242	248	268	22	21	289	289	14	14	319	17	316	307	33	26
122	135	125	141	8	5	137	148	17	11	108	29	108	124	23	14
103	99	124	152	25	27	122	128	19	7	112	9	121	135	10	12
×	×	109	113	15	--	103	118	7	3	93	6	93	115	6	1
247	233	313	325	56	55	387	410	58	71	368	32	383	386	30	27
66	71	50	44	10	5	81	92	8	9	53	3	48	56	3	6
=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	10	8	9	11	6	3
=	=	7	8	--	--	11	12	--	--	10	10	9	10	5	2
312	296	375	342	--	--	382	354	9	--	359	13	370	420	23	13
103	100	223	252	9	13	235	248	14	12	227	31	221	247	8	7
43	40	84	75	11	8	92	106	12	19	87	3	84	87	8	13
101	84	108	121	20	16	92 ¹⁸³	113	9	23	55	20	43	39	7	6
2321	2193	3527	3739	213	199	3747	3865	195	193	3250	207	3200	3417	190	178
28	29	31	46	--	--	31	28	--	--	35	3	29	35	3	3
2295	2196	1780	1803	25	29	1501 ¹⁸⁶	1445	25	15	1320	41	1042	1157	30	21
=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	243	245	16	15
=	=	370	375	10	9	396	416	13	9	339	13	325	343	17	15
=	=	495	482	7	9	461	453	5	7	461	4	516	585	6	6
=	=	452	445	6	4	483	438	6	3	148	4	175	184	11	3
=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	346	5	326	343	6	11
2323	2225	3128	3191	48	51	2872	2780	49	34	2649	70	2656	2892	89	77
55	54	90	90	5	9	83	90	5	6	83	5	83	80	2	4
217	219	384	355	5	7	375	378	4	1	271	4	265	260	4	--
463	426	630	634	9	10	565	631	--	--	346	3	311	314	3	2
311	289	424	469	19	12	425	450	19	14	354	31	362	437	17	14
68	72	141	143	10	9	163	164	10	12	164	5	155	169	5	3
183	150	248	284	19	21	284	305	18	3	193	19	204	230	22	×
29	30	53	61	8	8	50	75	4	2	24	2	24	36	1	2
208	215	402	440	17	10	189 ¹⁸⁹	186	15	14	141	19	132	150	24	29
=	=	=	=	=	=	151 ¹⁸⁹	176	11	4	104	4	96	111	7	3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Tsooru		180	243	182	167			162	161	215	191
Vana-Roosa		400	306	277	260	368	349	358	424	487	447
Vastse-Roosa		=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
Rõuge		165	176	149	120	164	142	164	165	156	147
Viitina		376	398	323	326			351	345	411	401
*Haanja		395	450	486	467			662	609	690	615
Vana-Nursi		284	324	227	239			275	273	310	289
Vastse-Nursi		=	=	=	=			=	=	=	=
Kokku		2912	3321	2870	2745	1304	1231	3377	3304	3917	3710
Vastsellina ¹⁵⁷											
Pastoraat		16	17	22	24			26	23	47	36
Vastsellina ^{167a}		798	1026	1330	1306	1353	1207	1575	1428	2018	1945
Kokku		814	1043	1352	1330	1353	1207	1601	1451	2065	1981
Hargla ¹⁶⁹											
Pastoraat		3	4	10	14	12	14	13	13	10	13
Taheva ¹⁶²		321	348	172	174	200	200	198	193	186	187
Tidriküla		=	54	36	34	36	40	37	35	22	21
Koikküla		373	336	227	212	259	266	298	292	242	225
Laanemetsa		175	189	153	138			124	137	121	132
Mõniste ja Saru ¹⁹²		699	762	358	350	592	605	526	514	655	643
Kokku		1571	1693	936	982	1099	1125	1196	1184	1236	1221
Kanepi ¹⁶⁴											
Valgjärve		385	407	188	206	164	162	239	209	338	330
Saverna		=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
Jaanimõisa		=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
Tamme		=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
Piigandi		216	162	47	44	61	61	60	62	97	84
Heisri		=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
Sõriste		=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
Karste		=	101	40	33	32	36	54	53	65	83
Krootuse		371	462	173	165	142	138	152	159	165	175
Karaski		=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
Vastse-Kõlleste		=	=	64	61	46	47	58	55	65	52
Põlgaste		357	406	256	283	258	246	246	244	308	264
Hurni		=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
Vana-Piigaste		136	129	94	117			117	119	131	134
Seodla		=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
Kaagvere (Kaagri)		212	236	154	159			208	194	237	233
Jõksi		=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
Erastvere		632	663	439	441			490	479	531	514
Kooraste		=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
Kokku		2309	2586	1455	1509	703	690	1624	1574	1937	1869
Urvaste ²⁶⁰											
Pastoraat		=	=	=	=			=	=	=	=
Koigu		228	212	146	155			159	162	182	198
Anne		=	=	=	=			=	=	=	=
Truutamõisa		=	=	=	=			=	=	=	=
Vaabina		967	1000	635	629			686	677	562	570
Linnamäe		=	=	=	=			=	=	108	115
Vana-Antsla		1312	1290	974	929			1001	904	1018	984
Vastse-Antsla		1062	1080	656	629			819	820	842	827
Urvaste		186	251	164	158			212	219	186	212
Kärgula		216	220	192	184			241	232	148	140
Sämerpalu		323	360	237	248			278	265	300	286
Järvere		=	=	=	=			=	=	=	=
Lüünja		=	=	=	=			=	=	=	=
Peetrimõisa		=	=	=	=			=	=	=	=
Mustja		=	=	=	=			=	=	=	=
Kokku		4294	4625	3004	2932			3396	3299	3346	3332

Tabel 3 (järg 4)

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
190	167	346	389	3	4	247	284	11	9	163	8	167	227	8	5
496	453	822	856	28	29	907	965	37	43	544	14	548	689	8	3
=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	261	2	216	280	10	11
158	164	217	200	7	6	210	198	8	18	208	8	164	171	14	13
365	329	596	557	21	19	519	507	12	10	500	7	498	516	9	4
629	614	1213	1143	12	11	1214 ¹⁸⁰	=	=	=	926	=	871	872	=	=
350	348	229	215	17	15	242	255	14	25	178	8	165	172	12	5
=	=	244	234	13	15	205	221	33	17	153	22	167	166	21	19
3722	3530	6039	6070	196	185	5829	4885	191	178	4352	159	4458	4913	167	117
27	38	62	60	=	2	62	46	8	5	44	4	55	63	=	=
1830	1692	3299	3152	=	=	3447	3408	=	=	2581	=	2931	3199	=	=
1857	1730	3361	3212	=	2	3509	3154	8	5	2625	4	2986	3262	=	=
14	13	53	60	=	=	51	53	=	=	59	2	58	72	=	=
137	151	222	273	5	8	282	343	6	8	413	5	400	468	15	12
22	14	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
178	168	339	333	=	=	312	323	3	3	262	7	244	303	4	4
113	137	105	113	4	3	156	177	9	4	132	16	126	174	10	4
644	639	1127	1165	26	7	967 ¹⁸³	1070	46	16	841	10	843	812	29	39
1108	1125	1816	1944	35	18	1768	1966	64	31	1707	40	1671	1859	58	59
150	130	218	211	3	4	149	131	7	7	116	6	139	188	5	4
=	=	=	=	=	=	47	60	4	3	40	3	35	48	4	5
38	42	54	64	17	16	64 ¹⁸⁵	64	5	6	69	11	62	76	3	3
82	108	113	103	5	4	112	114	4	5	101	3	87	102	15	16
167	162	=	=	=	=	101	113	9	6	87	2	104	122	5	5
=	=	=	=	=	=	17	=	5	13	3	13	18	2	5	5
=	=	=	=	=	=	89	101	4	6	52	3	51	61	5	6
69	72	66	76	12	12	89	103	6	4	139	15	139	113	15	10
180	178	117	137	21	16	144 ¹⁸⁶	157	14	14	133	20	120	132	20	18
=	=	105	141	17	13	89	96	16	14	102	11	101	112	11	12
72	65	122	119	=	=	123	111	=	=	119	3	122	116	2	2
263	278	=	=	=	=	150 ¹⁸⁷	173	1	1	190	7	193	198	8	10
=	=	=	=	=	=	100 ¹⁸⁷	107	3	3	79	2	85	92	2	2
91	88	=	=	=	=	86	96	16	20	123	4	116	115	3	5
=	=	=	=	=	=	32	33	4	5	36	15	38	50	6	2
166	165	128	109	10	6	115 ¹⁸⁸	=	10	84	5	97	80	2	2	2
=	=	=	=	=	=	94 ¹⁸⁹	112	18	8	97	6	91	96	5	8
523	487	760	684	24	21	696	687	25	23	548	12	544	610	22	15
=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	185	16	184	209	4	7
1801	1775	1683	1644	109	92	2297	2258	151	125	2343	147	2321	2538	139	137
=	=	=	=	=	=	= ²⁰¹	=	8	8	=	4	=	=	=	=
178	179	241	247	11	20	230	253	7	4	69	4	72	77	1	5
=	=	=	=	=	=	= ²⁰²	=	=	=	44	3	40	50	3	3
=	=	=	=	=	=	= ²⁰³	=	=	=	53	=	50	58	=	2
344	357	427	451	26	32	400	434	26	23	318	28	316	406	28	27
265	270	273	333	11	11	173	224	26	22	163	31	164	180	13	9
1101	1019	1717	1647	30	25	1648	1600	9	7	1370	85	1495	1569	26	20
845	889	950	1015	7	11	784	901	15	12	671	24	672	847	24	33
225	223	303	282	10	10	278	274	24	26	233	21	233	272	21	13
209	210	283	279	16	9	267	284	13	6	225	22	231	240	19	19
253	268	130	134	7	6	91	104	6	8	86	4	89	111	6	6
=	=	166	189	14	14	120	131	16	17	99	8	112	109	=	=
=	=	=	=	8	4	100	109	3	5	72	6	81	88	8	8
=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	29	3	29	21	2	=
=	=	132	147	7	8	104	=	6	=	103	12	106	115	9	10
3420	3415	4622	4724	137	140	4264	4314	158	138	3535	255	3690	4143	160	155

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Karula ²⁰⁴											
Pastoraat		100	104	64	75			62	54	75	76
*Ligaste ²⁰⁵		391	431	286	277			327	306	354	319
Pikkjärve		=	=	=	=			=	=	=	=
Kaagjärve ²⁰⁶		753	757	479	469			565	581	488	517
Karula		694	1201	563	579			761	771	726	653
Kokku		1938	2496	1392	1400			1712	1712	1643	1563
VILJANDIMAA											
Põltsamaa ²⁰⁷											
Pastoraat		29	39	22	16	13	18	18	21	22	25
Vana-Põltsamaa ²⁰⁸		1462	1465	1033	1102	1024	1024	1153	1158	730	682
Uue-Põltsamaa		=	=	=	=	=	=	=	=	441	451
Kaavere		=	=	=	=	=	=	=	=	207	192
Adavere ²¹¹		745	747	455	431	518	474	534	501	480	442
Hermani ²¹²		=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
Pajusi		538	601	368	370	403	442	449	500	503	491
Kurista		185	155	106	108	134	126	166	169	209	188
Lustivere		351	345	204	193	243	244	281	262	319	311
Kalliküla		116	124	81	77	89	81	97	94	100	96
Tapiku		77	66	53	58	57	73	65	74	72	76
Rutikvere		205	208	132	116	121	108	156	155	191	187
Kaave ²¹⁵		=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
Kokku		3731	3750	2454	2471	2602	2590	2915	2934	3274	3151
Pilistvere ²¹⁷											
Pastoraat		53	53	29	31			36	38	49	49
*Kabala		648	554	487	440	469	440	512	508	586	596
Eistvere		190	190	118	111	116	125	130	122	166	158
*Arusaare		136	131	73	91	87	97	120	102	132	109
*Kõo		612	648	400	414	424	424	398	468	578	571
*Ollepa		41	37	31	26	33	32	42	54	50	51
*Jalametsa		35	44	38	38	33	30	31	42	43	50
*Laimetsa		57	58	53	41	55	41	48	43	59	60
Loopre		83	83	46	56	51	69	56	53	38	44
Imavere ja Võrevere ^{220a}		=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
Kokku		1885	1798	1275	1248	1268	1258	1375	1430	1701	1694
Kolga-Jaani ²²²											
Pastoraat		65	44	46	45			60	60	79	69
Võisiku ²²³		837	837	540	502	507	542	652	659	780	791
Paenaste		26	56	40	25	41	30	42	43	50	42
Soosaare		100	108	70	72			167	185	204	205
Süsivere		63	53	47	55			=	=	=	=
Kokku		1071	1098	743	759	548	572	925	947	1113	1107
Suure-Jaani ²²⁵											
Pastoraat		8	10	18	12	21	13	17	12	15	29
*Vastemõisa		328	427	417	451	431	489	466	581	563	525
Sürgavere ²²⁷		165	170	187	215	219	221	229	267	244	293
Navesti		63	44	34	69	70	71	75	71	84	92
Aimla		=	32	35	19	27		33	30	39	31
*Jaska		51	46	50	51	59	64	83	53	76	73
Lõhavere		129	120	108	147	139	171	164	172	170	196
*Reegoldi		59	78	69	83	85		53	53	60	66
*Taevere		86	114	109	116	96	148	116	153	141	148
Olustvere		81	155	146	146	141		193	178	283	251
Lahmuse		39	44	48	48	53	49	70	55	60	54
Kokku		1009	1240	1221	1360	1341	1226	1220	1658	1606	1823
Viljandi ²²⁹											
Pastoraat		10	10	13	15	20	17	19	16	18	28
Viljandi ²³⁰		455	445	443	495	486	495	456	573	554	660
*Suure-Kõpu ²³¹		143	164	161	193	204	197	190	237	234	282
*Väike-Kõpu		=	=	=	=	=	=	=	=	=	=

Tabel 3 (järg 5)

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
46	43					110		1	3	89	4	83	89	5	7
317	314					208		15	14	119	7	119	145	4	18
=	=					146		1	—	62	—	64	67	—	—
523	533					861	120	10	8	471	12	461	477	7	8
679	691					774	790	20	14	643	33	589	634	23	18
1565	1581					2099	1804	47	39	1384	56	1316	1112	44	51
19	22					62 ²⁰⁸	60	9	7	43	7	48	73	6	6
769	723	983	1000	136	176	1028 ²¹⁰	1092	51	15	1089	37	1139	1199	29	21
262	250	427	400	20	18	365	379	40	36	428	30	412	499	28	34
136	126					187	192	4	6	186	3	180	233	1	2
600	597					618		20		549	12	557	620	12	6
=	=					37	36	3	4	45	13	55	48	18	10
494	492					670 ²¹³	741	6	6	552	11	549	694	35	39
221	228					246		3		286	6	287	357	7	3
295	299					359	379	48	49	331	19	319	379	15	16
105	98					115	124	22	10	144	4	151	148	8	5
70	68	81	101	—	2	90	88	1	—	98	7	101	110	7	8
164	158					118 ²¹⁴		40		141	4	162	193	24	26
=	=					58 ²¹⁶	46	6	2	79	9	86	74	10	10
3135	3061	1491	1051	156	196	3953	3139	253	135	3991	162	4046	4627	200	186
54	51	97	89	3	3	98 ²¹⁸		12		117	—	132	137	—	—
593	613	820	785	26	22	923 ²¹⁹		27	37	1115	30	1029	1078	41	44
160	152	284	233	4	3	225		5	13	238	14	239	283	16	13
131	120	207	188	5	2	169 ²²⁰		35		153	6	179	202	15	28
623	618	835	828	5	5	871		—		953	—	964	1068	12	17
53	72	89	69	5	5	83		4		79	1	61	59	4	3
42	49	75	81	9	11	154	114	24	23	148	13	143	171	9	6
54	56	78	92	2	4	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
53	52	54	57	20	17	64	76	7	5	59	8	68	80	3	4
14	25					344 ²²¹	382	25	25	296	9	299	369	9	11
1777	1808	2539	2422	79	72	2931	572	139	103	3158	81	3114	3447	109	126
63	65					174		7	6	149	11	204	272	9	16
765	807	1260	1307	55	36	1390 ²²⁴	1401	54	42	1528	38	1564	1778	36	41
54	55					87		3	2	40	8	40	58	11	10
213	232					299		7	3	324	10	345	420	10	13
=	=					=		=	=	=	=	=	=	=	=
1095	1159	1290	1307	55	36	1950	1401	71	53	2041	67	2153	2528	66	74
20	13					54 ²²⁶		×		43	4	55	61	6	×
692	660					1211 ²²⁶		×		1401	—	1475	1491	—	—
322	316	576	572	4	1	638	607	5	3	614	3	611	730	2	×
82	87					167	198	17	13	186	11	183	209	9	7
35	36					52		6		77	2	81	108	1	1
84	103					158	167	8	7	154	7	137	171	—	—
234	218					274 ²²⁶		×		267	17	292	299	17	11
84	87					148		5		148	3	165	156	1	1
190	194					377		×		430	1	459	540	1	—
242	228					410 ²²⁸		28		376	40	373	447	32	24
61	58					113	121	17	20	112	21	117	139	10	14
2046	2000	576	572	4	1	3602	1093	86	43	3808	109	3948	4351	79	58
27	27	45	47	6	7	45		6		47	—	42	51	—	—
728	706	1156	1152	18	16	1186	1199	17	18	1076	13	1143	1396	15	5
307	299					555		2		630	8	697	778	13	4
=	=					49		1		65	7	69	78	3	×

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
*Viiratsi ²³²	39	84	78	92	88	112	103	120	109	142	117
Vana-Pärsti	16	29	27	25	25	29	30	48	44	56	49
Uue-Pärsti	56	39	29	45	34	48	42	42	41	37	68
*Puiatu ²³³	53	39	48	97	104	86	91	112	110	136	124
Vana-Tänassilma	253	183	189	184	192	215	223	180	171	205	193
Uusna	69	44	49	57	50	62	58	66	73	84	86
*Välgita	12	13	17	14	14	10	13	20	22	20	35
Vana-Võidu	395	406	415	504	517	568	578	638	656	687	671
Enge	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
Karula	14	27	19	9	5	9	11	13	14	×	×
Uue-Karula	=	=	=	5	9	12	6	9	14	9	14
Päri	75	74	72	80	91	79	77	79	92	111	119
Kokku	1590	1557	1560	1811	1843	1939	1897	2183	2152	2396	2405
Paistu ²³⁴	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
Pastoraat	10	14	16	14	20	18	19	23	18	25	23
*Holstre	634	376	373	367	372	398	405	404	420	488	473
*Aidu	=	166	179	203	206	223	214	225	226	274	279
Õisu ²³⁷	367	400	390	320	315	362	363	412	392	456	428
Morna	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
Kaarli	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
Heimtali	=	=	=	126	133	181	147	172	164	193	177
Vardi	37	29	31	44	43	=	=	41	43	54	56
Loodi	76	114	118	126	123	142	145	175	173	226	222
Pahuvvere	48	60	49	74	67	105	97	119	111	139	125
Kokku	1172	1159	1156	1274	1279	1429	1390	1571	1547	1855	1783
Tarvastu ²³⁸	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
Pastoraat	29	21	33	23	21	35	31	32	34	37	41
*Tarvastu ²³⁹	672	517	531	726	685	890	884	929	888	1023	988
*Saare	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
*Vooru	216	124	126	141	126	169	136	176	137	219	175
*Kuressaare	61	49	45	61	60	85	81	85	82	93	83
*Vana-Suislepa	312	318	300	376	368	436	457	483	490	587	583
*Uue-Suislepa ²⁴¹	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
Kokku	1290	1029	1035	1327	1260	1615	1589	1705	1631	1959	1870
Helme ²⁴²	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
Pastoraat	20	27	25	30	35	=	=	32	34	41	42
Helme	476	163	163	205	206	205	232	212	212	210	224
Roobe	=	40	31	37	36	59	56	74	71	64	55
Jõgeveste	=	113	116	146	131	158	161	160	166	184	185
Lõve	75	133	134	152	148	164	147	166	152	201	190
Hummuli	297	241	215	299	291	=	=	266	272	316	330
Patküla	155	154	149	212	226	=	=	241	242	240	255
Koorküla	120	79	73	61	55	115	127	133	148	130	107
Asumaa	34	28	29	32	27	=	=	33	29	42	37
Ala	69	56	58	59	63	=	=	59	47	63	58
Aitsaare	=	41	42	49	44	=	=	36	28	42	40
Holdre	28	24	22	29	27	=	=	36	35	49	49
Leebiku	70	58	57	81	66	=	=	65	55	90	95
Vanamõisa	38	34	30	31	29	=	=	35	26	58	54
Kärstna	194	119	104	137	124	=	=	170	147	238	204
Murikatsi	29	19	10	7	10	25	29	37	29	48	35
Riidaja	167	90	89	142	129	=	=	190	190	134	127
Taagepera	180	178	176	199	223	=	=	256	255	259	248
Kokku	1952	1597	1523	1937	1870	726	752	2201	2138	2619	2559
PARNUMAA	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
Halliste ²⁴⁷	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
Pornuse	109	105	113	61	59	97	85	91	91	133	122
Kaubi	=	=	=	85	97	107	126	133	168	171	179
Abja	384	396	371	450	440	=	=	582	573	613	603
*Vana-Kariste ²⁴⁸	459	485	454	544	500	626	593	702	662	821	781
*Uue-Kariste	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
Penuja	136	93	97	113	106	131	132	125	125	139	115
Kokku	1088	1079	1035	1253	1202	961	936	1633	1619	1744	1678

Tabel 3 (järg 6)

	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
167	161	248	268	9	8	262	303	15	13	245	6	256	309	—	—	
122	137	211	245	18	14	281	—	15	—	285	20	315	367	12	12	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
145	142	260	281	9	6	311	322	3	3	346	3	362	387	×	×	
249	216	—	—	—	—	567	—	2	—	566	14	578	573	×	×	
124	119	206	184	12	7	238	295	21	14	282	14	298	314	×	×	
27	29	48	57	6	3	50	—	8	—	71	—	71	67	—	—	
731	726	—	—	—	—	1206	1214	20	20	1302	26	1385	1551	28	×	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	111	6	114	108	6	3	
15	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
×	×	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
122	127	176	195	14	10	161	200	12	10	146	18	188	212	×	×	
2764	2714	2350	2429	117	96	4911	3533	122	78	5172	135	5590	6191	77	24	
37	39	46	42	5	2	44	42	7	4	—	—	27	51	4	×	
514	502	818	840	—	—	885 ²³⁵	955	11	7	850	—	882	923	11	11	
303	344	495	518	4	5	492 ²³⁶	503	13	7	459	14	475	555	13	16	
821	722	945	931	44	39	966	1001	46	40	389	36	437	478	23	32	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	147	11	—	—	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	147	11	—	—	
—	—	317	325	8	3	313	301	39	31	440	28	411	501	24	15	
68	61	71	81	6	4	74	74	11	12	74	×	86	101	2	×	
263	248	431	412	23	17	413	382	35	32	436	×	414	480	37	×	
134	125	194	187	19	15	178	196	16	14	147	9	155	190	5	×	
2140	2041	3317	3336	109	85	3365	3454	178	147	2795	87	3410	3687	177	113	
51	44	55	61	4	6	46	54	—	—	41	6	34	39	1	7	
1103	1103	1817	1821	13	12	1800 ⁴⁰	—	12	—	1718	16	1697	1878	25	18	
—	—	—	—	—	—	67	—	1	—	61	4	62	66	4	4	
244	204	393	379	2	2	394	—	—	—	348	—	369	418	—	—	
119	111	201	184	5	5	159	—	10	—	123	4	114	127	1	2	
539	484	888	865	8	4	814	—	16	—	409	10	414	449	20	12	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	225	16	242	310	26	11	
2056	1949	3354	3310	32	29	3280	54	39	—	2925	56	2932	3287	77	54	
49	51	46	56	8	8	51	45	5	4	35	4	36	36	6	×	
256	257	414	431	8	8	322 ⁴³	378	20	20	316	23	269	366	46	×	
103	88	81	84	4	3	76	91	16	10	65	7	75	81	6	×	
192	195	214	290	13	11	246	293	16	16	212	19	207	271	22	×	
204	213	316	315	17	17	307	322	16	15	317	28	301	366	27	×	
318	299	431	452	24	18	411	435	30	34	275	24	261	350	12	×	
227	233	302	335	54	43	293	314	49	41	254	33	268	372	44	×	
112	122	240	164	16	19	258	252	25	17	215	23	186	250	17	×	
32	19	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
73	71	224	221	23	27	176	203	18	12	165	13	162	218	17	×	
52	54	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
55	44	—	—	—	—	73 ²⁴⁴	55	12	15	65	7	69	98	11	×	
103	88	246	246	42	38	206	231	39	42	195	8	221	288	4	×	
55	50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	×	
185	173	—	—	—	—	290 ²⁴⁵	305	15	20	276	27	275	—	28	×	
31	21	58	50	8	8	59	54	5	3	53	3	59	90	5	×	
205	191	275	267	14	16	211	231	16	17	222	10	237	276	6	×	
295	288	226	203	32	29	370 ²⁴⁶	374	34	32	375	17	421	472	17	×	
2545	2457	3103	3114	263	245	3319	3583	316	298	3040	246	3047	3534	268	—	
125	125	—	—	—	—	188	180	9	16	162	14	188	220	8	8	
169	168	—	—	—	—	214	209	17	×	220	33	237	316	40	×	
654	661	—	—	—	—	945	957	20	11	1048	21	999	1213	9	5	
894	859	—	—	—	—	780 ²⁴⁹	—	13	—	765	14	769	819	16	×	
—	—	—	—	—	—	957 ²⁴⁹	—	17	—	793	27	829	903	25	×	
157	169	—	—	—	—	340	358	15	×	330	4	340	415	10	×	
1999	1982	—	—	—	—	3424	1735	91	27	3318	113	3362	3886	108	13	

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Karksi ²⁵⁰												
*Karksi		613	651	661	324	293	377	318	386	356	433	393
*Tuhalaane ²⁵¹		=	=	=	175	162	161	143	173	155	209	225
Polli		=	=	=	258	246	262	259	335	320	380	355
Pöogle		166	119	133	127	123	165	163	164	150	229	235
Kokku		809	770	797	884	824	965	913	1058	981	1251	1213
Vändra ²⁵³												
Pastoraat		5	7	3	6	6	9	7	17	9	18	17
Vändra		363	271	289	323	339	359	376	409	404	445	436
Lelle		150	101	87	115	120			137	122	151	144
Käru		98	58	60	67	79			58	58	87	71
Viluvere ²⁵⁶		—	14	12	15	19	19	27	19	25	18	27
Kokku		616	454	451	526	563	387	410	640	618	719	695
Pärnu-Jaagupi ²⁵⁷												
Pastoraat		6	10	7	20	12			27	22	36	36
*Are ²⁵⁹		39	26	32	26	27	44	35	46	49	47	49
*Enge		54	41	39	51	40	62	53	74	69	84	85
*Kõnnu ²⁵⁹		26	12	18	16	21	23	17	16	13	11	11
*Kergu ²⁵⁹		55	32	23	25	17	37	25	34	24	38	41
Kaisma		=	35	33	42	35	40	39	55	52	87	79
*Vee		55	40	48	38	54	58	47	64	74	83	84
*Pööravere ²⁵⁹		114	88	95	96	91	100	90	90	92	100	98
*Uduvere		25	23	22	27	24	24	17	40	28	47	42
*Parasmaa		61	57	53	58	75	71	69	75	76	86	84
*Sõrike		19	12	20	14	18	21	23	26	33	21	30
Vahenurme		5	9	6	18	12	17	12	24	17	23	21
Halinga		96	68	53	79	78	100	108	131	149	156	169
Roodi		34	30	22	22	16	33	23	35	25	58	54
Kaelase		43	40	34	50	40	51	34	51	39	74	70
Kokku		632	523	505	582	560	681	592	788	762	954	953
Saarde ²⁶⁵												
Pastoraat		—	2	4	1	3	3	5	—	—	11	4
*Pati		48	35	43	50	53	56	68	53	64	79	74
Jäärja		126	88	92	99	103	102	99	109	104	139	130
Kärsu		26	41	27	51	39	57	45	60	50	58	56
Voltveti		42	40	59	66	66	89	93	96	69	93	75
*Kilingi ²⁶⁶		129	91	90	76	55	94	72	96	78	94	68
*Laiksaare ²⁶⁶		=	=	=	36	39	45	40	51	49	51	52
Kokku		371	297	315	379	358	446	422	465	414	531	459
Tori ²⁶⁸												
Pastoraat		6	6	10	6	7	5	7	8	9	6	6
*Tori		186	127	122	127	123	131	136	158	174	194	195
*Suigu		=	=	=	25	25	26	28	30	27	31	31
Tali		38	28	33	58	64	78	71	84	78	81	75
*Sindi		36	23	30	25	34	20	29	24	33	29	25
Kokku		256	184	195	241	253	260	271	304	321	341	332
Häädemeeste ²⁷¹												
*Häädemeeste		36	15	14	20	22	32	30	34	22	29	33
*Tahkuranna		164	123	131	162	139			90	101	89	76
*Orajõe ²⁷³		=	=	=	=	=	89	61	77	62	87	66
Kokku		200	138	145	182	161	121	91	201	185	205	175
Pärnu ²⁷⁴												
Reiu ²⁷⁵			46	48	59	55	69	64	70	68	85	70
*Uulu ²⁷⁶		12	29	32	42	33	51	44	54	57	60	69
Surju		12	15	17	38	45	51	53	55	58	69	65
*Ülejõe ^{276a}		42	32	31	41	37	52	46	52	44	52	47
Sauga ^{276b}			200	216	218	210	249	244	266	273	290	262
Tammiste ²⁷⁷			59	76	53	70	58	64	61	58	78	87
Kokku		66	381	420	451	450	530	515	558	558	634	600

Tabel 3 (järg 7)

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
539	494	820	805	21	32	916	906	14	24	743	15	756	794	14	15
280	288					493 ²⁵²		×		355	15	342	395	13	17
386	342					540	531	58	46	657	25	639	710	24	27
198	195					294	285	38	29	269	15	274	303	18	27
1403	1319	820	805	21	32	2243	1722	110	99	2024	70	2011	2202	69	86
18	14	35	24	2	6	55	38	3	4	58	4	55	63	7	5
457	438	821	836	11	7	1033	1019	13	10	1291	22	1337	1303	24	11
211	204	280	255	18	15	334 ²⁵⁴	299	17	23	375	11	375	397	11	10
140	121	293	266	9	7	312 ²⁵⁵	311	23	20	368	16	393	417	18	14
13	21	71	69	4	7	79	81	3	3	100	5	109	112	5	7
839	798	1500	1450	44	42	1813	1748	59	60	2192	58	2269	2292	65	47
28	27	35	46	6	6	56 ²⁵⁸		×		56	7	61	55	6	4
61	60	109	117	—	1	117 ²⁶⁰		6		153	17	152	183	30	26
106	90	181	174	4	6	242 ²⁵⁸		×		314	7	318	360	5	10
18	13	46	46	1	1	50 ²⁶¹		—		85	2	87	96	3	5
48	49	62	68	3	3	89		5		90	6	85	82	5	2
96	99	159	164	3	2	167		15		200	9	217	231	9	10
102	98	187	173	11	10	208 ²⁵⁸		×		209	7	199	237	6	2
150	146	333	294	11	17	399 ²⁶²		4		460	7	455	457	6	6
60	51	98	92	3	5	139 ²⁵⁸		×		132	3	131	149	5	3
86	91	208	186	5	7	235 ²⁵⁸		×		238	3	253	255	5	2
31	46	50	54	8	4	102 ²⁵⁸		×		86	4	92	103	5	6
3	6	33	25	27	11	41		16		20	14	22	28	28	31
169	183	233	229	9	10	218	240	12	11	239	12	250	281	13	12
71	64	95	108	8	7	97 ²⁶³		10		108	10	121	148	7	7
84	84	123	127	21	22	145 ²⁶⁴		22		190	14	200	193	17	18
1113	1110	1952	1903	120	112	2305	240	90	11	2580	122	2643	2858	150	144
12	16	21	31	×	×	18		4	2	22	5	21	20	4	4
87	82	180	175	×	×	196		3	4	186	10	198	227	11	13
173	166	294	251	×	×	291	272	16	23	296	34	299	360	35	29
56	56					96	96	×	×	110	6	110	123	12	6
129	103	202	193	×	×	172	195	47	38	270	25	277	295	25	27
133	111	234	233	×	×	194 ²⁶⁷		30	32	236	11	233	299	9	11
49	52					90		5	3	117	5	130	142	6	4
590	534	931	883	×	×	1057	563	105	102	1237	96	1268	1466	102	94
7	7	13	10	5	10	30	38	3	4	52	3	59	62	2	×
197	204	336	348	20	17	483	425	14	12	629	5	683	670	6	×
41	39	161	72	6	5	80	79	3	4	68	5	93	93	1	×
87	77	160	137	12	10	189	199	19	19	214	16	237	298	22	×
37	39	66	50	7	3	112	109	5	2	145	2	157	164	4	×
369	366	635	617	50	45	894	850	44	41	1108	31	1229	1287	35	×
21	24	87	81	5	4	126 ²⁷²		11	12	145	2	148	126	9	7
113	106	237	227	10	7	271	255	4	5	295	11	332	367	8	×
91	97					149		9	8	187	11	198	194	12	12
225	227	324	308	15	11	546	255	24	25	627	24	678	687	29	19
92	70	139	134	5	5	134	143	6	4	105	5	117	162	12	12
58	64	117	139	11	7	133		15		93	11	112	133	22	19
85	82	134	123	9	12	108		19		92	6	91	126	5	2
63	48	187	149	—	—	191		—		179	—	171	192	—	—
336	323	661	625	16	17	809		3		1025	4	1056	1115	8	12
66	76					137	174	8	12	147	12	169	193	33	19
700	663	1238	1170	41	41	1512	317	51	16	1641	38	1716	1921	80	64

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Tõstamaa ²⁷⁸												
Pastoraat	—	—	—	—	—	6	2					
Tõstamaa	170	136	133	141	140	163	158	198	184	215	195	
*Seli	31	15	25	20	27	39	34	53	42	57	47	
Pootsi	171	100	117	96	103	114	119	119	120	146	121	
Kastna ²⁸³	—	28	30	36	35	52	59	58	55	86	79	
*Kihnu	64	63	63	69	62	80	71	91	77	107	95	
Kokku	436	342	368	362	367	454	443	522	478	611	537	
Mihkli ²⁸²												
Pastoraat	48	26	27	32	33	39	41	42	48	46	62	
*Koonga	293	198	234	267	266	195	168	225	203	257	241	
*Kõima ²⁸³	—	—	—	—	—	74	83	80	91	103	100	
*Võrungi	25	11	15	14	15	20	21	17	18	17	20	
*Kalli	34	22	33	35	42	43	62	46	58	55	61	
Riintali	34	23	21	31	24	26	21	27	21	38	39	
Kokku	434	280	330	379	380	397	396	437	439	516	523	
Audru ²⁸⁵												
Pastoraat	44	40	39	40	38	35	28	35	38	48	41	
Audru	368	262	284	268	277	254	235	298	262	304	274	
Rääma	—	—	—	20	20	24	28	—	—	—	—	
*Jõõpre	25	43	51	42	44	34	37	52	51	74	59	
*Võlla ²⁸⁸	55	78	90	68	73	56	68	67	65	106	93	
Lindi	7	10	13	26	24	32	28	30	25	42	23	
Kokku	499	433	477	464	476	435	424	482	411	574	490	
SAAREMAA												
Muhu												
Pastoraat	17			16	22	15	17	16	18	20	25	
*Suuremõisa ²⁹³	381			288	316	284	332	346	379	391	418	
*Koguva	—			—	—	—	—	—	—	—	—	
*Kulvastu ²⁹²	—			—	—	—	—	—	—	—	—	
*Nurme	—			—	—	—	—	—	—	—	—	
*Rinsi ²⁹⁴	×			×	×	×	×	×	×	×	×	
*Kansi	12			16	12	35	32	45	41	50	45	
*Ranna ²⁹⁶	—			—	—	—	—	—	—	29	25	
*Tamse ²⁹⁷	226			160	145	116	110	130	128	130	141	
*Võlla ²⁹⁹	—			—	—	29	19	51	43	58	53	
*Kessulaid	—			—	—	—	—	—	—	—	—	
*Hellamaa ³⁰⁰	×			×	×	31	32	38	40	51	44	
*Kapi ³⁰²	×			×	×	×	×	×	×	9	5	
Pädaste	6			6	4	8	12	13	15	20	17	
Kokku	642			486	499	518	524	639	664	758	773	
Põide												
Pastoraat	10			5	8	12	21	15	30	16	28	
*Maasi ³⁰⁴	249			218	217	208	205	235	219	287	268	
Kõinastu	—			—	—	—	—	—	—	—	—	
*Uuemõisa ³⁰⁷	251			181	166	200	174	213	192	246	205	
*Keskvere ³⁰⁹	—			33	20	36	27	42	29	48	41	
*Saare	152			115	109	122	119	133	120	109	109	
*Kõiguste	—			—	—	—	—	—	—	36	47	
*Lainjala ³¹³	95			71	74	79	87	85	98	106	113	
*Kapra ³¹⁴	×			×	×	×	×	×	×	×	×	
*Kahtla ³¹⁵	×			×	×	×	×	×	×	×	×	
Tumala ³¹⁶	77			70	64	86	79	107	91	128	117	
Reina	26			37	37	29	35	27	36	32	37	
Oti ³¹⁷	30			50	49	62	53	75	70	89	71	
Koigi	31			41	45	45	42	57	41	65	46	
Audla	45			43	40	25	26	32	28	31	32	
Kuke	—			—	—	—	26	27	26	31	41	
Kingli	45			29	32	45	45	43	54	64	58	
Orissaare	19			17	16	12	7	19	12	27	26	
Kokku	1030			910	877	987	947	1109	1051	1325	1235	

Tabel 3 (järg 8)

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
4	2	15	11	—	—	17	21	—	—	22	—	22	20	×	×
253	239	392	383	18	16	471	516	23	26	598	29	636	666	×	×
62	44	104	106	17	15	137	140	12	5	159	7	189	217	×	×
154	143	289	323	6	4	279 ²⁷⁹	322	8	4	351	11	377	334	×	×
87	98	132	148	7	6	151 ²⁸¹	142	4	5	167	9	178	202	×	×
123	85	204	223	—	—	215	204	—	—	205	—	241	288	×	×
683	611	1136	1194	48	41	1270	1345	47	40	1502	27	1643	1727	×	×
50	66					89		—		104	3	114	127	×	×
300	274					773		12		879	11	936	927	×	×
96	111					242 ²⁸⁴	222	6	18	263	11	278	290	×	×
18	21					61		5		81	4	94	84	×	×
49	60					116		7		130	7	159	168	×	×
37	37					91	87	4	1	69	4	90	119	×	×
550	569					1372	309	34	19	1526	40	1671	1715	×	×
46	47	82	86	7	4	88 ²⁸⁵	106	9	9	110	6	121	135	7	7
279	261	679	663	21	19	721 ²⁸⁷	678	12	17	914	29	916	953	29	13
—	—	55	47	26	14	64	67	15	17	71	24	74	80	33	28
82	66					192		5		265	9	258	292	5	4
110	94	280	287	4	8	341 ²⁸⁸	340	4	7	396	6	413	469	7	9
46	42	64	72	8	10	83	83	10	12	100	8	85	121	15	10
563	510	1160	1155	66	55	1489	1274	55	62	1856	81	1867	2050	96	71
21	18	51	52	1	2	46	36	—	×	59	—	66	66	—	—
218	190	374	374	4	4	362 ²⁹¹	400	—	×	395	—	386	439	—	—
—	—	—	—	—	—	25	32	—	×	32	—	28	39	—	—
71	64	103	107	1	—	101 ²⁹² a	104	—	×	112	3	109	113	3	3
121	140	142	150	3	3	162 ²⁹³	175	—	×	173	—	166	195	—	—
15	18	19	12	—	—	15	12	—	×	18	—	20	16	—	—
52	51	64	54	—	3	91 ²⁹⁵	80	—	×	112	—	112	117	—	—
42	46	67	71	—	1	—	—	—	×	—	—	—	—	—	—
138	143	196	206	1	6	215 ²⁹⁸	206	—	×	261	—	253	259	—	—
78	72	108	102	—	—	119	109	2	×	128	5	119	128	4	1
—	—	—	—	—	—	12	12	—	×	12	—	11	12	—	—
52	46	61	65	—	3	86 ³⁰¹	77	—	×	112	—	107	101	—	—
11	10	33	27	2	4	49 ³⁰³	36	—	×	56	—	55	71	—	—
21	25	21	29	—	—	31	41	2	×	52	1	49	59	6	2
840	823	1239	1249	5	19	1314	1320	4	×	1522	9	1481	1615	13	6
16	30					33	30	—	×	43	—	38	57	—	—
301	290					567 ³⁰⁵	538	—	×	649	—	663	698	—	—
—	—	24	23	—	—	24 ³⁰⁶	31	—	×	26	—	25	33	—	—
195	170					399 ³⁰⁸	400	—	×	425	—	437	500	—	—
50	43					110 ³¹⁰	109	—	×	135	—	129	146	—	—
108	112					224 ³¹¹	221	—	×	237	—	243	232	—	—
89	71					117 ³¹²	143	—	×	169	—	173	182	—	—
106	109	192	186	—	5	189	197	4	3	214	6	232	254	8	5
44	40					—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
77	72					136	136	—	×	163	2	156	163	1	—
124	121	134	142	13	8	162	149	11	4	179	15	194	181	8	10
41	35	63	75	4	6	75	70	10	8	84	15	92	87	17	15
96	76	114	13	9	6	95	104	9	5	105	9	102	128	10	7
77	61	81	82	1	2	85	71	1	2	100	—	102	85	—	—
42	37	112	107	11	17	118	115	13	12	134	—	149	185	1	—
30	33					—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
69	55	75	76	7	5	72	93	11	6	118	16	114	124	18	11
29	31	44	39	3	2	39	38	1	1	42	—	40	25	—	—
1494	1385	839	843	48	51	2445	2445	60	41	2776	64	2889	3080	63	48

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Kasti ³⁴⁸	×	×	×	46	42	22	22	27	31	20	21
Kuressaare pastoraat	9	5	5	6	6	8	3	13	7	15	15
Kokku	454	311	306	413	410	517	586	589	584	885	882
Kaarma											
Pastoraat ^{349a}	9			7	14	20	25	25	24	27	24
*Kaarma-Suuremõisa ³⁵⁰	187	125	122	113	121	147	128	204	208	110	141
*Noigimõisa ³⁵²	72			76	71	84	71	89	82	108	96
*Sikassaare ³⁵³	×			×	×	×	×	×	×	54	49
*Upa ³⁵⁴	×			×	×	×	×	×	×	×	×
*Elme ³⁵⁵	303			171	174	195	177	172	157	162	151
*Piila ³⁵⁷	=			=	=	=	=	=	=	4	3
*Haamse	=			=	=	=	=	=	42	30	66
*Tahula ³⁵⁹	×			×	×	×	×	35	48	49	51
*Randvere ³⁶¹	188			147	126	150	139	197	164	214	181
*Uduvere ⁶¹	×			×	×	×	×	×	×	×	×
*Praagli	65			55	55	55	55	50	51	53	59
*Pähkla	109			74	96	80	95	93	102	95	83
*Laadjala ³⁶⁵	×			×	×	×	×	50	41	52	51
*Meedla ³⁶⁷	68			57	51	52	56	65	68	89	74
Vesli	=			=	=	6	4	6	10	7	17
Eikla	39			46	44	52	54	57	58	62	62
Kaarma	35			44	39	54	41	56	68	80	79
Loona	6			3	6	28	24	40	40	69	59
Kaunivere	—			—	—	7	5	11	7	16	12
Muratsi ³⁷⁰	123			42	46	55	47	69	65	84	82
Kellamäe ³⁷¹	—			3	3	8	4	12	7	14	13
Mullutu	35	26	29	27	24	35	23	41	32	55	38
Kudjabä	—			62	53	9	7	13	8	10	10
Anijala	5			3	7	5	5	4	6	6	5
Vana-Nõmpa ³⁷²	3	14	13	6	5	8	6	2	2	5	4
Liiva-Nõmpa ³⁷²	=	=	=	=	=	=	=	5	6	7	8
Kokku	1247	165	164	936	935	1050	966	1338	1284	1498	1406
Kärla											
Pastoraat ^{373a}	14			12	17	13	12	16	13	26	20
*Kärla ³⁷³	94			57	75	65	65	75	88	91	89
*Mõnnuste ³⁷⁷	×			×	×	×	×	55	44	56	41
*Kaarmise ³⁷⁸	×			×	×	×	×	×	×	×	×
Paadla	62			36	36	32	32	45	51	49	49
Vennarti	=			=	=	=	=	3	3	17	14
Kääsila	35			35	31	34	28	37	38	43	38
Oriküla	38			24	28	25	33	32	36	43	43
Kandla	—			9	9	9	13	17	14	25	12
Järumetsa	6			6	5	7	8	8	7	10	7
Tergemäe ja Karida ³⁸⁰	7			5	5	1	1	2	4	2	11
Kokku	256			181	206	186	192	290	298	362	314
Mustjala ³⁸¹											
Pastoraat	11			7	7	11	8	12	11	13	15
*Mustjala ³⁸¹	299			201	220	216	207	212	195	279	244
*Merise	16			19	17	25	22	27	30	27	32
*Abula ³⁸⁴	×			×	×	×	×	×	×	×	×
*Paatsa	14			27	24	35	29	35	33	35	36
Küedema	71			33	30	31	35	28	41	45	48
Obtja	11			10	11	9	13	8	10	8	8
Kokku	422			300	309	327	311	322	320	407	383
Kihelkonna											
Pastoraat	24			21	26	25	27	27	22	23	22
*Lümanda ^{385a}	423			228	235	257	267	260	255	304	281
*Paju	230			140	128	128	117	131	107	161	165
Paju	=			=	=	=	=	=	=	=	=
*Hallika	26			23	29	31	32	25	29	21	28
*Tagamõisa	326			170	182	206	202	208	228	244	234
*Kõruse	=			33	24	38	37	38	27	37	19
*Karala	122			113	131	140	148	154	143	148	146
*Atla	=			=	=	=	=	=	=	=	=
*Kotlandi ³⁸⁷	×			21	20	20	26	16	27	23	35

Tabel 3 (järg 10)

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
83	80	114	110	4	6	129	132	4	×	132	6	134	131	3	4
21	20					35	34	—	×	39	—	43	41	—	—
965	920	1086	1054	38	38	1268	1295	18	×	1434	32	1462	1524	32	24
12	17	17	14	3	4	51 ³⁴⁹	58	—	×	62	1	59	72	2	2
143	196	317	303	—	—	391 ³⁵¹	421	—	×	466	—	459	477	—	—
107	94	155	161	—	—	—	—	—	×	—	—	—	—	—	—
40	32	43	43	—	—	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×
29	26	—	—	2	4	—	—	×	×	×	×	×	×	×	×
160	171	299	300	—	—	378 ³⁵⁶	427	—	×	444	—	510	556	—	—
63	45	87	103	—	—	102 ³⁵⁸	112	—	×	139	—	132	128	—	—
62	60	105	110	1	—	14	—	—	×	28	—	29	31	—	—
63	63	93	94	1	1	184 ³⁶⁰	199	—	×	202	—	217	247	—	—
219	175	267	293	1	3	363 ³⁶²	367	—	×	367	—	340	381	1	2
19	24	—	—	—	—	—	—	—	×	—	—	—	—	—	—
53	58	61	69	4	5	61 ³⁶⁴	73	—	×	78	—	77	101	—	—
100	76	152	131	—	—	181	194	—	×	199	—	203	199	—	—
51	51	79	89	—	1	97 ³⁶⁵	106	—	×	100	—	107	125	—	—
71	57	71	81	5	6	90 ³⁶⁸	105	11	×	95	10	87	93	9	10
9	18	8	12	6	4	—	—	—	×	—	—	—	—	—	—
48	54	117	94	4	2	108	92	9	×	104	—	100	100	—	—
59	62	130	151	4	5	121	138	9	×	126	4	127	154	5	4
42	47	110	103	4	5	113 ³⁶⁹	125	5	×	155	5	150	170	—	—
17	10	14	13	—	2	—	—	—	×	—	—	—	—	—	—
70	81	71	71	4	8	88	—	5	×	116	7	117	112	7	7
10	10	—	—	—	—	12	10	3	×	60	3	59	56	5	2
42	38	75	75	3	3	78	86	×	×	×	×	63	58	×	×
7	11	22	26	—	1	81	84	12	×	124	2	123	102	3	1
1	3	14	11	5	1	—	—	—	×	—	—	—	—	—	—
3	6	—	—	—	—	—	—	—	×	—	—	—	—	—	—
6	6	—	—	—	—	—	—	—	×	—	—	—	—	—	—
1506	1491	2307	2347	47	55	2513	2597	54	×	2865	32	2959	3162	32	28
29	27	—	—	—	—	55 ³⁷⁴	60	—	×	64	—	67	76	—	—
104	92	—	—	—	—	194 ³⁷⁶	182	—	×	254	—	252	260	—	—
65	50	—	—	—	—	118	97	5	×	132	—	76	78	—	—
34	30	—	—	—	—	117	116	—	×	134	—	141	146	—	×
61	67	—	—	—	—	147	157	9	×	154	6	161	148	7	8
2	3	—	—	—	—	—	—	—	×	20	—	20	17	—	—
52	33	—	—	—	—	82	94	13	×	93	11	107	117	—	×
48	42	—	—	—	—	55	59	7	×	51	8	63	70	—	×
17	14	—	—	—	—	82 ³⁷⁹	66	7	×	96	4	94	78	10	10
10	7	—	—	—	—	—	—	—	×	—	—	—	—	—	—
2	2	—	—	—	—	13	11	3	×	12	3	12	20	4	×
424	367	—	—	—	—	863	842	44	×	1013	32	996	1010	21	18
19	23	—	—	—	—	46 ³⁸²	52	×	×	45	—	80	86	—	—
225	214	—	—	—	—	322	353	×	×	380	—	414	484	—	—
24	28	—	—	—	—	—	—	—	×	—	—	—	—	—	—
11	15	—	—	—	—	—	—	—	×	—	—	—	—	—	—
36	39	—	—	—	—	141 ³⁸⁵	151	×	×	162	—	169	198	—	—
36	44	—	—	—	—	49	55	×	×	45	4	43	48	2	1
5	7	—	—	—	—	20	21	×	×	22	9	21	16	—	—
356	370	—	—	—	—	581	632	×	×	654	13	727	832	2	1
22	19	33	34	11	9	50 ³⁸⁶	46	×	×	65	—	59	66	—	—
283	272	321	341	2	2	383 ³⁸⁷	396	×	×	449	—	455	513	—	—
156	184	211	192	2	5	270 ³⁸⁸	258	×	×	152	—	135	149	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	×	118	7	113	134	5	2
24	25	27	38	—	3	×	×	×	×	×	×	×	×	×	×
227	216	347	326	—	3	410 ³⁸⁹	415	×	×	436	—	455	544	—	—
39	24	—	—	—	6	—	—	—	×	—	—	—	—	—	—
103	113	198	171	3	4	170	171	×	×	206	—	203	237	—	—
29	36	109	87	—	2	92	116	×	×	168	—	177	213	—	—
29	32	42	34	3	6	109 ³⁹¹	97	×	×	140	—	137	136	—	—

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
*Mälgu	—				—	—	—	—	8	11	11	11
Loona	70				63	66	53	65	54	58	56	38
Pidula	130				97	116	90	109	98	113	109	73
*Selgase	—				7	9	6	7	4	8	13	9
Pilguse	74				47	44	56	49	56	64	62	72
Lahetaguse	9				7	3	12	6	12	14	16	7
Kuusnõmme	30				18	20	21	25	22	24	24	15
Rootsiküla	28				20	28	32	32	37	38	37	40
Kokku		1492			1008	1061	1115	1147	1150	1168	1189	1185
Anseküla ³⁹⁴												
Pastoraat	14	13		22	15	19	18	22	21	24	27	25
*Abruka	34	86		95	53	36	79	65	103	91	78	72
*Tiirimetsa	87	—		—	54	51	62	67	77	95	89	111
Lõmala ³⁹⁸	93	30		35	36	36	42	44	50	53	62	62
Tiinuse	57	41		51	43	49	49	42	61	53	65	60
Lõo	3	6		9	5	9	12	14	13	12	14	14
Kokku	288	176		212	206	200	262	254	372	372	413	406
Jämaja ³⁹⁹												
Pastoraat	7				8	14	11	17	13	14	12	18
*Torgu ⁴⁰⁰	202	188		159	175	148	215	180	223	221	241	247
*Kaimri	—	—		—	—	—	—	—	40	34	66	54
*Sõrve tuletorn	—	—		—	14	11	17	11	16	17	16	16
Sääre	81				83	64	107	93	116	108	125	122
Kaunispa	42				53	51	65	62	78	68	79	85
Kargi	5				31	19	7	10	5	7	33	14
Mõntu	61				40	29	41	37	48	41	45	49
Koltse	7				—	—	—	—	7	10	12	8
Ruhn					78	81	99	80	101	88	98	87
Kokku	405	188		159	482	417	562	450	647	608	730	700

⁸⁸ Tabelis kasutatud märkide selgituseks: märk * mõisa nime ees näitab, et 1758. a. kuulus mõis riigile; võrdusmärk (=) näitab, et revisjoni ajal oli see mõis tema kohal seisvas mõisa osa; märk > tabelis arvu asemel näitab, et revisjoni ajal olid selle mõisa talupojad sama kihelkonnas mitme mõisa all; lahtris 21 näitab sama märk, et meessoost mõisateenijad pole allikas teistest talupoegadest eraldatavad — meie tabelis on nad koos lahtris 19; lahtris 27 osutab ta samasugusele vahekerrale lahtriga 25 ja lahtris 28 — lahtriga 26.

⁸⁹ Hupeli järgi kuulus Torma luteriusu kogudusse 4249 eestlast ja 57 sakslast; peale selle olevat Avinurme, Tarakvere ja Vaiatu all rohkesti veneaialisi eestlasi (Hupel, Statthalterschaft, S. 470). 1758. a. revisjoni järgi oli neil mõisatel 43¼ adramaad. Peale selle kuulus Torma kirikukihelkonda Laiuse kihelkonnast kogu Võtikvere mõis oma 5¼ adramaaga, Laius-Tähkverest 6 küla 10¼, Laiuselt 1 küla 2 ning Roelast (Palamuse khk.) 4 küla 8½ adramaaga.

⁹⁰ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 185 meest.

⁹¹ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 93 meest.

⁹² 1794. aastani kuulusid Rääbise ja Tõikvere ühele ja samale mõisnikule. Järsud muudatud talupoegade arvus (eriti 1751. ja 1758. a.) on tingitud osa külade üleviimisest ühe mõisa alt teise alla. Rääbise talud kuulusid Torma, mõis Laiuse kirikukihelkonda.

⁹³ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 151 meest.

⁹⁴ 1758. a. revisjoni järgi oli neil mõisatel 138¼ adramaad, millest Laiuse kirikukihelkonda kuulus 118½, Torma — 17¼ (vt. viide 89). Mujalt kuulus Laiuse kirikukihelkonda Kuristast (Põltsamaa khk.) 2½ adramaad.

⁹⁵ Laius-Tähkvere 19¼ adramaast (1758. a. revisjoni järgi) kuulus peale mõisapere Laiuse kirikukihelkonda vaid 9, Torma — 10¼ adramaad (Koiimula, Ookatku, Sadala, Nädüvere, Lullikatku ja Kükita k.). Mustvee külas elasid venelased: 1758. a. 74 meest ja 63 naist.

⁹⁶ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 958 meest.

⁹⁷ Kuulus Torma kirikukihelkonda.

⁹⁸ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 159 meest.

⁹⁹ 25¼ adramaast kuulus 2 (Iravere k.) Torma kirikukihelkonda.

¹⁰⁰ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 399 meest.

¹⁰¹ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 151 meest.

¹⁰² 1766. aastani Loopre (Pillistvere khk.) päraldis (L. v. Stryk. Beiträge zur

Geschichte der Rittergüter Livlands. Erster Theil. Dorpat, 1877, S. 84).

¹⁰³ 1758. a. revisjoni järgi oli neil mõisatel 41½ adramaad, mis kõik kuulusid Kodavere kirikukihelkonda. Mujalt kuulus sellesse veel Kavastu (Tartu-Maarja khk.) 11½ adra-

Tabel 3 (järg 11)

13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
10	12	38	41	2	1	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
55	67	85	99	2	4	78 ⁹²	97	3	1	111	6	114	135	2	1
109	112	122	112	17	17	140 ⁹³	115	30	25	163	8	158	147	9	14
13	13	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
62	72	71	73	1	2	55	51	2	2	61	3	57	66	4	6
16	20	20	23	2	2	18	27	1	1	25	2	29	31	2	2
30	23	41	35	1	2	39	36	2	1	41	9	39	64	13	7
37	33	55	62	1	4	65	71	8	7	65	5	64	66	5	3
1244	1273	1720	1668	50	68	1879	1896	46	37	2082	33	2087	2373	35	33
31	24					59 ⁹⁵	65	—	×	67	—	71	80	—	—
116	111					159 ⁹⁶	166	—	×	181	—	176	176	—	—
84	96					185 ⁹⁷	175	—	×	239	—	242	268	—	—
71	63					97		—	×	105	—	95	120	—	—
84	80	106	100	—	—	135	106	—	—	124	8	127	137	14	12
14	15	29	35	1	2	27	30	—	2	39	—	39	40	16	11
460	448	135	135	1	2	662	542	—	2	755	8	750	821	30	23
18	22					41	53	—	×	61	—	66	65	—	—
276	261					596	527	—	×	743	—	708	783	—	—
76	58					=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
15	15					=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
152	157					141	183	9	×	120	8	104	158	8	4
72	76					55		2	×	59	6	58	57	5	4
14	7					18	26	—	×	39	6	37	35	—	—
62	71					25	45	4	×	25	4	22	24	4	5
4	1					=	=	=	=	=	=	=	=	=	=
98	87	122	127	—	2	116	120	×	×			166		—	—
787	755	122	127		2	992	954	15	×	1047	24	1161	1122	17	13

maast 9, Elistvere (Aksi khk.) 12 $\frac{1}{8}$ -st $\frac{1}{8}$, Roela (Palamuse khk.) 18-st $\frac{5}{8}$, Jõe ja Kudina 19 $\frac{1}{2}$ -st 4, Kaiavere 15 $\frac{1}{8}$ -st $\frac{1}{8}$ ja Saare 23 $\frac{1}{2}$ adramaast 8 $\frac{1}{2}$ (Punikvere k. ja Alliku karjamõis, hiljem iseseisev); viimased neli mõisat Maarja-Magdaleena khk.

¹⁰⁴ Alatskivil asus abikirik, Nina külas õigeusu kabel ja surnuaed. Mõisal oli 4 ainult venelastega asustatud küla, kus 1758. a. elas 94 meest ja 83 naist.

¹⁰⁵ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 665 meest.

¹⁰⁶ Kokora eraldus Alatskivist 1734. a. Mõisal oli 1 vene küla.

¹⁰⁷ 1758. a. revisjoni järgi oli neil mõisatel 7 $\frac{1}{4}$ adramaad, millest 57 $\frac{1}{4}$ kuulus Palamuse, $\frac{5}{8}$ Kodavere, 8 $\frac{1}{2}$ Torma, 4 $\frac{1}{8}$ Maarja-Magdaleena ja 1 $\frac{1}{8}$ Aksi kirikukihelkonda. Mujalt kuulus Palamuse kirikukihelkonda Kudinat (Maarja-Magdaleena khk.) 10 $\frac{3}{8}$ ja Visusist (Aksi khk.) 1 $\frac{1}{4}$ adramaad.

¹⁰⁸ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 287 meest.

¹⁰⁹ Kaarepere 12 $\frac{1}{8}$ adramaast kuulus 1 $\frac{1}{8}$ (Kärksi k.) Aksi kirikukihelkonda.

¹¹⁰ 1 talu kuulus Maarja-Magdaleena ja 1 metsavaht Aksi kirikukihelkonda.

¹¹¹ Roela 18 adramaast kuulus 8 $\frac{1}{2}$ Torma, 4 Maarja-Magdaleena ja $\frac{5}{8}$ (rannatalupojad) Kodavere kirikukihelkonda.

¹¹² 1758. a. revisjoni järgi oli neil mõisatel 7 $\frac{3}{4}$ adramaad, millest 48 $\frac{3}{4}$ kuulus Maarja-Magdaleena, 12 $\frac{1}{8}$ Kodavere, 10 $\frac{3}{8}$ Palamuse kirikukihelkonda. Mujalt kuulus siia Elistvere 12 $\frac{1}{8}$ adramaast 6 $\frac{3}{8}$, Vedu 7 $\frac{1}{8}$ -st 2 (Toolamaa k.), Roela 18 adramaast 4.

¹¹³ 23 $\frac{1}{2}$ adramaast kuulus 8 $\frac{1}{2}$, sealhulgas Alliku (algul karjamõis, hiljem iseseisev mõis), kiriklikult Kodavere kihelkonda. Enne 1738. aastat oli Alliku Luua osa.

¹¹⁴ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 234 meest.

¹¹⁵ 16 adramaast kuulus 10 $\frac{3}{8}$ kiriklikult Palamuse kihelkonda.

¹¹⁶ Jõe 3 $\frac{3}{8}$ adramaast kuulus 2 $\frac{5}{8}$ Kodavere kirikukihelkonda.

¹¹⁷ 15 $\frac{1}{8}$ adramaast kuulus $\frac{1}{8}$ (Omedu k.) Kodavere kirikukihelkonda. Kuna tegemist on erikoormisi kandvate rannatalupoegadega, ei kajasta see õigesti inimeste arvu. 1757. a. elas Omedus 38 meest ja 53 naist.

¹¹⁸ 1757. a. revisjoni järgi oli neil mõisatel 79 $\frac{3}{4}$ adramaad, millest 61 $\frac{1}{2}$ kuulus Aksi, 8 $\frac{3}{8}$ Tartu-Maarja, $\frac{1}{2}$ Kursi, 9 Maarja-Magdaleena, $\frac{1}{8}$ Kodavere ja ca $\frac{1}{4}$ Palamuse kirikukihelkonda. Mujalt kuulus siia Tartu-Maarjast Vesneri ja Haava 6 $\frac{1}{2}$ adramaast 2 $\frac{1}{4}$, Raadi 9 $\frac{3}{8}$ -st $\frac{1}{8}$, Vasula 11 $\frac{1}{8}$ -st $\frac{1}{8}$, Palamusel Kaarepere 12 $\frac{1}{8}$ -st 1 $\frac{3}{4}$ ja Luualt 1 metsavaht.

¹¹⁹ Kärkna 19 $\frac{1}{8}$ adramaast kuulus Tartu-Maarja kirikukihelkonda Maramaa karjamõisa (1783. aastast iseseisev) 7 adramaast 2 $\frac{1}{4}$.

¹²⁰ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 147 meest.

¹²¹ Nekrutite jaotuskava järgi.

¹²² 8 $\frac{1}{4}$ adramaast kuulus $\frac{1}{2}$ Kursi, 1 $\frac{1}{4}$ (5 Udriku talu) Palamuse kirikukihelkonda.

- ¹²³ Elistvere 12¹/₈ adramaast kuulus 6³/₈ Maarja-Magdaleena (Igavere k.), 1/8 Kodavere kirikukihelkonda.
- ¹²⁴ 7¹/₈ adramaast kuulus 2 Maarja-Magdaleena kirikukihelkonda (Toolamaa k.).
- ¹²⁵ Tartu linnamõisa Sootaga 16 adramaast kuulus 6¹/₈ Tartu-Maarja kirikukihelkonda.
- ¹²⁶ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 373 meest.
- ¹²⁷ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 40 meest.
- ¹²⁸ 1758. a. revisjoni järgi oli neil mõisatel 33³/₈ adramaad, mis kõik kuulusid Kursi kirikukihelkonda. Mujalt kuulus siia veel Äksi kihelkonnast 1¹/₈ adramaad, Sootaga 16-st 1¹/₂, Kärevere 3¹/₄-st 5/8, Visusi 8¹/₄-st 1/2, Saadjärve 7-st 1/4) ja Vana-Põltsamaa 42¹/₈-st 1/2 adramaad; kokku seega 2¹/₈ adramaad.
- ¹²⁹ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisaperega 38 meest.
- ¹³⁰ Tartu linnamõis.
- ¹³¹ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 189 meest.
- ¹³² 1758. a. revisjoni järgi oli neil mõisatel 68¹/₈ adramaad, mis kõik kuulusid Puhja kirikukihelkonda. Vana-Põltsamaa 42¹/₈ adramaast kuulus siia 7/8 (Palupõhja k.).
- ¹³³ Nekrutite jaotuskava järgi 174 meest.
- ¹³⁴ 1791. aastast eravalduses.
- ¹³⁵ 1781. aastast eravalduses.
- ¹³⁶ 1762. aastast eravalduses.
- ¹³⁷ 1757. a. revisjoni järgi oli neil mõisatel 66³/₈ adramaad, millest 59³/₈ kuulus Rõngu, 7¹/₄ Rõngu kirikukihelkonda.
- ¹³⁸ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 717 meest.
- ¹³⁹ Valguta 22 adramaast kuulus ca 7¹/₄ Rõngu kirikukihelkonda.
- ¹⁴⁰ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 463 meest.
- ¹⁴¹ 1758. a. revisjoni järgi oli neil mõisatel 67 adramaad, millest 66¹/₄ kuulus Rõngu, 3/4 Otepää kirikukihelkonda. Valguta (Rannu khk.) 22 adramaast kuulus siia ca 7¹/₄, Palupera (Otepää khk.) 7³/₈ adramaast 3/4.
- ¹⁴² 1759. aastast eravalduses.
- ¹⁴³ Läks ajavahemikus 1758—96 eravaldusse.
- ¹⁴⁴ Läks ajavahemikus 1758—82 eravaldusse.
- ¹⁴⁵ 1758. a. revisjoni järgi oli neil mõisatel 107¹/₈ adramaad, millest 104 kuulus Sangaste, 3¹/₈ Urvaste kirikukihelkonda.
- ¹⁴⁶ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 1762 meest.
- ¹⁴⁷ Restu 7¹/₄ adramaast kuulus ca 3¹/₈ (Visela k.) Urvaste kirikukihelkonda.
- ¹⁴⁸ 1758. a. revisjoni järgi oli neil mõisatel 78³/₄ adramaad, millest 78 kuulus Otepää, 3/4 Rõngu kirikukihelkonda. Otepää kirikukihelkonda kuulus Pangodi (Nõo khk.) 10¹/₈ adramaast ca 7¹/₂.
- ¹⁴⁹ Palupera 7³/₈ adramaast kuulus ca 3/4 adramaad Rõngu kirikukihelkonda.
- ^{149a} Vidrike 1751. a. revisjoni spetsifikatsioonis on poisid ja tüdrukud märgitud üheskoos. Tabelis on nende arv (113) jagatud pooleks.
- ¹⁵⁰ 1758. a. revisjoni järgi oli neil mõisatel 75¹/₂ adramaad, millest 60¹/₄ kuulus Nõo, 7³/₄ Kambja ja 7¹/₂ Otepää kirikukihelkonda. Tartu-Maarjast kuulus Nõo kirikukihelkonda Keeri oma 1¹/₈ adramaaga, Tähtvere 32³/₄ adramaast 24¹/₈ (sealhulgas Karlovast 3/4) ja Ropka 9³/₄-st 5³/₄.
- ¹⁵¹ Luke 15¹/₂ adramaast kuulus ca 1¹/₂ Kambja kirikukihelkonda.
- ¹⁵² Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 302 meest.
- ¹⁵³ 1757. a. revisjoni järgi oli neil mõisatel 122³/₂₀ adramaad, millest 78²/₅ kuulus Tartu-Maarja, 3 Äksi, 9 Kodavere, 31³/₄ Nõo kirikukihelkonda. Mujalt kuulus Tartu-Maarja kirikukihelkonda Maramaa (Äksi khk.) 7 adramaast 2¹/₄, Reola (Kambja khk.) 6³/₈ adramaast ca 5³/₈, Haaslava (Kambja khk.) 18³/₈-st ca 6, Sootaga (Äksi khk.) 16 adramaast 6¹/₄.
- ¹⁵⁴ Üks Raadi talu kuulus Äksi kirikukihelkonda.
- ¹⁵⁵ Vasula 11¹/₈ adramaast kuulus 1/8 Äksi kirikukihelkonda.
- ¹⁵⁶ Tartu linnamõis.
- ¹⁵⁷ Vesneri ja Haava 6¹/₂ adramaast kuulus Äksi kirikukihelkonda 2¹/₄ adramaad.
- ¹⁵⁸ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 110 meest.
- ¹⁵⁹ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 174 meest.
- ¹⁶⁰ Kavastu 11⁵/₈ adramaast kuulus 9 Kodavere kirikukihelkonda, 3 küla (Varnja, Koosa, Kõnnu) oli asustatud venelastega.
- ¹⁶¹ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 12 meest.
- ¹⁶² Ropka 9¹/₄ adramaast kuulus 6¹/₄ Nõo kirikukihelkonda.
- ¹⁶³ 1799. aastast eravalduses.
- ¹⁶⁴ Tähtvere 32¹/₄ adramaast kuulus 24¹/₈ Nõo kirikukihelkonda.
- ¹⁶⁵ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 646 meest.
- ¹⁶⁶ Keeri oma 1¹/₈ adramaaga kuulus Nõo kirikukihelkonda.
- ¹⁶⁷ 1758. a. revisjoni järgi oli neil mõisatel 108¹/₂ adramaad, millest 83³/₈ kuulus Kambja, 13¹/₄ Tartu-Maarja, 12 Võnnu kirikukihelkonda. Mujalt kuulus Kambja kirikukihelkonda: Tõdu (Põlva khk.) 1³/₄ adramaast ca 3/4, Kriimani (Võnnu khk.) 6¹/₈-st ca 2²/₈, Luke (Nõo khk.) 15¹/₂-st ca 1¹/₂, Unipiha (Nõo khk.) 9¹/₂ adramaast 6¹/₄ (4 küla), Pangodist (Nõo khk.) 1 talu.
- ¹⁶⁸ Nekrutite jaotuskava järgi 22 meest.
- ¹⁶⁹ Haaslava 18⁵/₈ adramaast kuulus 6 Võnnu, 6³/₈ Tartu-Maarja kirikukihelkonda.
- ¹⁷⁰ Tartu Jaani kirikule kuulunud ihaste (1757. a. 1³/₈ adramaad) oli 1721. a. veel Luunja osa; kirikukult Tartu-Maarjas.
- ¹⁷¹ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 460 meest.
- ¹⁷² Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 80 meest.
- ¹⁷³ 1799. aastast eravalduses.
- ¹⁷⁴ Kuuste 30³/₄ adramaast kuulus 6 Võnnu kirikukihelkonda; mõisa jagamisel läks see osa (Mustamõisa, Lootvina ja Logina küla) Vastse-Kuustele.
- ¹⁷⁵ Reola 6³/₈ adramaast kuulus ca 5³/₈ Tartu-Maarja kirikukihelkonda.

- ¹⁷⁶ Kammeri oli 1751. aastani Palupera (Otepää khk.) osa.
- ¹⁷⁷ 1758. a. revisjoni järgi oli neil mõisatel 105¼ adramaad, millest 102 kuulus Võnnu, Tartu-Maarja ja 2⅞ Kambja kirikukihelkonda. Kambjast kuulus Võnnu kirikukihelkonda ligi pool Vastse-Kuustest (6 adramaad) ja Haaslava 18⅞ adramaast 6.
- ¹⁷⁸ Kastre 13½ adramaast kuulus ca ⅝ Tartu-Maarja kirikukihelkonda.
- ^{178a} Kriimani 6⅞ adramaast kuulus ca 2⅞ Kambja kirikukihelkonda.
- ¹⁷⁹ 1758. a. revisjoni järgi oli neil mõisatel 91⅞ adramaad, millest 90⅞ kuulus Põlva, ¼ Kambja kirikukihelkonda.
- ¹⁸⁰ 1800. aastast eravalduses.
- ¹⁸¹ Kuulus 1744. aastani kroonule.
- ¹⁸² Tõdu 1¼ adramaast kuulus ¾ Kambja kirikukihelkonda.
- ¹⁸³ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 117 meeshinge.
- ¹⁸⁴ 1758. a. revisjoni järgi oli neil mõisatel 109¼ adramaad, mis kõik kuulusid Räpina kirikukihelkonda.
- ¹⁸⁵ A. 1741—66 kuulus kroonule. 1812. a. müüs Räpina Meeksile Naha küla, kus elas 115 meest.
- ¹⁸⁶ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 1753 meeshinge.
- ¹⁸⁷ 1758. a. revisjoni järgi oli neil mõisatel 55⅞ adramaad, mis kõik kuulusid Vastseliina kirikukihelkonda.
- ^{187a} Vastseliina 54½ adramaast kuulus 3¼ Rõuge kirikukihelkonda.
- ¹⁸⁸ 1758. a. revisjoni järgi oli neil mõisatel 118⅞ adramaad, mis kõik kuulusid Rõuge kirikukihelkonda.
- ¹⁸⁹ Nekrutite jaotuskava järgi oli Sännal ja Kõrgepalul koos mõisateenijatega kokku 337 meest.
- ¹⁹⁰ Nekrutite jaotuskava järgi 1238 meest.
- ¹⁹¹ 1758. a. revisjoni järgi oli neil mõisatel 51 adramaad, mis kõik kuulusid Hargla kirikukihelkonda.
- ¹⁹² Kalliküla (1795. a. 69 meest) läks 1804. a. Mõnistelt Tahevale.
- ¹⁹³ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 1021 meest.
- ¹⁹⁴ 1758. a. revisjoni järgi oli neil mõisatel 95⅞ adramaad, mis kõik kuulusid Kanepi kirikukihelkonda.
- ¹⁹⁵ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 63 meest.
- ¹⁹⁶ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 150 meest.
- ¹⁹⁷ Nekrutite jaotuskava järgi oli Põlgastel ja Hurmil koos mõisateenijatega 267 meest.
- ¹⁹⁸ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 90 meest.
- ¹⁹⁹ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 130 meest.
- ²⁰⁰ 1758. a. revisjoni järgi oli neil mõisatel 105⅞ adramaad, millest 95⅞ kuulus Urvaste, ca 10¼ Karula kirikukihelkonda. Siia kuulus veel Restu (Sangaste khk.) 7¼ adramaast 3⅞ (Visela k.).
- ²⁰¹ Nekrutite jaotuskava järgi 5 meest.
- ²⁰² Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 62 meest.
- ²⁰³ Nekrutite jaotuskava järgi 74 meest.
- ²⁰⁴ 1758. a. revisjoni järgi oli neil mõisatel 44¼ adramaad, millest 29¼ kuulus Karula, 10½ Valka kirikukihelkonda. Vana-Antsla 30¼ adramaast kuulus siia 10¼ (Jaagupimõisa), Sangaste 36¼ adramaast ca 3¼ (Korijärve).
- ²⁰⁵ Läks eravaldusse 1782. a.
- ²⁰⁶ Kaagjärve 14½ adramaast kuulus 4 Karula, 10½ Valka kirikukihelkonda. Talupoegade arvu järsk langus ajavahemikus 1795—1811 tingitud eeskätt suurest suremusest. Pealegi anti 60 meest nekrutiks, 6 pages, 184 viidi teistesse mõisatesse, neist 171 Allažisse (Allaži khk.).
- ²⁰⁷ 1757. a. revisjoni järgi oli neil mõisatel 176⅞ adramaad, millest 154¼ kuulusid Põltsamaa, ⅞ Puhja, 20⅞ Pilstvere ja ⅞ Laiuse kirikukihelkonda. Pastori andmeil (RAKA, f. 1207, nim. 1, s.-ü. 235) oli 1812. a. Põltsamaa kirikukihelkonnas mõisates talupoegi järgmiselt: pastoraadis 55 meest ja 76 naist, Vana-Põltsamaal 734 ja 806 (osa talupoegi Pilstveres, vt. viide 209), Uue-Põltsamaal 444 ja 483, Kaaverel 191 ja 239, Adaverel 416 ja 403 (osa talupoegi Pilstveres, vt. viide 211), Pajusil 571 ja 661, Lustverel 330 ja 393, Kallikülal 161 ja 142, Tapikul 105 ja 118, Rutikverel 182 ja 193, Kuristal 191 ja 222 (osa talupoegi Laiusel, vt. viide 94), Kaavel 67 meest ja 56 naist. Kokku oli Põltsamaa kirikukihelkonnas sellal talupoegi 3453 mees- (neist 1539 last) ja 3794 naishinge (neist 1586 last).
- ²⁰⁸ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 57 meeshinge.
- ²⁰⁹ Vana-Põltsamaa 42⅞ adramaast kuulus ca 15 (Viitsjärve, Lõbavere, Resna, Pokaviruvere k.) Pilstvere ja ⅞ (Palupõhja k.) Puhja kirikukihelkonda.
- ²¹⁰ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 1123 meest.
- ²¹¹ Adavere 14⅞ adramaast kuulus ca 3¼ (Iravere ja Varevere k.) Pilstvere kirikukihelkonda.
- ²¹² Hermani (1⅞ adramaad) kuulus Pilstvere kirikukihelkonda.
- ²¹³ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 695 meest.
- ²¹⁴ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 172 meest.
- ²¹⁵ Kaave oli Rutikvere päraldis. ⅞ adramaad ja mõis kuulusid Laiuse kirikukihelkonda.
- ²¹⁶ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 47 meest.
- ²¹⁷ 1757. a. revisjoni järgi oli neil mõisatel 99⅞ adramaad, mis kõik kuulusid Pilstvere kirikukihelkonda. Pastori andmeil (RAKA, f. 1207, nim. 1, s.-ü. 235) oli 1812. a. Pilstvere mõisates talupoegi järgmiselt: pastoraadis 121 meest ja 118 naist, Kabalas vastavalt 1017 ja 874, Eistveres 239 ja 265, Arusaares 183 ja 214, Kõos 999 ja 1025, Ollepas 72 ja 78, Jalameetsas koos Laimetsaga 159 ja 183, Loopres 79 ja 77, Imaveres koos Võreverega 287 meest ja 382 naist. Pilstvere kirikukihelkonda kuuluvates Vana-Põltsamaa küladel elas 346 meest ja 373 naist, Adavere vastavad arvud olid 173 ja 213, Võisikul 219 ja 249, Hermanil 55 ja 45.

- Adramaid vastavalt 15, 3¼, 11 ja 1⅓. Kokku oli Piiistvere kirikukihelkonnas sellal talupoegi 3949 mees- (neist 1829 last) ja 4096 naishinge (neist 1664 last).
- ²¹⁸ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 100 meest.
- ²¹⁹ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 968 meest.
- ²²⁰ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 221 meest.
- ²²¹ Imavere oli Loopre päraldis, Võrevere 1784. aastani Adavere (Põltsamaa khk.) karjamõis.
- ²²² Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 381 meest.
- ²²³ 1757. a. revisjoni järgi oli neil mõisatel 29 adramaad, millest 18 kuulus Kolga-Jaani, ca 11 Piiistvere kirikukihelkonda. Viljandi kihelkonnast kuulusid siia Vana-Võidu külad Oiu ja Parika (ca 5½ adramaad).
- ²²⁴ Võisiku 29 adramaast kuulus ca 11 Piiistvere kirikukihelkonda.
- ²²⁵ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 1457 meest.
- ²²⁶ 1758. a. oli neil mõisatel 72⅞ adramaad, millest ca 66⅞ kuulus Suure-Jaani, 6⅓ Viljandi kirikukihelkonda. Suure-Jaani kirikukihelkonda kuulus veel Viljandi kihelkonnast Viljandi mõisa 31⅓ adramaast ca 1¼ ja Enge oma ca 2½ adramaaga. Pastori andmeil (RAKA, f. 1207, nim. 1, s.-ü. 235) oli Suure-Jaani kirikukihelkonna mõisates 1812. a. talupoegi järgmiselt: pastoraadil 48 meest ja 52 naist, Vastemõisal 1394 ja 1499, Sürgaverel 399 ja 430, Navestil 210 ja 219, Aimalil 49 ja 90, Jaskalil 178 ja 185, Lõhaverel 318 ja 379, Reegidil 179 ja 178, Taoverel 457 ja 536, Olustverel 453 ja 508, Lahmusel 127 ja 152, Engel (Viljandi khk.) 131 ja 115, Sürgaverel (osa; vt. viide 227) 399 ja 430, Viljandil (osa) 47 meest ja 70 naist. Kokku oli Suure-Jaani kirikukihelkonnas tollal talupoegi 3992 mees- (neist 1739 last) ja 4363 naishinge (neist 1768 last).
- ²²⁷ Nekrutite jaotuskava järgi.
- ²²⁸ Läks eravaldusse 1744. a. 5 Sürgavere küla (Kooglea, Piiistvere, Võistre, Auksi, Metsaküla), mis moodustasid mõisa 12¼ adramaast 50%, kuulusid Viljandi kirikukihelkonda.
- ²²⁹ Nekrutite jaotuskava järgi 423 meest.
- ²³⁰ 1758. a. oli neil mõisatel 108⅞ adramaad, millest 99⅞ kuulus Viljandi, 3¼ Suure-Jaani ja ca 5½ Kolga-Jaani kirikukihelkonda. Viljandi kirikukihelkonda kuulus veel 6¼ adramaad Sürgaverest ja ca ¼ adramaad Vastemõisast (mõlemad Suure-Jaani khk.).
- ²³¹ 1744. aastani riigimõis. Lisaks tabelis märgitule elas pürustalupoegi veel Viljandi linnas: 1751. a. 35 meest ja 47 naist, 1757. a. 40 meest ja 69 naist.
- ²³² 31⅞ adramaast kuulus ca 1¼ Suure-Jaani kirikukihelkonda. 1800. aastast eravalduses. Suure-Kõpuga on liidetud Schillinghof, mis esines iseseisva valdusena 1724. (2 meest ja 3 naist) ning 1731. a. (3 meest ja 3 naist).
- ²³³ 1789. aastast Viljandi linnamõis.
- ²³⁴ Läks eravaldusse 1799. a.
- ²³⁵ 1758. aasta revisjoni järgi oli neil mõisatel 83½ adramaad, millest 77⅞ kuulus Paistu, ¾ Karksi ja 5⅓ Halliste kirikukihelkonda. Mujalt kuulus Paistu kirikukihelkonda Tuhalaane (Karksi khk.) 13⅓ adramaast 12¼. Pastori andmeil (RAKA, f. 1207, nim. 1, s.-ü. 235) oli Paistu kirikukihelkonnas 1812. a. talupoegi järgmiselt: pastoraadil 43 meest ja 43 naist, Holstrel 1000 ja 968, Aidul 551 ja 532, Oisul (koos Morna ja osa Kaarliga) 729 ja 690, Heimtalil 442 ja 417, Vardil 130 ja 115, Loodil 481 ja 455, Pahuverel 195 ja 227, Tuhalaanel 394 meest ja 365 naist. Kokku oli Paistu kirikukihelkonnas tollal talupoegi 3965 mees- (neist 1765 last) ja 3812 naishinge (neist 1669 last).
- ²³⁶ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 904 meest.
- ²³⁷ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 520 meest.
- ²³⁸ 1744. aastani riigimõis. 17¼ adramaast kuulus ca 5⅓ (Kaarli külad Vingi ja Samaste) Halliste, ca ¾ Karksi kirikukihelkonda.
- ²³⁹ 1758. aasta revisjoni järgi oli neil mõisatel 58¼ adramaad, mis kõik kuulusid Tarvatu kirikukihelkonda.
- ²⁴⁰ Doneeriti XVIII saj. lõpul.
- ²⁴¹ Nekrutite jaotuskava järgi koos Saarega 1889 meest.
- ²⁴² Doneeriti XVIII saj. lõpul.
- ²⁴³ 1758. a. revisjoni järgi oli neil mõisatel 107⅞ adramaad, mis kõik kuulusid Helme kirikukihelkonda.
- ²⁴⁴ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 351 meest.
- ²⁴⁵ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 79 meest.
- ²⁴⁶ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 297 meest.
- ²⁴⁷ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 420 meest.
- ²⁴⁸ 1758. a. oli neil mõisatel 70 adramaad, millest 22⅞ kuulus Halliste, 1½ Saarde ja 4 Ruhja kirikukihelkonda. Halliste kirikukihelkonda kuulusid mujalt Veelikke (Ruhja khk.) 3½ adramaaga ja Kaarli (Paistu khk.) 7 adramaast 5⅓.
- ²⁴⁹ 28⅞ adramaast kuulus ca 1½ (Reinse k.) Saarde ja 4 (Laõsar, Zeipera, Meixte, Ingiste k.) Ruhja kirikukihelkonda.
- ²⁵⁰ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 1452 meest.
- ²⁵¹ 1758. a. oli neil mõisatel 62⅞ adramaad, millest 49⅞ kuulus Karksi ja 12¼ Paistu kirikukihelkonda. Paistust kuulus Karksi kirikukihelkonda Oisu 17⅞ adramaast ¾ adramaad.
- ²⁵² 13⅓ adramaast kuulus 12¼ Paistu kirikukihelkonda.
- ²⁵³ Nekrutite jaotuskava järgi.
- ²⁵⁴ 1758. a. oli neil mõisatel 37⅞ adramaad, mis kuulusid kõik Väandra kirikukihelkonda.
- ²⁵⁵ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 359 meest.
- ²⁵⁶ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 343 meest.
- ²⁵⁷ Pärnu linnamõis.
- ²⁵⁸ 1758. a. oli neil mõisatel 68⅞ adramaad, mis kuulusid kõik Pärnu-Jaagupi kirikukihelkonda. Selle alla käis veel Tori kihelkonnast Suigu oma 2½ adramaaga.
- ²⁵⁹ Nekrutite jaotuskava järgi.
- ²⁶⁰ 1780. aastani riigimõis.

- ²⁶⁰ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 130 meest.
²⁶¹ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 59 meest.
²⁶² Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 423 meest.
²⁶³ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 121 meest.
²⁶⁴ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 181 meest.
²⁶⁵ 1758. aasta revisjoni järgi oli neil mõisatel 27½ adramaad, mis kõik kuulusid Saarde kirikukihelkonda. Häädemeeste kihelkonnast kuulusid siia Häädemeeste oma 1¼ adramaaga ja Orajõe 3¼ adramaast 1¼, Hallistest Kariste 28⅞ adramaast 1½, (Reinse k.) ja Mazsalaca kihelkonnast Iduse mõisast 3 eestlastega asustatud hajatalu ca ½ adramaaga. — 1782. a. andmed A. W. Hupeli (Statthalterschaft, S. 538) järgi.
²⁶⁶ 1752. aastani eramõis.
²⁶⁷ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 230 meest.
²⁶⁸ 1758. a. revisjoni järgi oli neil mõisatel 18⅞ adramaad, millest 16⅞ kuulus Tori, 2½ Pärnu-Jaagupi kirikukihelkonda. Tori kirikukihelkonda kuulus Tammistu (Pärnu khk.) 4¼ adramaast 2⅞ ja Tahkuranna oma 4½ adramaaga.
²⁶⁹ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 510 meest.
²⁷⁰ Suigu kuulus oma 2½ adramaaga Pärnu-Jaagupi kirikukihelkonda.
²⁷¹ Häädemeeste kirikukihelkonnad loodi alles 1862. a. Varem kuulus Tahkuranna Tori, Häädemeeste ja Orajõe Saarde kihelkonda. 1757. a. oli neil 9½ adramaad.
²⁷² Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 128 meest.
²⁷³ Orajõe 3¼ adramaast kuulus ca 1¼ Salaca kirikukihelkonda.
²⁷⁴ 1758. aasta revisjoni järgi oli neil mõisatel 31 adramaad, millest 28 kuulus Pärnu, ca ⅞ Pärnu-Jaagupi ja 2½ Tori kirikukihelkonda. Pastori andmeil (RAKA, f. 1279, nim. 2, s.-ü. 3) oli Pärnu kirikukihelkonnas talupoegi järgmiselt:

Mõis	1770. a.		1793. a.		1808. a.	
	mehi	naisi	mehi	naisi	mehi	naisi
Reiu	111	101	154	158	117	152
Uulu	59	56	139	145	133	145
Surju	108	102	119	120	116	147
Rääma	42	47	86	82	91	74
Sauga	462	436	754	712	911	927
Tammiste	56	68	75	103	87	115
Ülejõe	142	114	196	180	192	205
Kokku	980	924	1523	1500	1647	1766

- ²⁷⁵ Pärnu linnamõis.
²⁷⁶ Läks eravaldusse 1799. a.
^{276a} Ülejõe kuulus veel 1782. a. kroonule, doneeriti seejärel parun B. Campenhausenile, kes a. 1800 müüs mõisa Pärnu linnale. Mõisapõlde Ülejõel polnud, teopäevi tegid talupojad enne mõisa doneerimist Uulu mõisas. Maad oli neil vähe, elatusid nad rohkem juhu-
^{276b} tööst Pärnu linnas, kaubitsemisest ja kalapüügist.
^{276b} Pärnu linnamõis. Elbu küla (ca ⅞ adramaad) kuulus Pärnu-Jaagupi kiriku-
²⁷⁷ kihelkonda.
²⁷⁷ Tammiste 4¼ adramaast kuulus 2⅞ (Raidla ja Nõmmotsa k.) Tori kirikukihelkonda.
²⁷⁸ 1758. a. revisjoni järgi oli neil mõisatel 33 adramaad, millest 31⅞ kuulus Tõstamaa, 1⅞ Kihnu kirikukihelkonda.
²⁷⁹ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 301 meest.
²⁸⁰ Pärnu linnamõis.
²⁸¹ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 163 meest.
²⁸² 1758. aasta revisjoni järgi oli neil mõisatel 39⅞ adramaad, mis kuulusid kõik Mihkli kirikukihelkonda. Viimasest asus ligi ⅓ (Veltsa, Aru, Oidremaa, Keblaste, Karinõmme mõis) Eestimaa kubermangus. Vastavad andmed vt. H. Ligi, Talurahva arv ja paikne-
²⁸² mine Eestimaal, lk. 256). Mihkli kirikukihelkonda kuulus veel Võlla (Audru khk.) 6 adramaast 2.
²⁸³ 1796. aastast eravalduses.
²⁸⁴ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 242 meest.
²⁸⁵ 1758. a. revisjoni järgi oli neil mõisatel 39⅞ adramaad, millest 37⅞ kuulus Audru, 2 Mihkli kirikukihelkonda.
²⁸⁶ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 104 meest.
²⁸⁷ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 748 meest.
²⁸⁸ Võlla 6 adramaast kuulus 2 (Soeva k.) Mihkli kirikukihelkonda.
²⁸⁹ Nekrutite jaotuskava järgi koos mõisateenijatega 358 meest.
²⁹⁰ 1713. a. 155 meest ja 137 naist (RAKA, f. 310, nim. 1, s.-ü. 513). Ajavahemikus 1738—44 asus Hiitumaalt siia 16 talupoega.
²⁹¹ 1796. a. maksunimistu järgi 401 meest.
²⁹² Ajavahemikus 1795—1811 läksid Lalli ja Lehtmetša Kuivastult Võllale.
^{292a} 1796. a. maksunimistu järgi 95 meest.
²⁹³ 1796. a. maksunimistu järgi 148 meest.
²⁹⁴ Rajati ajavahemikus 1750—56 5 Maasi ja 2 Suuremõisa talust; esimestes elas 9 meest ja 12 naist; teistes 6 meest ja 6 naist.
²⁹⁵ 1796. a. maksunimistu järgi 75 meest.
²⁹⁶ 1767. a. 45 meest ja 41 naist.

- ²⁹⁷ 1713. a. 93 meest ja 95 naist (RAKA, f. 310, nim. 1, s.-ü. 5 13). Ajavahemikus 1733–1744 tuli Hiiumaalt 4 meest ja 2 naist.
- ²⁹⁸ 1796. a. maksunimistu järgi 185 meest.
- ²⁹⁹ 1767. a. 97 meest ja 91 naist. Aastail 1738–1744 asus Hiiumaalt siia 15 meest ja 17 naist.
- ³⁰⁰ Loodi 1733. a. 4 Suuremõisa (13 meest, 14 naist) ja 3 Ta nse (5 meest, 4 naist) talust: 4 peret (9 meest, 10 naist) osteti Hiiumaalt.
- ³⁰¹ 1796. a. maksunimistu järgi 71 meest.
- ³⁰² Loodi ajavahemikus 1744–50 1 Suuremõisa ja 1 Kansi talust. 1767. a. 22 meest ja 23 naist.
- ³⁰³ 1796. a. maksunimistu järgi 27 meest.
- ³⁰⁴ Ca 73% Maasi talupoegadest kuulus Jaani kirikukihelkonda.
- ³⁰⁵ 1796. a. maksunimistu järgi 534 meest.
- ³⁰⁶ 1767. a. oli Kõinastus 24 meest ja 22 naist.
- ³⁰⁷ 1767. a. 234 meest ja 225 naist.
- ³⁰⁸ 1796. aasta maksunimistu järgi 414 meest.
- ³⁰⁹ 1767. a. 67 meest ja 67 naist.
- ³¹⁰ 1796. aasta maksunimistu järgi 134 meest.
- ³¹¹ 1796. aasta maksunimistu järgi 215 meest.
- ³¹² 1796. aasta maksunimistu järgi 141 meest.
- ³¹³ 1767. a. oli Laimjalas 117 meest ja 122 naist.
- ³¹⁴ Kapra asutamisel ajavahemikus 1750–1756 läks temale 4 talu (10 meest ja 14 naist) Maasist, 4 talu (8 meest ja 11 naist) Oti ja 4 talu (17 meest ja 15 naist Saare mõisast.
- ³¹⁵ Kahtla asutamisel ajavahemikus 1750–1756 läks temale 14 talu (41 meest ja 40 naist) Uuemõisast, 8 talu (23 meest ja 20 naist) Laimjalast ja 4 talu (13 meest ja 12 naist) Uue-Lõvelt. 1767. a. andmeil kuulus ca 26% talupoegadest (Väkra ja Jürsi k.) Valjala kirikukihelkonda.
- ³¹⁶ Mõned Tumala talud kuulusid Karja kirikukihelkonda. 1758. a. oli selliseid talusid 4 ja neis elas 10 meest ja 12 naist.
- ³¹⁷ 1796. aasta maksunimistu järgi 111 meest.
- ³¹⁸ Vt. viide 304.
- ³¹⁹ 1796. aasta maksunimistu järgi 28 meest.
- ³²⁰ 1796. aasta maksunimistu järgi.
- ³²¹ Vt. viide 316. 1767. a. oli talupoegi (koos mõisateenijatega) järgnevalt: pastoraadil 57 meest ja 57 naist, Karjal vastavalt 137 ja 142, Hohenbergil 50 ja 44, Jõistel 28 ja 21, Nurmel 13 meest ja 18 naist.
- ³²² 1796. aasta maksunimistu järgi 69 meest.
- ³²³ Karja 1756. a. revisjonis puuduvad 4 talu inimesed (1750. a. 14 meest ja 17 naist), kes eelmise revisjoni paiku viidi Udvere alla, hiljem aga anti tagasi Karjale.
- ³²⁴ Selle mõisa alla kuulus 1756. a. 17 talu enamasti Angla, Pamma ja Purtse külast. 1796. aasta maksunimistu järgi 263 meest.
- ³²⁵ Jõiste asutamisel ajavahemikus 1738–1744 läks tema alla 2 talu (6 meest ja 6 naist) Karjal ja 3 talu (6 meest ja 4 naist) Leisilt.
- ³²⁷ Pärsamaa asutamisel ajavahemikus 1731–1738 läks tema alla 3 talu (3 meest ja 8 naist) Leisilt ja 7 talu (24 meest ja 16 naist) Pammalt.
- ³²⁸ 1796. aasta maksunimistu järgi 190 meest.
- ³²⁹ 1796. aasta maksunimistu järgi 73 meest.
- ³³⁰ Lõpi kuulus Karja kirikukihelkonda. Vt. viide 315. 1768. a. oli talupoegi (koos mõisateenijatega) järgnevalt: pastoraadil 26 meest ja 34 naist, Uue-Lõvel 212 ja 229, Rõpsul 46 ja 63, Kogulal 54 ja 49, Saktal 45 ja 49, Haeskal 67 ja 70, Võhksel 50 ja 62, Sässil 35 ja 39, Kallil 17 ja 17, Lõpil 30 ja 32, Lilbil 9 ja 8, Jõgisel 25 ja 33, Mael 12 ja 11, Jürsil 32 ja 21, Jõöril 10 ja 10, Rahul 12 ja 19, Rõõsal 82 ja 72.
- ³³¹ 1796. aasta maksunimistu järgi 33 meest.
- ³³² 1796. aasta maksunimistu järgi 319 meest.
- ³³³ 1796. aasta maksunimistu järgi 246 meest.
- ³³⁴ Kogula oli veel 1744. a. tühi; 1750. aastaks oli tal 2 asustatud talu Võisa külas, peale selle arvatigi Kogula alla 2 talu (6 meest ja 3 naist) Lõpilt ning 1 talu (3 meest ja 2 naist) Uue-Lõvelt. Võisa alla arvatigi 1750. a. 3 talu (8 meest, 13 naist) Uue-Lõvelt, 2 talu (6 meest, 6 naist) Rõõsalt. 1756. a. on Võisa juba Kogulaga koos.
- ³³⁵ Liibi asutamisel ajavahemikus 1744–1750 läks tema alla 1 talu (4 meest, 2 naist) Vana-Lõvelt ja 1 talu (2 meest, 2 naist) Uue-Lõvelt.
- ³³⁶ Sakla asutamisel ajavahemikus 1750–56 läks temale 3 talu (8 meest, 8 naist) Rõpsult, 5 talu (15 meest, 17 naist) Karjal, 1 talu (2 meest, 4 naist) Kõiklalt, 1 talu (1 mees, 5 naist) Lõõnelt.
- ³³⁷ Turja (Sapa) oli kuni 1775. aastani Haeska all (RAKA, f. 310, nim. 1, s.-ü. 579). Võhksle läks ta 1796. a.
- ³³⁸ Jõöri asutamisel ajavahemikus 1744–1750 läks tema alla 2 talu Kastil (Püha khk.), kus 1731. a. elas 3 meest ja 4 naist, 1738. a. vastavalt 4 ja 4, 1744. a. 5 ja 7, 1750. a. 5 meest ja 7 naist.
- ³³⁹ Püha kirikukihelkonda kuulus ca 16% Kaarma-Suuremõisa talupoegadest. 1724. a. andmed vt. RAKA, f. 310, nim. 1, s.-ü. 219.
- ³⁴⁰ Ilipa asutamisel ajavahemikus 1744–50 läks talle 35 Kaarma-Suuremõisa talu (1731. a. 62 meest ja 65 naist, 1738. a. vastavalt 86 ja 70, 1744. a. 94 meest ja 91 naist), 4 Randvere (Kaarma khk.) talu (1731. a. 8 meest ja 4 naist, 1738. a. vastavalt 7 ja 8, 1744. a. 8 ja 4, 1750. a. 8 meest ja 8 naist), 2 Uue-Lõve (Valjala khk.) talu (1731. a. 9 meest ja 10 naist, 1738. a. vastavalt 8 ja 9, 1744. a. 8 ja 9, 1750. a. 8 meest ja 5 naist), 2 Vana-Lõve (Valjala khk.) talu (1731. a. 6 meest ja 8 naist, 1738. a. vastavalt 9 ja 10, 1744. a. 6 ja 10, 1750. a. 12 meest ja 11 naist).
- ³⁴¹ 1796. a. maksunimistu järgi 164 meest.

- ³⁴² 1765. a. 27 meest ja 22 naist.
- ³⁴³ 1796. a. maksunimistu järgi 101 meest.
- ³⁴⁴ Saukūla asutamisel ajavahemikus 1744—50 läks tema alla 2 Kaarma-Suuremõisa talu (1738. a. 6 meest ja 5 naist, 1744. a. 9 meest ja 7 naist). 1756. a. lisandus Lümandust (Kihelkonna khk.) 8 talu (24 meest ja 27 naist) — 1767. a. 39 meest ja 31 naist. Reguleerimisel jagati mõis Reo, Lümanda ja Kaarma-Suuremõisa vahel (vastavalt 14, 3 ja 1 talu).
- ³⁴⁵ 1715. a. oli Loode Kaali all.
- ³⁴⁶ Vt. viide 348.
- ³⁴⁷ Võrsna kuulus Valjala kirikukihelkonda. 1756. a. osteti Kõljalast 6 talu (14 meest, 16 naist).
- ³⁴⁸ 1715. ja 1724. a. revisjoni ajal oli Kasti Muratsi all. 1731. a. talupoegade hulgas on pandiks saadud: Tõllustest 25 meest ja 24 naist, Kaalist vastavalt 4 ja 3. Rähust (Valjala khk.) 3 ja 1, Jööriist (Valjala khk.) 3 meest ja 4 naist. Ajavahemikus 1750—56 osteti 2 talu (4 meest ja 5 naist) Tõllustest, 2 talu (2 meest ja 6 naist) Loodest, 8 talu (29 meest ja 31 naist) Kõljalast; Muratsist (Kaarma khk.) saadi 3 meest ja 6 naist.
- ^{348a} 1767. a. 20 meest ja 15 naist.
- ³⁴⁸ 1796. a. maksunimistu järgi 33 meest.
- ³⁵⁰ 1778. a. andmeil kuulus Kaarma-Suuremõisa talupoegadest 73% Kaarma, 16% Püha ja 11% Kihelkonna kirikukihelkonda. Pärast reguleerimist (1791. a. andmeil) kuulus 51% Kaarma, 10% Anseküla ja 39% Kärla kirikukihelkonda. Vt. ka viide 355.
- ³⁵¹ 1796. a. maksunimistu järgi 398 meest.
- ³⁵² 1778. a. 127 meest ja 123 naist. 38% talupoegadest kuulus tollal Kärla, 34% Kaarma ja 28% Anseküla kirikukihelkonda.
- ³⁵³ Sikassaare asutamisel ajavahemikus 1744—50 läks talle 7 talu (1731. a. 6 meest ja 7 naist, 1738. a. vastavalt 8 ja 10, 1744. a. 10 ja 12, 1750. a. 14 meest ja 17 naist) Lümandast (Kihelkonna khk.), 4 talu (15 meest, 7 naist) Elmest; 3 peret (14 meest, 11 naist) toodi Hiiumaalt ja 7 peret (11 meest, 14 naist) olid rentniku pärustalupojad.
- ³⁵⁴ Upa asutamisel ajavahemikus 1750—56 läks talle 3 talu (1731. a. 2 meest ja 4 naist, 1738. a. vastavalt 3 ja 4, 1744. a. 5 ja 9, 1751. a. 9 ja 10, 1756. a. 10 meest ja 10 naist) Tagamõisast (Kihelkonna khk.), 2 talu (4 meest ja 5 naist) Pähklast, 3 talu (1731. a. 3 meest ja 3 naist, 1738. a. vastavalt 4 ja 6, 1744. a. 5 ja 7, 1750. a. 3 ja 7, 1756. a. 7 meest ja 7 naist) Uue-Lõvelt (Valjala khk.), 2 talu (8 meest, 4 naist) Elmest.
- ³⁵⁵ Elme talupoegadest kuulus 1767. a. ca 17% (Järise k.), 1786. a. — 45% (Võhma k.) Mustjala kirikukihelkonda. Ajavahemikus 1731—44 läks Elmelt Suuremõisale 11 talu (35 meest ja 33 naist).
- ³⁵⁶ 1796. a. maksunimistu järgi 387 meest.
- ³⁵⁷ Ajavahemikus 1744—50 arvati Piila alla 7 talu (28 meest, 18 naist) Mustjala, 1 talu (4 meest, 5 naist) Karja mõisast.
- ³⁵⁸ 1796. a. maksunimistu järgi 130 meest.
- ³⁵⁹ Tahula asutamisel ajavahemikus 1738—44 läks talle 3 talu (8 meest, 7 naist) Praakliit, 9 talu (19 meest, 29 naist) Elmest, 3 talu (1731. a. 5 meest ja 4 naist, 1738. a. vastavalt 7 ja 8, 1744. a. 7 meest ja 12 naist) Mustjalast.
- ³⁶⁰ 1796. a. maksunimistu järgi 161 meest.
- ³⁶¹ 1767. a. andmeil kuulus ca 50% Randvere talupoegadest (Sauvere, Tergimäe ja Jõempa k.) Kärla kirikukihelkonda. 1767. a. oli Randveres 228 meest ja 195 naist.
- ³⁶² 1796. a. maksunimistu järgi 401 meest.
- ³⁶³ Udumere asutamisel ajavahemikus 1750—56 läks talle 4 talu (6 meest, 12 naist) Randverest, 6 talu (1731. a. 10 meest ja 10 naist, 1738. a. vastavalt 10 ja 11, 1744. a. 14 ja 13, 1750. a. 13 meest ja 16 naist) Mustjalast.
- ³⁶⁴ 1796. a. maksunimistu järgi 84 meest.
- ³⁶⁵ Laadjala asutatud ajavahemikus 1738—44 Mustjala mõisa taludest. 1731. a. elas neis taludes 31 meest ja 33 naist, 1738. a. vastavalt 32 ja 32, 1744. a. 33 meest ja 36 naist. 1750. aastaks läks osa neist Mustjalale tagasi. Laadjalaga aga liideti 6 talu (17 meest, 16 naist) Pähklast ja 4 talu (1738. a. 4 meest ja 8 naist, 1744. a. 10 meest ja 13 naist) Reost (Püha khk.).
- ³⁶⁶ 1796. a. maksunimistu järgi (koos Sikassaarega) 134 meest.
- ³⁶⁷ 1754. a. 89 meest ja 74 naist (RAKA, f. 310, nim. 1, s. ü. 434).
- ³⁶⁸ 1796. a. maksunimistu järgi koos mõisateenijatega 101 meest.
- ³⁶⁹ 1796. a. maksunimistu järgi koos mõisateenijatega 108 meest.
- ³⁷⁰ Vt. viide 348.
- ³⁷¹ Ajavahemikus 1795—1811 suurenes Kellamäe talupoegade arv teiste mõisate arvel: Mullutult saadi 26. Sääreilt (Jämaja khk.) 3, mujalt 4 meest.
- ³⁷² Kiriklikult Kärla kihelkonnas.
- ³⁷³ 1767. a. 20 meest ja 15 naist.
- ³⁷⁴ 1796. a. maksunimistu järgi 39 meest.
- ³⁷⁵ 1793. a. andmeil kuulus talupoegadest ca 37% Kärla, 12% Mustjala ja 51% Kihelkonna kirikukihelkonda. 1767. a. 117 meest ja 110 naist.
- ³⁷⁶ 1796. aasta maksunimistu järgi 208 meest.
- ³⁷⁷ Mõnnuste asutamisel ajavahemikus 1738—1744 läks talle Lümända mõisalt (Kihelkonna khk.) Vedruka küla 16 taluga (1731. a. 38 meest ja 32 naist, 1738. a. 40 meest ja 37 naist); Paju mõisalt (Kihelkonna khk.) 2 talu (1731. a. 6 meest ja 5 naist, 1738. a. 5 meest ja 6 naist).
- ³⁷⁸ Kaarmise loomisel ajavahemikus 1750—1756 läks talle Elmest (Kaarma khk.) 6 talu (1731. a. 4 meest ja 4 naist, 1738. a. vastavalt 8 ja 9, 1744. a. 9 ja 7, 1750. a. 6 meest ja 7 naist). Lisaks sai ta veel Lümandast 5 talu (1731. a. 10 meest ja 9 naist, 1738. a. vastavalt 12 ja 12, 1744. a. 16 ja 15, 1750. a. 16 meest ja 19 naist).
- ³⁷⁹ 1796. aasta maksunimistu järgi 60 meeshinget.
- ³⁸⁰ 1767. a. 11 meest ja 8 naist.
- ³⁸¹ Vt. viited 355 ja 375.

- ³⁸² 1796. a. maksunimistu järgi 39 meest.
- ³⁸³ 1774. a. sai Mustjala tagasi Laadjalalt 4, Uduverelt 2, Haamsilt 5 ja Piilalt 12 talu (RAKA, f. 311, nim. 1, s.-ü. 258). 1778. a. kuulusid kõik talud Mustjala kirikukihelkonda. Reguleerimisel läks Võhma Elmele.
- ³⁸⁴ Abula loomisel ajavahemikus 1750–56 läks talle 2 talu (6 meest ja 7 naist) Meriselt ja 3 talu (1744. a. 2 meest ja 1 naine, 1750. a. vastavalt 4 ja 4, 1756. a. 5 meest ja 8 naist) Paju mõisalt. 1767. a. 19 meest ja 15 naist.
- ³⁸⁵ 1796. a. maksunimistu järgi 120 meest.
- ³⁸⁶ 1796. aasta maksunimistu järgi 39 meest.
- ^{386a} Ajavahemikus 1731–38 läks Kastilt (Püha khk.) Lümandale 31 meest ja 31 naist.
- ³⁸⁷ 1796. aasta maksunimistu järgi 357 meest.
- ³⁸⁸ 1796. a. maksunimistu järgi 298 meest.
- ³⁸⁹ 1796. aasta maksunimistu järgi 379 meest.
- ³⁹⁰ Kotlandi mõis tekkis osa Lõmala (Anseküla khk.) külade doneerimisel ajavahemikus 1716–1731. 1716. a. elas neis 32 inimest.
- ³⁹¹ 1796. aasta maksunimistu järgi 98 meest.
- ³⁹² 1796. aasta maksunimistu järgi 87 meest.
- ³⁹³ 1796. aasta maksunimistu järgi 179 meest.
- ³⁹⁴ 1721. a. andmed RAKA, f. 310, nim. 1, s.-ü. 218. 1767. a. oli Abrukal 124 meest ja 122 naist, Tiirimetsal vastavalt 80 ja 80.
- ³⁹⁵ 1796. a. maksunimistu järgi 71 meest.
- ³⁹⁶ 1796. a. maksunimistu järgi 186 meest.
- ³⁹⁷ 1796. a. maksunimistu järgi 169 meest.
- ³⁹⁸ Kuressaare linnamõis.
- ³⁹⁹ 1767. a. oli pastoraadil 17 meest ja 23 naist, Torgul koos Kainri ja Sõrve tuletorniga vastavalt 457 ja 427, Säärel 178 ja 204, Kargil 15 ja 16, Mõntul 64 meest ja 70 naist. Vmtri ja Hindu k. kuulusid Anseküla kirikukihelkonda. 1811. a. elas neis küldes ca 12% Torgu talupoegadest.

*

* *

Tabelis 3 toodud andmed annavad võimaluse mitmete demograafiliste probleemide lahendamiseks. Selle põhjal koostatud tabelleist 4 ja 5 nähtub, kuidas revisjonide järgi muutus talupoegade arv kihelkonniti ja maakonniti. Kuna dūnaarnikat vaatleme lähemalt vastavas eriartiklis, loobume siin nende andmete analüüsimisest. Kuid neist tabelleist selgub muudki.

Pärast katku oli kaugelt kõige rahvarohkem Lõuna-Eesti maakond Tartumaa. 1731. a. elas seal 35,1% Lõuna-Eesti talurahvast ja kõik andmed viitavad sellele, et XVIII saj. 2. aastakümnel oli see protsent veel suurem. Teisel kohal seisis Võrumaa, mille osakaal küündis 1731. a. 24,4%-ni. Viljandimaal elas tollal 20,6%, Saaremaal 10,3% ja Pärnumaal 9,6% Lõuna-Eesti talupoegadest. 1816. aastaks oli maakondade järjestus märgatavalt muutunud. Tartumaa asus küll endiselt esikohal, kuid ta osakaal oli langenud 29,3%-ni. Viljandimaa protsent oli tõusnud 22,7-ni ja ta oli jätnud

Pärustalupoegade (mõisateenijateta) arv Lõuna-Eestis aastatel 1715 (1721)–1816
adramaa- ja hingerevisjonide andmeil

Tabel 4

Territoriaaliüksus	1721 ⁴⁰⁾	1723	1731	1738	1744	1751	1758	1782	1795	1816
	(1715)	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	2									
TARTUMAA										
Torma	1061	1104	1512	1601	1850	2112	2083	3213	3150	3918
Lause	2215	2052	2763	3213	3542	3764	3902	6098	6398	5993
Kodavere	1547	1485	1917	2063	2241	2616	2551	3696	3402	3702
Palamuse	1561	1626	1993	2000	2355	2514	2573	3108	3131	3167
Maarja-Magdaleena	1567	1563	2237	2236	2612	2981	2715	4747	4777	5176
Aksi	1370	1395	1927	2130	2444	2635	2638	4667	4660	5242
Kursi	765	758	850	980	1162	1288	1224	2010	2170	2601
Puhja	1344	1514	1748	1795	1868	2071	1996	3349	3364	2883
Rannu	1401	1585	2408	2512	2514	2720	2784	3685	3418	3124
Rõngu	2209	2457	2950	3363	3513	3620	3678	4659	5047	4309
Sangaste	3662	4140	5059	5440	5917	5852	6312	8860	7831	6244
Otepää	2706	2839	3330	3644	4042	3824	4046	5644	5479	4680
Nõo	1826	1774	2320	2716	2728	2940	2842	4199	4029	3574
Tartu-Maarja	2091	1872	2916	3730	4115	4543	4682	7349	7890	8242
Kambja	2455	2631	3842	3871	4586	5348	5106	7209	7557	6708
Võnnu	1939	2363	3616	4040	4571	5507	5634	7966	8558	7515
Kokku	29719	31158	41388	45334	50060	54335	54766	80459	80871	77078

⁴⁰⁾ 1721. aastast on Tartu- ja Võrumaa ning Viljandimaalt Põltsamaa, Põltsvere ja Kolga-Jaani kihelkonna, 1715. aastast Pärnu- ja Saaremaa ning ülejäänud 5 Viljandimaa kihelkonna andmed.

Tabel 4 (järg I)

I	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
VÕRUMAA										
Põlva	2642	3020	4179	4270	4216	4650	4514	7266	7612	6617
Räpina	1062	1160	2772	3391	3599	3983	4548	6319	5652	5548
Vastseliina	814	1043	2682	2606	3052	4046	3587	6573	6963	6248
Rõuge	2912	3321	5615	6472	6681	7627	7252	12109	12346	9349
Hargla	1571	1693	1918	2543	2380	2457	2233	3790	3734	3530
Kanepi	2309	2586	2964	2721	3198	3806	3576	4753	4687	4859
Urvasste	4294	4625	5936	6426	6695	6678	6835	9346	8690	7833
Karula	1938	2496	2792	3153	3425	3208	3146	4361	4221	2728
Kokku	17542	19944	28858	31582	33246	36455	35091	54517	53905	46712
VILJANDIMAA										
Põltsamaa	3731	3750	4925	5192	5853	6425	6196	8514	8132	8673
Põlstavere	1885	1798	2523	2591	2805	3395	3585	5010	5985	6561
Kolga-Jaani	1071	1098	1502	1469	1872	2220	2254	3672	3916	4681
Suure-Jaani	1009	2461	2701	2969	3264	3588	4046	6854	7204	8291
Viljandi	1590	3117	3654	3836	4335	4801	5478	9262	10057	11652
Paistu	1172	2315	2553	2898	3118	3638	4181	6653	6819	7244
Tarvastu	1290	2064	2587	3204	3336	3829	4005	6664	6568	6219
Helme	1952	3120	3808	4149	4339	5178	5002	6912	6932	6860
Kokku	I 6687 II 7013	19/23	24253	26308	28922	33074	34747	53541	55613	60181

Tabel 4 (järg 2)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
PÄRNUMAA										
Halliste	1088	2114	2455	2959	3252	3422	3981	5800	6881	7157
Karksi	809	1567	1708	1878	2039	2464	2722	3876	4428	4213
Vändra	616	905	1089	1176	1258	1414	1637	2950	3561	4561
Pärnu-Jaagupi	632	1028	1142	1312	1550	1907	2223	3855	4548	5501
Saarde	371	612	737	868	879	990	1124	1975	2109	2734
Tori	256	379	494	531	625	673	735	1252	1744	2481
Häädemeeste	200	283	343	420	386	380	452	863	1038	1357
Pärnu	342	801	901	1045	1116	1234	1363	2658	3100	3637
Tõstamaa	436	710	729	897	1000	1148	1294	2330	2615	3416
Mihkli	434	610	759	793	876	1039	1119	2295	2734	3306
Audru	499	910	940	859	923	1064	1073	2670	2955	3917
Kokku	5683	9919	11297	12738	13904	15735	17723	30524	35713	42280
SAAREMAA										
Muhu	642		985	1042	1303	1531	1663	2488	2630	3096
Põide	1030		1787	1934	2160	2560	2879	4778	4890	5969
Jaani	116		219	285	313	329	313	425	478	529
Karja	655		1088	1246	1446	1615	1589	2919	3082	3581
Väljala	575		983	1116	1237	1369	1588	2656	2819	3257
Püha	454	617	823	1103	1173	1767	1885	2581	2545	2986
Kaarma	1247		1871	2016	2622	2904	2997	4724	5163	6115
Kärla	256		390	378	588	676	791	1579	1661	2002
Mustjala	422		609	641	642	790	726	1103	1187	1559
Kihelkonna	1492		2069	2262	2318	2374	2517	3388	3775	4460
Anseküla	288	388	406	516	744	819	908	1221	1301	1571
Jämaja	492		899	1052	1255	1430	1542	1876	2001	2439
Kokku	7669	1005	12103	13525	15773	18148	19414	29738	31532	37564

Meessoost pärustalupoegade (mõisateenijateta) arv Lõuna-Eestis aastatel 1731—1816 adramaa- ja hingerevisjonide andmeil

Territoriaaliüksus	1731		1738		1744		1751		1757		1782		1795		1811		1816	
	2		3		4		5		6		7		8		9		10	
TARTUMAA																		
Torma	767	808	942	1064	1070	1631	1563	1905	1925									
Laiuse	1311	1588	1759	1905	1995	3072	3188	2870	2941									
Kodavere	980	1053	1150	1341	1272	1824	1706	1809	1779									
Palamuse	997	991	1190	1283	1328	1554	1516	1486	1561									
Maarja-Magdaleena	1091	1071	1302	1486	1345	2308	2323	2482	2477									
Aksi	973	1065	1234	1336	1318	2306	2303	2603	2521									
Kursi	423	481	588	643	612	1005	1086	1235	1273									
Puhja	844	890	959	1053	1007	1675	1659	1398	1381									
Rannu	1221	1269	1309	1449	1488	1914	1715	1538	1501									
Rõngu	1493	1729	1766	1842	1861	2395	2556	2140	2079									
Saangaste	2491	2693	2955	2938	3227	3828	3776	3086	2978									
Otepää	1631	1826	2064	1979	2067	2740	2660	2219	2201									
Nõo	1162	1353	1366	1484	1456	2117	2036	1842	1759									
Tartu-Maarja	1447	1817	2069	2339	2394	3580	3842	3847	3901									
Kambja	1919	1956	2324	2728	2622	3848	3764	3335	3167									
Võnnu	1763	2005	2323	2793	2821	3852	4196	3738	3539									
Kokku	20513	22595	25300	27663	27883	39549	39889	37533	36983									

Tabel 5 (järg 1)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
VORUMAA										
Põlva		2069	2177	2114	2319	2321	3527	3747	3250	3200
Rapina		1387	1572	1824	2078	2323	3128	2872	2649	2656
Vastseliina		1352	1375	1601	2065	1857	3361	3509	2625	2986
Rõuge		2870	3329	3377	3917	3722	6039	5829	4352	4458
Hargla		936	1257	1196	1236	1108	1846	1768	1707	1671
Kanepi		1445	1373	1624	1937	1801	2293	2297	2343	2321
Urvaste		3004	3301	3396	3346	3420	4622	4264	3535	3690
Karula		1392	1558	1713	1643	1565	1985	2099	1384	1316
Kokku		14435	15942	16845	18541	18117	26801	26385	21845	22298
VILJANDIMAA										
Põltsamaa		2454	2602	2919	3274	3135	4140	3953	3991	4046
Pilistvere		1275	1301	1375	1701	1777	2564	2931	3158	3114
Kolga-Jaani		743	719	925	1113	1095	1809	1950	2041	2153
Suure-Jaani		1360	1488	1658	1823	2046	3483	3602	3808	3948
Viljandi		1811	1939	2183	2396	2764	4554	4911	5172	5541
Paistu		1274	1473	1571	1855	2140	3317	3365	3345	3410
Tarvastu		1327	1615	1705	1959	2056	3354	3280	2925	2932
Helme		1937	2038	2201	2619	2545	3479	3349	3040	3047
Kokku		12181	13175	14537	16740	17558	26700	27341	27480	28191

Tabel 5 (järg 2)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
PÄRNUMAA										
Halliste	1253	1499	1633	1744	1999	2820	3424	3318	3318	3362
Karksi	884	965	1058	1251	1403	1835	2228	2024	2024	2011
Vändra	526	571	640	719	839	1500	1813	2192	2192	2269
Pärnu-Jaagupi	582	702	788	954	1113	1952	2274	2580	2580	2643
Saarde	379	446	465	531	590	1011	1057	1237	1237	1268
Tori	241	260	304	341	369	635	894	1108	1108	1229
Häädemeeste	182	240	201	205	225	443	546	627	627	678
Pärnu	451	530	558	634	700	1362	1512	1641	1641	1716
Tõstamaa	362	454	522	611	683	1136	1270	1502	1502	1616
Mihkli	379	397	437	516	550	1137	1372	1526	1526	1631
Audru	464	435	482	574	563	1331	1489	1856	1856	1867
Kokku	5703	6499	7088	8080	9034	15162	17879	19611	19611	20290
SAAREMAA										
Muhu	486	518	639	758	840	1239	1314	1522	1522	1481
Põide	910	987	1109	1325	1494	2388	2445	2776	2776	2889
Jaani	102	105	144	154	157	223	249	256	256	261
Karja	547	661	756	829	831	1461	1549	1752	1752	1766
Väljala	468	541	607	665	774	1321	1394	1570	1570	1574
Püha	413	517	589	655	965	1310	1268	1434	1434	1462
Kaarma	936	1050	1338	1498	1506	2307	2513	2865	2865	2959
Kärla	184	186	290	362	424	790	863	1013	1013	996
Mustjala	300	327	322	407	356	552	568	654	654	727
Kihelkonna	1008	1115	1150	1189	1244	1720	1879	2082	2082	2087
Anseküla	206	262	372	413	460	611	662	755	755	750
Jämeaja	482	562	647	730	787	939	992	1193	1193	1161
Kokku	6042	6831	7963	9215	9838	14861	15696	17872	17872	18113

seljataha Võrumaa (vaid 17,7%). Viimase kannule oli jõudnud Saaremaast (14,3%) möödunud Pärnumaa, kus nüüd elas juba 16,0% Lõuna-Eesti talupoegadest.

1731. a. elas Lõuna-Eestis ühes kihelkonnas keskmiselt 2144 talupoega (excl. mõisateenijad), seega veidi enam kui Eestimaa kubermangus, mille vastav näitaja oli 2020. Kihelkondade keskmise suuruse poolest oli 1731. a. esikohal Võrumaa (3607 inimest). Samal ajal elas Pärnu- ja Saaremaal kihelkonnas keskmiselt vaid veidi üle 1000 talupoja. Ka terve Eesti kõige rahvarikkamad kihelkonnad — Urvaste ja Rõuge — asusid Võrumaal. Kõige väiksemad — ja seda kogu vaadeldava perioodi jooksul — olid Saaremaa kihelkonnad Jaani, Mustjala, Anseküla ja Kärla.

1816. a. tuli Lõuna-Eestis kihelkonna kohta keskmiselt 4953 talupoega (koos mõisateenijatega). Suurimad olid Viljandimaa kihelkonnad (keskmiselt 7719 talupoega). Viljandi kihelkond oma peaaegu 12000 talupojaga oli aga terve Eesti suurim. Rõuge säilitas teise kohta. Kolmandaks oli tõusnud Põltsamaa, millele järgnesid Tartu-Maarja, Suure-Jaani ning alles kuuendana kunagine esimene — Urvaste.

Vaadeldaval perioodil oli Lõuna-Eestis 4 liiki mõisaid: era- (aadli-), kroonu-, kiriku- ja linnamõisaid. Ka talurahvas liigitus vastavalt era-, kroonu-, kiriku- ja linnatalupoegadeks. Nende osakaalu muutumine vaadeldaval perioodil nähtub tabelist 6. Enne selles toodud andmete analüüsimist tuleb peatuda küsimusel, kuidas muutus mõisate valduslik kuuluvus vaatluse all oleva veidi rohkem kui sajandipikkuse ajavahemiku jooksul. Et eramõisaid oli kõige rohkem, jätame ruumi kokkuhoidmise sihiga järgnevast loendist kõrvale need mõisad, mis olid kogu meie perioodi vältel era- valduses. Pidevalt kroonu käes oli algusest lõpuni 102 mõisat.⁴⁰² Tartumaal oli selliseid 16: Avinurme, Laius-Tähkvere, Laiuse, Vana-Kavilda, 1751 Uue-Kavilda, 1731 Väike-Ulila, Tamme, 1751 Väike-Rõngu, Otepää, 1751 Ilmjärve, Nüpli, Kastolatsi, Pangodi, 1782 Vana-Nõo, Taavri, Maarjamõisa; Võrumaal 6: Vana-Koiola, 1751 Kähri, 1811 Pragi, Vana-Kasaritsa, 1731 Vastse-Kasaritsa, Haanja; Viljandimaal 14: Arusaare, Kõo, Vastsemõisa, Reegoldi, Taevere, 1811 Väike-Kõpu, Vana-Tänassilma, Valgita, Holstre, Aidu, 1811 Saare, Vooru, Kuressaare, Vana-Suislepa; Pärnumaal 19: Tuhalaane, Enge, Vee, Uduvere, Parasmaa, Sõõrike, Pati, Tori, Suigu, Sindi, Häädemeeste, Tahkuranna, 1744 Orajõe, Seli, Kihnu, Võrungi, Kalli, Jõõpre, Võlla; Saaremaal 47: Muhu-Suuremõisa, 1782 Koguva, 1758 Nurme, 1758 Rinsi, Kansi, Tamse, 1795 Kessulaid, 1738 Hellamaa, 1751 Kapi, Maasi, 1782 Kõinastu, Uuemõisa, Keskvere, Saare, 1751 Kõiguste, 1758 Kahtla, Leisi, 1738

⁴⁰² Pärast 1711. a. tekkinud mõisaid, mis olid olemas 1816. a. hingeloenduse ajal, käsitame siin iseseisvate mõisatena kogu vaadeldava perioodi ulatuses. Loendis on sellise hiljem tekkinud mõisa nime ees aastaarv, mis näitab, millise revisjoni ajal mõis esmakordselt iseseisvalt esines.

Lõuna-Eesti talurahva jagunemine

Maa- kond	Aasta	1723—1724 ⁴⁰³				1731				1744			
	Mõisa liik	era	kroonu	kiriku	linna	era	kroonu	kiriku	linna	era	kroonu	kiriku	linna
Tartumaa		67,4	30,7	0,8	1,1	68,3	29,7	1,1	0,9	74,8	22,7	1,2	1,3
Võrumaa		64,4	34,5	1,1	—	66,8	32,0	1,2	—	66,8	32,2	1,0	—
Viljandimaa		51,4	47,0	1,6	—	52,7	45,7	1,6	—	54,5	43,9	1,6	—
Pärnumaa		43,9	49,2	1,8	5,1	53,5	39,0	1,8	5,7	53,0	40,2	1,8	5,0
Saaremaa		30,8	65,2	2,8	1,2	34,9	61,0	3,2	0,9	35,7	60,3	3,2	0,8
Keskmiselt		56,9	40,7	1,4	1,0	59,9	37,6	1,5	1,0	62,3	35,2	1,5	1,0

⁴⁰³ Andmed Saaremaa kohta pärinevad 1715. aastast.

Pärsamaa, Uue-Lõve, Vana-Lõve, 1751 Kogula ja Võisa, Sakla, Rõõsa, 1751 Ilpla, Reo, Kaarma-Suuremõisa, Elme, 1751 Piila, 1744 Haamse, 1744 Tahula, Pähkla, 1744 Laadjala, Kärla, 1744 Mõnnuste, 1758 Kaarmise, Mustjala, Paatsa, Lümanda, Paju, Tagamõisa, Karala, 1758 Atla, Kotlandi, Abruka, Tii-imetsa, Torgu, Ruhnu. Neile tuleks lisada Saaremaa mõisad, mis lakkasid 1765. a. alanud reguleerimistööde tulemusena enne 1816. aasta hingeloendust olemast; need liideti teiste kroonumõisatega ja nende talupojad jäid endiselt kroonutalupoegadeks. Selliseid mõisaid oli 14: 1751 Ranna, 1744 Jõiste, 1751 Lilbi, 1751 Sauküla, 1758 Uduvere, 1751 Sikassaare, 1758 Upa, Nolgimõisa, Merise, 1758 Abula, Hallika, 1731 Kõruse, 1744 Mälgu, 1744 Kaimri.

Rohkesti oli ka selliseid mõisaid, mis vaadeldava perioodi jooksul siirdusid ühest liigist teise. Enamik neist olid algul kroonumõisad, hiljem läksid nad kas restitutsiooni või donatsiooni tõttu eravaldusse. Eramõisa muutumine kroonumõisaks on märksa haruldasem. Restitutsiooni tegelikul käigul pole siinkohal vajadust peatuda. Liiatigi nõuab see küsimus eriuurimist. Mitmedki redutseeritud mõisad läksid tegelikult erakätesse õige varsti pärast 1710. aastat, ammu enne restitutsiooniaktile allakirjutamist. Ajavahemikus 1710—1722 restitueeriti järgmised mõisad: Päidla ja Palupera (Otepää khk.), Luke (Nõo khk.), Kavastu, Luunja, Ülenurme ja Ilmatsalu (Tartu-Maarja khk.), Kastre (Võnnu khk.), Lõve (Helme khk.), Abja (Halliste khk.), Kaisma (Pärnu-Jaagupi khk.), Jäärja ja Kilingi (Saarde khk.). 1723. a. kuulusid kroonule, järgmise (1731. a.) revisjoni ajaks olid aga eravalduses Hellenurme (Rõngu khk.), Meeri (Nõo khk.), Raadi ja Vasula (Tartu-Maarja khk.), Ahja, Mäksa ja Kriimani (Võnnu khk.), Karula ja Kaagjärve (Karula khk.), Kariste (Halliste khk.) ja Audru (Audru khk.).

mõisaliikide järgi (osakaal %-des)

1751				1758				1795				1816			
era	kroonu	kiriku	linna	era	kroonu	kiriku	linna	era	kroonu	kiriku	linna	era	kroonu	kiriku	linna
73,9	23,5	1,3	1,3	75,3	22,6	1,0	1,1	84,7	13,5	1,3	1,5	83,2	13,9	1,3	1,6
73,3	25,2	1,5	—	71,3	27,5	1,2	—	82,5	16,0	1,5	—	86,3	12,1	1,6	—
62,5	35,7	1,8	—	62,4	35,8	1,8	—	65,5	31,3	2,1	1,1	75,3	21,3	2,3	1,1
51,4	41,6	2,1	4,9	48,4	44,6	2,0	5,0	59,0	33,4	2,0	5,6	59,6	31,2	2,1	7,1
36,8	59,5	3,0	0,7	36,0	60,0	3,3	0,7	34,8	61,0	3,6	0,6	36,9	58,8	3,7	0,6
65,1	32,2	1,7	1,0	64,4	33,1	1,6	0,9	70,1	26,4	1,9	1,6	71,8	24,4	2,0	1,8

Ajavahemikus 1731—1743 muutusid eramõisateks Tähtvere (Tartu-Maarja khk.), Vastseliina (Vastseliina khk.), Uusna (Viljandi khk.) ja Pihtla (Püha khk.). Eravaldusest kroonu kätte läks 1732. a. Võisiku (Kolga-Jaani khk.), mis aga 1744. a., enne järjekordset revisjoni restitueeriti, ja 1741. a. Räpina mõisatekompleks (restitueeriti 1766. a.). Ajavahemikus 1744—1750 siirdusid eravaldusse Väimela, Joosu, Vorbuse, Varbuse ja Võru (Põlva khk.), Koikküla ja Tidreküla (Hargla khk.), Sürgavere (Suure-Jaani khk.), Viljandi (Viljandi khk.), Õisu ja Heimtali (Paistu khk.), Polli ja Pöögle (Karksi khk.). Vastupidises suunas — aadlimõisast kroonumõisaks — muutus Kärkna staatus. Ajavahemikus 1751—1757 muutusid eramõisateks Jõgeva (Laiuse khk.), Uderna (Rõngu khk.) ja Lõhavere (Suure-Jaani khk.). Kroonu kätte läksid aga Kilingi ja Laiksaare (Saarde khk.). Ajavahemikus 1758—1781 läksid eravaldusse Laius-Tähkvere kroonumõisast eraldatud Vötikvere, Iigaste (Karula khk.), Kabala (Pilstvere khk.), Karksi (Karksi khk.), Kõnnu ja Kergu (Pärnu-Jaagupi khk.). Ajavahemikus 1782—1794 muutusid eramõisaks Suure-Konguta ja Väike-Konguta (Puhja khk.), kroonule kuuluvast Kärknast (Äksi khk.) eraldatud Maramaa, Vastse-Prangli (Kambja khk.), Ollepa, Jalameetsa ja Laimetsa (Pilstvere khk.), Jaska (Suure-Jaani khk.), Põravere ja Are (Pärnu-Jaagupi khk.), Laimjala (Põide khk.). Ajavahemikus 1795—1810 läksid eravaldusse Vorbuse (Tartu-Maarja khk.), Timo, Vastse-Koiola (Põlva khk.), Puiatu (Viljandi khk.), Tarvastu ja Uue-Suislepa (Tarvastu khk.), Uue-Kariste, mille eraldumisega Karistest (Halliste khk.), sai riigile jäänud osa nimeks Vana-Kariste, Uulu (Pärnu khk.), Kuivastu ja Võlla (Muhu khk.), Karja koos maareguleerimise käigus temaga liidetud Hohenbergiga (Karja khk.), Randvere (Kaarma khk.). Ajavahemikus 1811—1815 läks eravaldusse vaid Kõima (Mihkli khk.).

Peaaegu kõikidel pastoraatidel olid kas kõigi või osa revisjonide ajal oma talupojad. Erandiks olid vaid 9 kihelkonda: Palamuse, Maarja-Magdaleena, Nõo, Urvaste, Kanepi, Halliste, Karksi, Pärnu ja Tõstamaa. Kuid suurimadki kirikumõisad — Otepää, Kolga-Jaani, Mihkli — jäid talupoegade arvu poolest era- ja kroonumõisate keskmisest kaugemale maha.⁴⁰⁴

Linnamõisaid oli Lõuna-Eestis vaadeldava perioodi lõpul 9. Neist Sootaga (Aksi khk.) ja Saduküla (Kursi khk.) kuulusid juba enne katku Tartule, Viluvere, Kastna ja Sauga Pärnule, Lõmala Kuressaarele. Lühikest aega enne 1795. a. hingeloendust kroonult eravaldusse siirdunud Ülejõe (Pärnu khk.) ostis Pärnu linn 1800. a. Viiratsi (Viljandi khk.) doneeriti Viljandi linnale 1789. a.; Jaama (Tartu khk.) ostis Tartu raad 1733. a.

Eestimaal olid aadlitalupojad rõhuvast ülekaalus.⁴⁰⁵ Lõuna-Eestis, kus suur osa mõisatest läks reduktsiooni tagajärjel Rootsi riigi kätte, kuulus XVII saj. lõpul enamik talupoegi kroonule. Et osa mõisate redutseerimise aeg ei lase end vastava eriuurimiseta kindlaks määrata, võime Lõuna-Eesti valduslikku jagunemist 1711. a. hinnata vaid umbkaudselt. Näib, et kiriku- ja linnatalupoegade osakaal oli vahetult pärast katku sama, mis 1723.—1724. a. Võru-, Viljandi- ja Saaremaal püsis katkujärgse tosina aasta vältel enam-vähem endisena ka kroonu- ja aadlitalupoegade suhe. Seevastu Tartumaal oli 1711. a. kroonutalupoegade protsent tõenäoliselt 8—10, Pärnumaal 13—16 võrra kõrgem kui 1723.—1724. a. revisjoni ajal; aadlitalupoegade osakaal oli muidugi mõista vastavalt väiksem. Kroonutalupojad moodustasid 1711. a. niisiis umbes 45—46. aadlitalupojad 52—53 protsenti Lõuna-Eesti talupoegade üldarvust.

Tabelist 6 torkab kõigepealt silma, et talupoegade valduslikus kuuluvuses toimusid katku ja pärisorjuse kaotamise vahelisel perioodil üsna olulised nihked. Lõuna-Eestis tervikuna ja ka kõikides maakondades suurenes aadli-, kiriku- ja linnatalupoegade osakaal.⁴⁰⁶ Seda kroonutalupoegade arvel, kelle protsent langes vähem kui 100 aasta jooksul peaaegu kaks korda. Kõnesolev protsess ise kulges võrdlemisi ühtlases tempos XVIII saj. lõpuni, kiirenedes märksa Paul I valitsemise ajal ja aeglustudes (või peaaegu lakates) pärast 1801. a. paleeööret.

Suured olid erinevused talupoegade valduslikus kuuluvuses maakondade vahel. Tartu- ja Võrumaal oli kroonutalupoegade osakaal 1711. a. pisut üle kolmandiku, pärisorjuse kaotamise ajaks oli see vaid veidi üle kümnendiku talupoegade üldarvust. Viljandi-

⁴⁰⁴ Jaani pastoraat Saaremaal oli, kui jätta kõrvale osalt Jaani kirikukihelkonda kuulunud Maasi kroonumõis, talupoegade arvu poolest kihelkonna suurim.

⁴⁰⁵ 1782. a. elas Eestimaa talupoegadest 94,1% era-, 2,1% kroonu-, 1,3% linna-, 1,4% rüütelkonna- ja 1,1% kirikumõisates. S. V a h t r e. Eestimaa talurahvas hingeloenduste andmeil, lk. 79.

⁴⁰⁶ Erandiks on Võrumaa, kus linnatalupoegi polnud.

ja Pärnumaal oli kroonu- ja aadlitalupoegade osakaal enam-vähem võrdne. Restitutsiooni tulemusena langes kroonutalupoegade protsent pärast Uusikaupunkit eriti tugevasti Pärnumaal. Järgmise veerandsajandi jooksul tõusis see veidi, et uuesti langeda Kataariina II ja Paul I heldekäeliste doneerimiste tõttu. Kaugelt kõige suurem ja ka stabiilsem oli kroonutalupoegade osakaal Saaremaal. Pärast katku kuulus seal igast kolmest talupojast kaks kroonule ja veel 1816. a. oli aadli- ja kroonutalupoegade suhe 1 : 1,57.

Veel suuremad olid erinevused kihelkondade vahel: 9 kihelkonnas — Kodavere, Palamuse, Maarja-Magdaleena, Kursi, Sangaste, Urvaste, Kanepi, Põltsamaa, Helme, Väandra, Jaani — polnud kogu vaadeldava perioodi jooksul üldse kroonutalupoegi. Mandril leidis aga ka kihelkondi, kus viimaseid oli veel 1758. a. revisjoni ajal aadlitalupoegadest rohkem: Puhja, Rõngu, Nõo, Põlva, Pilistvere, Suure-Jaani, Karksi, Pärnu-Jaagupi, Tori, Mihkli. Kõige «kroonulikumad» olid tollal Tarvastu ja Häädemeeste, kus aadlitalupoegi ei olnudki. Saaremaal prevaleerisid kroonutalupojad veel pärisorjuse kaotamise ajalgi Muhu, Põide, Valjala, Kärla, Mustjala, Kihelkonna ja Jämaja kihelkonnas.

Mõisate rühmitumine suurusjärgudes nähtub tabelleist 7 ja 8. 1731. a. moodustasid kõige suurema grupi mõisad talupoegade arvuga 1—99. Selliseid oli tervelt 198, seega 43,5% mõisate üldarvust. Ent nendes elas vaid 7,8% Lõuna-Eesti talurahvast. Talupoegade arvu poolest seisis aga esikohal 300—399 talupojaga suurusgrupp, mille 44 mõisas (9,6% üldarvust) elas 12,9% Lõuna-Eesti talurahvast. Kõige arvukam oli see grupp Tartumaal.

Lõuna-Eesti 1731. a. mõisad võiksime talupoegade arvu järgi jagada 4 suurusjärku: väikesed (1—149), keskmised (150—499), suured (500—999) ja ülisuured (üle 1000). Sel juhul oleks pilt järgmine:

väikesi	mõisaid oli	55,5%	neis elas	13,7%	talupoegi
keskmisi	„ „	29,6%	„ „	34,0%	„
suuri	„ „	11,4%	„ „	30,9%	„
ülisuuri	„ „	3,5%	„ „	21,4%	„

Suured olid erinevused mõisaliikide vahel. 1731. a. oli Liivimaal üldse 456 mõisat. Nendest 275 olid era-, 127 kroonu-, 47 kiriku- ja 7 linnamõisad. Era mõisates on kirja pandud 70 643 talupoega, seega tuleb ühe mõisa kohta 257 talupoega. Maakonniti erines mõisate keskmine suurus väga tugevasti. Tänu sellistele hiidmõisatele nagu Räpina, Vastseliina, Vana-Antsla, Koigu jt. tuli Võrumaal mõisa kohta keskmiselt 537 talupoega. Arvukate pisimõisatega Saaremaa vastav keskmine oli 58, seega ligi 9 korda väiksem. Ülejäänud maakondades oli pilt võrdlemisi ühtlane. Tartumaal oli eramõisas keskmiselt 296, Viljandimaal 290 ja Pärnumaal 240 talupoega. Kroonumõisaid oli 1731. a. üldse 127 ja neis elas 44 436 talupoega. Seega tuli mõisa kohta keskmiselt

Lõuna-Eesti mõisate rühmitumine

Maakond	Rühmas	Mõisad, kus						
		1—24	25—49	50—99	100—149	150—199	200—299	300—399
Tartumaa	mõisaid	11	15	13	15	8	13	23
	talupoegi	152	463	955	1970	1412	3202	7921
	osakaal (%)	0,4	1,1	2,3	4,7	3,4	7,8	19,2
Võrumaa	mõisaid	1	3	7	3	2	4	10
	talupoegi	24	122	536	369	308	1002	3471
	osakaal (%)	0,1	0,4	1,9	1,3	1,1	3,5	12,0
Viljandimaa	mõisaid	3	7	15	13	5	13	4
	talupoegi	45	258	1065	1561	841	3261	1470
	osakaal (%)	0,2	1,1	4,4	6,4	3,4	13,5	6,1
Pärnumaa	mõisaid	3	10	20	11	4	6	2
	talupoegi	29	363	1446	1396	725	1437	638
	osakaal (%)	0,3	3,2	12,8	12,4	6,4	12,7	5,6
Saaremaa	mõisaid	33	21	36	13	4	10	5
	talupoegi	465	771	2543	1623	662	2457	1697
	osakaal (%)	3,8	6,4	21,0	13,4	5,4	20,2	14,0
Kokku	mõisaid	51	56	91	55	23	46	44
	talupoegi	715	1977	6545	6919	3948	11359	15197
	osakaal (%)	0,6	1,7	5,5	5,9	3,3	9,6	12,9

349 talupoega, milline arv ületab eramõisate keskmise 36% võrra. Maakonniti oli olukord järgmine:

Tartumaal	oli 24 kroonumõisat, keskmiselt 513 talupoega mõisad
Võrumaal	„ 10 „ „ 920 „ „
Viljandimaal	„ 27 „ „ 410 „ „
Pärnumaal	„ 28 „ „ 158 „ „
Saaremaal	„ 38 „ „ 195 „ „

Kõige väiksemad olid kirikumõisad: 47 mõisal oli kokku 1821 talupoega, seega tuli neid mõisa kohta keskmiselt 39. Väga erineva suurusega olid linnamõisad.

Tabeleid 7 ja 8 ei saa omavahel hästi võrrelda: 1731. a. andmed kajastavad katkujärgset eriolukorda, samuti pole selles vastavate andmete puudumise tõttu arvestatud mõisateenijaid, kes on sees

talupoegade arvu järgi 1731. a.

talupoegi oli									Kokku
400—499	500—599	600—699	700—799	800—899	900—999	1000—1499	1500—1999	üle 2000	
10	10	4	4	—	6	2	1	—	135
4343	5439	2477	2940	—	5694	2567	1853	—	41388
10,5	13,1	6,0	7,1	—	13,7	6,2	4,5	—	100,0
3	5	2	1	1	2	4	2	2	52
1420	2693	1306	738	880	1901	5054	3665	5369	28858
4,9	9,3	4,5	2,6	3,1	6,5	17,6	12,6	18,6	100,0
5	1	1	3	3	2	3	—	1	79
2144	590	635	2221	2585	1908	3534	—	2135	24253
8,8	2,4	2,6	9,2	10,7	7,8	14,6	—	8,8	100,0
1	3	2	—	1	—	1	—	—	64
428	1622	1279	—	890	—	1044	—	—	11297
3,8	14,3	11,4	—	7,9	—	9,2	—	—	100,0
3	—	1	—	—	—	—	—	—	126
1322	—	604	—	—	—	—	—	—	12144
10,8	—	5,0	—	—	—	—	—	—	100,0
22	19	10	8	5	10	10	3	3	456
9657	10344	6301	5899	4355	9503	12199	5518	7504	117940
8,2	8,7	5,4	5,0	3,7	8,1	10,3	4,7	6,4	100,0

tabelis 8. 1795. a. oli kõige arvukam 100—199 talupojaga mõisate rühm. Sinna kuulub 17,7% mõisatest. Teisel kohal on 200—299 talupojaga mõisad (16%); järgnevad võrdselt 12,4%-ga 1—99 ja 300—399 talupojaga mõisad. Talupoegade arvu poolest on aga esirinnas hoopis 700—799 ja 400—499 talupojaga mõisate rühm. S. Vahtre poolt Eestimaa kohta rakendatud skaala⁴⁰⁷ kasutamisel saame järgmise pildi:

väikseid	mõisaid	30,1%	neis elas	6,6%	talupoegadest
keskmisi	„	28,3%	„	15,4%	„
suuri	„	28,5%	„	35,1%	„
ülisuuri	„	13,1%	„	42,9%	„

⁴⁰⁷ Väikesed mõisad alla 200 talupoja, keskmised — 200—400, suured 400—1000, ülisuured üle 1000 talupoja. S. Vahtre. Eestimaa talurahvas hingeloenduste andmeil, lk. 75.

Lõuna-Eesti mõisate rühmitumine

Maakond	Rühmas	Mõisad, kus						
		1—49	50—99	100—199	200—299	300—399	400—499	500—599
Tartumaa	mõisaid	6	11	17	19	21	15	9
	talupoegi	223	865	2702	4695	7116	6782	4954
	osakaal (%)	0,3	1,0	3,2	5,6	8,4	8,1	5,9
Võrumaa	mõisaid	3	4	8	21	6	6	4
	talupoegi	83	273	1127	4920	2008	2698	2166
	osakaal (%)	0,1	0,5	2,0	8,9	3,6	4,8	3,9
Viljandimaa	mõisaid	—	2	18	3	9	6	7
	talupoegi	—	177	2457	762	3143	2662	3942
	osakaal (%)	—	0,3	4,3	1,3	5,4	4,6	6,8
Pärnumaa	mõisaid	2	1	14	12	9	10	1
	talupoegi	82	75	2172	3034	3213	4524	535
	osakaal (%)	0,2	0,2	5,8	8,1	8,6	12,1	1,4
Saaremaa	mõisaid	11	23	33	26	18	4	2
	talupoegi	378	1800	5130	6077	6243	1705	1120
	osakaal (%)	1,2	5,7	15,9	18,9	19,4	5,3	3,5
Kokku	mõisaid	22	41	90	81	63	41	23
	talupoegi	766	3190	13588	19488	21723	18371	12717
	osakaal (%)	0,3	1,2	5,1	7,3	8,1	6,9	4,7

Nagu näeme, et sobi see skaala hästi Lõuna-Eesti mõisatele — kahte esimesse rühma satub küll tervelt 58,4% mõisatest, kuid ainult 22% talupoegadest. Eestimaa vastavad protsendid olid 75,4 ja 47,4.

Väga suured on erinevused maakondade vahel. Saaremaal moodustasid väikesed mõisad üldarvust 51,6% ja neis elas tervelt 22,8% talurahvast. Võru- ja Viljandimaal aga domineerisid rohkem kui 1000 talupojaga mõisad — nendes elas vastavalt 56,8 ja 56,4% talurahvast. Nimetatud maakondades asusid ka Eesti suurimad mõisad: Vastseliina 6855 ja Tarvastu 3684 talupojaga. Rohkem kui 2000 talupoega oli 1795. a. üldse 15 mõisal. Neist 7 asus Viljandimaal: Tarvastu, Võisiku, Vastemõisa, Vana-Võidu, Viljandi, Vana-Põltsamaa ja Öisu. Võrumaal oli hiidmõisaid 5: Vastseliina, Vana-Antsla, Röpina, Haanja ja Mõniste (koos Saruga). Tartumaal oli selline vaid Sangaste (3593 talupoega). Pärnumaal — Uue-Kariste. Suuremad Saaremaa mõisad Torgu ja Maasi ei küündinud 1795. a. isegi mitte 1200 talupojani.

talupoegade arvu järgi 1795. a.

talupoegi oli									Kokku
600—699	700—799	800—899	900—999	1000—1499	1500—1999	2000—2499	2500—2999	üle 3000	
5	13	6	7	20	1	1	—	1	152
3232	9616	5148	6480	24415	1909	2406	—	3593	84136
3,8	11,4	6,1	7,7	29,0	2,3	2,9	—	4,3	100,0
5	3	2	4	5	4	1	2	2	80
3098	2220	1709	3698	6529	7055	2099	5532	10119	55334
5,6	4,0	3,1	6,7	11,8	12,8	3,8	10,0	18,4	100,0
6	4	5	1	6	4	5	1	1	78
3918	3058	4203	910	7219	7170	11541	2887	3684	57733
6,7	5,3	7,3	1,6	12,6	12,4	20,0	5,0	6,4	100,0
6	1	1	2	3	6	1	—	—	69
3892	713	806	1920	3639	10519	2075	—	—	37199
10,5	1,9	2,1	5,2	9,8	28,5	5,6	—	—	100,0
3	4	3	—	2	—	—	—	—	129
1927	3070	2442	—	2228	—	—	—	—	32120
6,0	9,6	7,6	—	6,9	—	—	—	—	100,0
25	25	17	14	36	15	8	3	4	508
16067	18677	14308	13008	44030	26653	18121	8419	17396	266522
6,0	7,0	5,6	4,9	16,5	10,0	6,8	3,1	6,5	100,0

Keskmiselt oli ühel Lõuna-Eesti mõisal 1795. a. 525 talupoega, seega tublisti rohkem kui Eestimaa, kus S. Vahtre järgi 1782. a. tuli mõisa kohta 313 talupoega. Maakonnad reastasid selliselt: Viljandimaal oli mõisas keskmiselt 740, Võrumaal 691, Tartumaal 554, Pärnumaal 538 ja Saaremaal 249 talupoega. Saaremaa viib Lõuna-Eesti keskmise tublisti alla, mandril tuleks mõisa kohta 620 talupoega.

Kuna pärast 1731. a. revisjoni doneeriti rida suuri kroonumõisaid, ei ole sajandi lõpul kroonu- ja aadlimõisate keskmises suuruses enam nimetamisväärselt vahet. 122 Lõuna-Eesti kroonumõisa keskmine oli 581 talupoega, 333 eramõisal — 561, 9 linnamõisal — 493 ja 44 pastoraadil — 113 talupoega. Pastoraadid on teistest mõisaliikidest tublisti väiksemad kõigis maakondades; 100 talupojani ei küündinud nende keskmine Tartu- ja Saaremaal (vastavalt 89 ja 97 talupoega). Suurimad olid Võru- ja Viljandimaa kroonumõisad (keskmine vastavalt 1110 ja 1071). Suhteliselt kõige

suurem oli kroonu- ja eramõisate keskmiste vahe Saaremaal (vastavalt 392 ja 169 talupoega).

Mõisate suurust mõjutanud tegurite väljatoomine pole käesoleva artikli ülesanne. Olgu siiski mainitud, et neid tuleb otsida õige kaugelt, eriti ordu, Tartu ja Saare-Lääne piiskopi ning hertsog Magnuse läänistuspoliitikast.

Pärustalupoegade (mõisateenijateta) üldarvu muutumine vaatluse all oleval perioodil nähtub tabelist 4 ja 5. Püüame nüüd veel umbkaudseltki hinnata, millise osa Lõuna-Eesti elanikkonnast moodustasid teised, antud töös kõrvalejäänud rahvastikurühmad.

Andmed mõisateenijate arvu kohta IV—VII hingeloenduse ajal mõisate ja kihelkondade kaupa sisalduvad tabelis 3 ning maakonniti kokkuvõetuna tabelis 9.⁴⁰⁸ Nagu näeme, kõigub mõisateenijate protsent talupoegade üldarvust mandrimaakondades 3 ja 5 vahel, olles seega märksa madalam kui Eestimaal, kus 1782. a. kubermangu keskmine oli S. Vahtre järgi 5,5.⁴⁰⁹ Põhjusi näib olevat kaks. Kõigepealt oli Liivimaal arvukalt kroonumõisaid (Saaremaa!), kus teenijaid peeti vähem. Teiseks mõjus samas suunas ka asjaolu, et Lõuna-Eesti mõisad olid Põhja-Eesti omadest suuremad — väiksemates mõisates oli mõisateenijate osakaal enamasti suurem.

Tuleb arvata, et hingeloenduste eelsel ajal oli mõisateenijate protsent ligikaudu sama kõrge kui XVIII sajandi lõpul. Vahetult pärast katku võis see kohati põllutöödel kasutatavate mõisasulaste arvel olla pisut kõrgem.

Et Liivimaal oli revisjonidramaa aluseks talumaa, millel lasusid feodaalkoormised, siis jäeti mõisapere adramaarevisjonidest välja. Küll aga registreeriti võrdlemise hoolikalt talumaal elavad nn. vabad ja võõrad (*fremde und freie Leute*). Saaremaal, kus revisjonidramaa oli teistsugune (vt. lk. 39), vabu ja võõraid kirja ei pandud. Nagu nähtub tabelist 10, oli vabu ja võõraid eriti varasemate revisjonide ajal rohkesti.⁴¹⁰ 1723.—1724. a. ulatus nende osakaal registreeritud maelanike üldarvust isegi 5,2%-ni. Põhja-Eesti vastav näitaja 1726. a. oli 2,9%. Vabade ja võõraste rõhuva enamuse moodustasid tollal talupojad, kes sõja- ja katkuajal või siis rahvaarvu järsust vähenemisest tingitud eriolukorra tõttu olid oma kodupaigast lahkunud. Ajapikku sattusid sellised «võõrad» taas pärustalupoegade hulka. Üldiselt on aga kõnesolev kategooria väga heteroogenne ja selle lähemast vaatlemisest tuleb siin loobuda.

⁴⁰⁸ Kui on teada vaid mõisa meesteenijate arv, on lünkade täitmisel eeldatud, et nais- ja meesteenijaid oli ühepalju. Kui pole andmeid ka meesteenijate arvu kohta, on oletatud, et teenijaid oli mõisas niisama palju kui selle ajalisel lähima revisjoni ajal, mille andmed teada.

⁴⁰⁹ S. Vahtre. Eestimaa talurahvas hingeloenduste andmeil, lk. 159.

⁴¹⁰ 1738. a. andmed on ebatäielikud, kuna osas mõisates revisjoni läbi ei viidud. Mõnest Tartu kreisi kihelkonnast puuduvad ka 1731. a. andmed.

Tabel 9

Mõisateenijad Lõuna-Eestis 1782.—1816. a.

Maakond	Mõisateenijate arv								Mõisateenijate protsent talupoegade üldarvust			
	1782. a.		1795. a.		1811. a.		1816. a.		1782. a.	1795. a.	1811. a.	1816. a.
	mehi	naisi	mehi	naisi	mehi	naisi	mehi	naisi				
Tartumaa	1870	1680	1980	1734	2023	2054	2018	4,1	4,5	5,4	5,0	
Võrumaa	879	826	864	765	922	838	750	3,0	2,9	4,2	3,2	
Viljandimaa	1108	959	1226	1105	1022	1102	1050	3,7	3,8	3,7	3,5	
Pärnumaa	774	736	769	777	701	801	756	4,6	4,3	3,6	3,6	
Saaremaa	364	415	350	333	337	329	280	2,5	2,1	1,9	1,6	
Kokku	4995	4616	5189	4714	5005	5124	4854	3,8	3,9	4,0	3,8	

Vabad ja vöörad Lõuna-Eestis XVIII saj. adramaarevisjonide andmeid

Maakond, kihelkond	I. 1715. II (1721) a. ⁴¹¹		1723. (1724) a.		1731. a.		1738. a.		1744. a.		1751. a.		1758. a.	
	kokku		kokku		mehi naisi		mehi naisi		mehi naisi		mehi naisi		mehi naisi	
I	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13		
Tartumaa														
Torma	72	95			11	10	34	46	1	—	4	10		
Laiuse	192	171			32	32	20	28	18	7	36	31		
Kodavere	88	80					105	97	1	—	2	2		
Palamuse	111	114			9	15	11	10	8	9	13	11		
Maarja-Magdaleena	165	68			15	11	24	27	13	10	26	16		
Aksi	122	93			26	26	36	28	25	23	27	29		
Kursi	33	41		56	11	14	16	4	10	6	13	8		
Puhja	136	140			11	12	12	9	—	—	6	5		
Rannu	53	78		6	8	6	3	4	3	5	—	1		
Rõngu	191	116		50	39	27	27	28	—	—	5	9		
Sangaste	151	130		72	62	14	4	5	—	—	2	3		
Otepää	168	221		55	63		17	18	—	—	4	1		
Nõo	163	128		89	92	2	2	26	—	—	5	—		
Tartu-Maarja	493	562		365	353	32	28	26	18	10	195	179		
Kambja	200	198		125	137	106	210	182	128	110	12	2		
Võnnu	122	207		251	209	32	27	14	12	9	3	2		
					39	32	169	145	75	65	37	27		
Kokku	2460	2442	1069	1007	349	336	742	671	312	254	378	334		

⁴¹¹ Vt. viide 401.

Tabel 10 (järg)

I	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Võrumaa												
Põlva	207	177	64	73	2	1	19	13	10	5	9	3
Räpina	41	88	163	132	89	76	100	97	81	41	2	2
Vastseliina	134	60	48	36	26	25	33	22	50	32	11	8
Rõuge	56	111	61	43	32	30	33	18	13	8	4	1
Hargla	20	11	10	8	18	20	2	--	--	--	--	5
Kanepi	138	157	49	41			1	--	--	--	6	--
Urvasste	113	140	24	16			9	10	--	--	10	--
Karula	46	49	8	11			5	2	--	--	3	1
Kokku	755	793	427	360	167	152	202	162	154	86	35	20
Viljandimaa												
Põltsamaa	154	157			53	41	39	45	16	16	10	14
Pilistvere	137	133			40	21	32	25	21	24	27	26
Kolga-Jaani	52	71			4	9	22	14	19	22	--	1
Stuure-Jaani	1	54	38	37	23	21	23	25	5	1	3	6
Viljandi	42	26	30	20	21	22	45	55	25	22	18	12
Päistu	23	171	71	54	38	47	25	25	18	20	11	16
Tarvastu	44	13	24	19	9	4	17	16	20	14	--	1
Helme	32	87	65	62	24	20	34	34	62	56	72	49
Kokku	1 343 II 142	712	228	192	212	185	237	239	186	175	141	125
Pärnumaa												
Halliste	14	18	35	32	13	12	7	4	9	10	4	5
Karksi	--	43	30	25	7	4	5	--	9	4	3	3
Vändra		15	11	11	5	1	1	1	9	3	23	14
Pärnu-Jaagupi	17	69	27	24	10	7	12	18	10	13	8	6
Saarde	1	30	13	8	9	3	16	15	9	9	9	2
Tori	21	27	13	7	8	5	4	5	7	8	17	13
Häädemeeste		43	21	13	3	1	1	1	7	10	8	9
Pärnu		84	60	53	29	28	44	30	32	20	37	27
Tõstamaa	25	37	81	70	38	43	34	22	10	4	34	15
Mihkli	6	4	5	4	5	2	37	23	17	12	23	5
Audru	40	117	91	79	21	24	9	10	12	11	7	4
Kokku	124	487	387	326	148	130	170	129	131	104	173	103

Aadlike ja vaimulike osakaalu hindamiseks on andmeid alles XVIII saj. viimastest aastakümnetest. Saaremaa maakihelkondades elas kirikustatistika järgi 1771. a. 26 244 inimest,⁴¹² kellest talurahvas moodustas 96,4, aadel 1,7, vaimulik seisus 0,4 ja käsitöölised ning muud vabad 1,5 protsenti. Analoogilised andmed on 1772. aastast ka mõnedest Tartumaa kihelkondadest:⁴¹³

	Pärustalupoegi	Teistest seisustest elanike	
		arv	osakaal (%)
Puhja	3055	70	2,2
Rannu	3703	12	0,3
Rõngu	4545	61	1,3
Sangaste	8039	125	1,5
Otepää	6404	67	1,0
Nõo	4357	77	1,7
Kokku	30130	412	1,4

Võrumaal elas kirikustatistika andmeil 1784. a. 56 975 inimest. Talupojad moodustasid sellest arvust 98,6%, aadliseisusse kuulus 0,4%, vaimulikku seisusse 0,1%, muude vabade hulka 0,9%. Teiste seisuste osakaal oli kõige kõrgem Põlvas (2,1%), kõige madalam Karulas (0,5%).

1782. a. andmed Lõuna-Eesti maarahvastiku seisusliku jagunemise kohta on aschalduskorra-aegsete kreiside järgi toonud A. W. Hupel, kellele tugineb tabel 11.⁴¹⁴ Rohkem andmeid rahvastiku sotsiaalse koostise kohta on XVIII—XIX saj. vahetusest. Probleem väärub tulevikus lähemat vaatlemist.

Adramaarevisjonide materjalid on arvestatavaks allikaks ka talurahva vanuselise struktuuri selgitamisel.⁴¹⁶ Nimelt on neis talupojad töövõime seisukohalt jagatud 3 rühma: alla 15 aasta vanused lapsed, 15—59 aastased tööjõulised inimesed ja vanad (üle 60 aasta) ning töövõimetud täiskasvanud (vigased, mõnd rasket kroonilist haigust põdejad jne.). Mõistagi ei suuda adramaarevisjonid siin konkureerida hingeloenditega, kus on antud iga talupoja vanus revisjoni ajal. Hilisematega võrreldavate andmete

⁴¹² RAKA, I. 1192, nim. 1, s. ü. 510.

⁴¹³ RAKA, I. 1207, nim. 1, s. ü. 235.

⁴¹⁴ Hupel. Statthalterschaft, S. 429, 464, 498, 524 ja 555.

⁴¹⁶ Vt. sama küsimuse kohta ka S. Vahtré. Talurahva vanuselise koostisest Eestis hingeloenduste andmeil. — Studia historica in honorem Hans Kruus. Tallinn, 1971, lk. 257—272; M. Leemets. Talurahva vanuseline koostis Haljala kihelkonnas 1782.—1858. a. — Ajalooalaseid töid IV. Tartu, 1970, lk. 92—113. H. Ligi. Talurahva arv ja paiknemine Eestimaal, lk. 262—268.

Tabel 11

Lõuna-Eesti rahvastiku seisuslik koostis 1782. a.

Kreis	Pärustalupoegi		Aadlikke		Vaimulikke		Kodanikke ja muid vabu ⁴¹⁵		Kokku		Talupoegade osakaal (%)
	mehi	naisi	mehi	naisi	mehi	naisi	mehi	naisi	mehi	naisi	
Tartu	36625	35435	112	168	53	53	1307	1213	38097	36869	96,1
Võru	28264	28394	94	115	21	25	274	272	28653	28806	98,7
Viljandi	18338	18545	37	85	26	22	678	601	19079	19253	96,5
Pärnu	33158	33485	105	168	56	65	1168	1058	34487	34776	96,4
Kuressaare	16120	15315	160	270	35	50	612	627	16927	16262	94,9
Kokku	132505	131174	508	806	191	215	4039	3771	137213	135966	96,5

⁴¹⁵ Nende hulka on arvatud ka linnades elavad venelased. Tartus oli neid 77 mees- ja 100 naislinge; Pärnu vastavad arvud olid 60 ja 41, Kuressaarel ... 19 ja 15.

saamist takistab eriti vigaste ja haigete täiskasvanute arvamine vanadega ühte kategooriasse. Töövõimeliste ja ülalpeetavate protsenti on aga adramaarevisjonide põhjal isegi hõlpsam kindlaks teha.

Tabelist 12 ilmneb, et vanuserühmade suhe muutus aja jooksul tunduvalt. 1715. a., seega vahetult pärast katku oli eelmise 4 aasta kõrgele sündimusele vaatamata laste osakaal madalam kui ühegi järgneva revisjoni ajal. Põhjuseks on alla 10-aastaste laste suur suremus katku ajal. 1720-ndate aastate alguseks on olukord järsult muutunud: lapsi on rohkem kui tööjõulisi täiskasvanuid, katku all eriti kannatanud Pärnumaal moodustavad nad koguni poole talupoegade üldarvust. Silmatorkavalt kõrge on vanade ja vigaste osakaal. Mõlemad nähtused seletuvad esmajoones katku mõjuga. Eelnenud aastakümnel oli sündimus väga suur, laste suremus tavalisest väiksem. Katk säilitas tugevamad; kes 1710. a. oli 50 lähedal, langes järgmise aastakümne algul vanade kategooriasse.

Katkust raskemini tabatud Lääne-Eestis on laste osakaal normaalsest kõrgem veel ka 1731. a., üldiselt aga hakkab vanuseline struktuur selleks ajaks stabiliseeruma: laste protsent on enamasti 39—43, töövõimelistel täiskasvanutel 47—50 talupoegade üldarvust. Vanad ja vigased mehed moodustavad meeste üldarvust 8—11 protsenti, samasse kategooriasse kuuluvaid naisi on 10—14 protsenti. Kõrvalekaldumised sellisest tüüpilisest vanuselise struktuurist on lokaalset ja ajutist laadi ning tingitud eriti rõugeepidemiatest.

Talurahva vanuselise struktuuri valgustamiseks ei suuda adramaarevisjonid pakkuda hingeloendite ja meetrikaraamatutega samaväärset materjali. Viimaste kaasatõmbamine võimaldab süvendatumalt käsitleda ka mitmeid teisi käesolevas töös vaadeldud küsimusi.

ЧИСЛЕННОСТЬ И РАЗМЕЩЕНИЕ КРЕСТЬЯНСКОГО НАСЕЛЕНИЯ В ЮЖНОЙ ЭСТОНИИ В 1711—1816 ГГ.

Х. Лиги

Резюме

Опубликованные в течение последних 4—5 лет работы эстонских историков дают весьма подробное представление о демографическом развитии в Северной Эстонии (Эстляндской губернии) в XVIII веке и в первой половине XIX века. Но так как Южная Эстония (северная часть Лифляндской губернии) в литературе почти не затрагивается, то пока нет цельной картины о движении количества населения в период между вспышкой чумы 1710—

1711 г. и отменной крепостного права. В статье предпринимается попытка выявить число и размещение крестьянского населения Южной Эстонии в названный период, взяв за основу данные земельных (гаковых) ревизий, которые проводились в 1715, 1721, 1723—1724, 1731, 1738, 1744, 1751 и 1758 годах, а также IV—VII ревизий душ.

Установление численности крестьян по гаковым ревизиям очень трудоемкая работа, так как их приходится подсчитывать по одному. Ревизии не всегда проводились во всех имениях и пробелы восполнены при помощи интерполяции. Цифровые данные об общем количестве крестьян по имениям приведены в таблице 3, по кихелькондам (приходам) в таблицах 4 и 5. Численность крестьянского населения (без дворовых людей) в Южной Эстонии возрастала по данным ревизий примерно таким образом: 1722 — 91 тыс., 1731 — 118 тыс., 1738 — 130 тыс. 1744 — 142 тыс., 1751 — 158 тыс., 1757 — 163 тыс., 1782—249 тыс., 1795 — 255 тыс., 1816 — 263 тыс.

DIE ZAHL UND DIE VERTEILUNG DER BAUERN- BEVÖLKERUNG SÜDESTLANDS IN JAHREN 1711—1816

H. Ligi

Zusammenfassung

Während die demographische Entwicklung Nordestlands in dem 18. Jh. und in der ersten Hälfte des 19. Jh. ziemlich eingehend erforscht worden ist, ist über die Entwicklung in Südostland sehr wenig veröffentlicht worden. Der Verfasser unternimmt den Versuch, die Zahl und die Verteilung der Bauernbevölkerung Südostlands festzustellen, indem er sich auf die von den Demographen bisher nicht ausgewerteten Hakenrevisionen der Jahre 1715, 1721, 1723—1724, 1731, 1738, 1744, 1751, 1758 und auf die Seelenrevisionen der Jahre 1782, 1795, 1811 und 1816 stützt. Ihre Auswertung wird jedoch durch zwei Umstände erschwert. 1) Der Forscher muss in der Mehrzahl der Fälle die Zahl der Bauern einzeln zusammenzählen, was sie Arbeit sehr mühsam macht. 2) Die Revisionen wurden nicht immer auf allen Gütern durchgeführt. Die Lücken mussten daher durch Interpolation ausgefüllt werden.

Nach den Angaben der Revisionen vergrößerte sich die Zahl der Bauern in Südostland wie folgt: 1722 auf 91 000, 1731 auf 118 000, 1738 auf 130 000, 1744 auf 142 000, 1751 auf 158 000, 1757 auf 163 000, 1782 auf 249 000, 1795 auf 255 000 und 1816 auf 263 000.

KAHE SUUNA VAHELINE VÖITLUS SOOME SOTSIAALDEMOKRAATLIKUS PARTEIS AASTAIL 1905—1916

A. Helbe

Soome Sotsiaaldemokraatliku Partei tegevuse varasemat perioodi on nõukogude autorite poolt käsitletud M. Vlassova raamatus «Soome proletariaat esimese Vene revolutsiooni aastail (1905—1907)»¹ ning hilisemat perioodi J. Sykiäineni töös «1917.—1918. a. revolutsioonilised sündmused Soomes»². Soome Sotsiaaldemokraatliku Partei areng ja tegevus kahe revolutsiooni vahelisel ajajärgul ei ole nõukogude ajalooalases kirjanduses käsitlemist leidnud.

Käesoleva artikli ülesanne on käsitleda võitlust tugevneva parempoolse kallaku vastu Soome Sotsiaaldemokraatlikus Parteis antud ajavahemikul.

Artikli kirjutamisel ja hinnangute andmisel on autor lähtunud V. I. Lenini töödest, eriti nendest, mis käsitlevad Soomet vaatluse all oleval perioodil, nagu «Sõjakäik Soome vastu»³, «Tsaar Soome rahva vastu»⁴ jt.

Arhiivimaterjalidest on kasutatud Soome Riigiarhiivi Sandarmivalitsuse fondi ning H. Vuolijoe ja V. Tanneri kogusid, Töölisklassi Arhiivist Soome Sotsiaaldemokraatliku Partei nõukogu protokolle ning Soome Kommunistliku Partei arhiivist Y. Sirola fondi.⁵

Publitseeritud algallikatest on kasutatud järgmisi: «Manifest Soome rahvale», mida ajaloos tuntakse nn. «Punase manifestina»⁶, Soome Sotsiaaldemokraatliku Partei kongresside protokollid⁷,

¹ М. Н. В л а с о в а. Пролетариат Финляндии в годы первой русской революции (1905—1907). Петрозаводск, 1961.

² И. И. С ю к и я й в е н. Революционные события в 1917—1918 гг. Финляндии. Петрозаводск, 1962.

³ V. I. L e n i n. Sõjakäik Soome vastu. Teosed. 16 kd., lk. 154—158.

⁴ V. I. L e n i n. Tsaar Soome vastu. Teosed. 16 kd., lk. 64—66.

⁵ Säilitatakse Helsingis Riigiarhiivis (Valtionarkisto — VA), Töölisklassi Arhiivis (Työväen Arkisto — TA) ja Riigiarhiivis (Kansan Arkisto — KA).

⁶ Julkaisu Suomen kansalle. Tampere, 1905.

⁷ Suomen sosialidemokraattisen puolueen neljäsnnen (ylimääräisen) edustajakokouksen pöytäkirja. Tampere, 1906; Suomen sosialidemokraattisen puolueen viidennen edustajakokouksen pöytäkirja. Helsinki, 1906; Suomen sosialidemokraattisen puolueen kuudennen edustajakokouksen pöytäkirja. Kotka, 1909; Suomen sosialidemokraattisen puolueen kahdeksannen edustajakokouksen pöytäkirja. Tampere, 1914.

Soome eduskunna protokollid aastaist 1910—1914⁸ ja Soome Sotsiaaldemokraatliku Partei eduskunna fraktsiooni tegevusaruanded⁹.

Olulist täiendust ametlikele dokumentaalsetele materjalidele pakuvad Soome töölisliikumise tolleaegsete juhtide ja sündmustest osavõtnute tööd ning mälestused, nagu Y. Sirola «Soome töölistepartei tekkimise lugu»¹⁰, E. Gyllingi «Maaküsimus Soomes»¹¹, N. R. af Ursini «Soome töölisliikumine»¹², L. Letonmäki «Soome sotsiaaldemokraatia ja revolutsioon»¹³ jt.

Ulatuslikku faktimaterjali pakuvad Soome tänapäeva autorite Y. Laine 3-köiteline «Soome töölisliikumise ajalugu»¹⁴ ja H. Soikkanen «Sotsialismi tulek Soomes»¹⁵. Soome ja Vene töölisliikumise tihedaid sidemeid käsitab D. Kirby oma artiklis «Soome ja Vene revolutsiooniline liikumine»¹⁶. Töölisliikumise küsimusi on valgustatud R. H. Oittineni töös «Töölisküsimus ja töölisliikumine Soomes»¹⁷ ning J. Paasivirta 2-köitelises uurimuses «Töölisliikumine»¹⁸. Kahe viimati nimetatud autori tööd kannatavad kahjuks objektivistliku käsitluslaadi all, kusjuures J. Paasivirta ei tee vahet pahem- ja parempoolsete sotsiaaldemokraatide vahel Soomes. Mõningat võrdlusmaterjali pakub ka Soome tolleaegse kodanliku riigitegelase J. Paasikivi mälestuste põhjal väljaantud raamat «Paasikivi memuaarid surveaastailt»¹⁹.

Perioodikast on kasutatud Soome Sotsiaaldemokraatliku Partei häälkandja «Työmies» ja VSDTP poolt väljaantud «Звезда» ning «Правда» aastakäike, samuti Soome Kommunistliku Partei ajakirja «Kommunisti» vastava perioodi kohta käivaid materjale.

* * *

⁸ Сейм 1910 года. Протоколы. Гельсингфорс, 1911; Сейм 1911 года. Протоколы. Гельсингфорс, 1914; Сейм 1912 года. Протоколы. Гельсингфорс, 1915; Сейм 1913 года. Протоколы. Гельсингфорс, 1915; Сейм 1914 года. Протоколы. Гельсингфорс, 1915.

⁹ Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän toimintokertomus v. 1907. Lahti, 1908; Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän toimintokertomus, III, v. 1908. Helsinki, 1909; Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän toimintokertomus v. 1910. Helsinki, 1911; Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän toimintokertomus v. 1913. Porvoo, 1913.

¹⁰ Y. Sirola. Soome töölistepartei tekkimise lugu. Raamatus: M. Martna a. Soome. Tallinn, 1909, lk. 108—140.

¹¹ E. Gylling. Maaküsimus Soomes. Raamatus: M. Martna. Soome. Tallinn, 1909, lk. 173—210.

¹² N. R. af Ursin. Suomen työväenliike. Turku, 1922.

¹³ L. Letonmäki. Den finska socialdemokratia och revolution. Stockholm, 1919.

¹⁴ Y. Laine. Suomen poliittisen työväenliikkeen historia. I—III. Helsinki, 1946—1954.

¹⁵ H. Soikkanen. Sosialismin tulo Suomeen. Helsinki, 1961.

¹⁶ D. Kirby. Suomi ja Venäjän vallankumouksellinen liike 1905—1906. — «Historiallinen Aikakauskirja», 1970, nr. 2, s. 106—120.

¹⁷ R. H. Oittinen. Työväenkysymys ja työväenliike Suomessa. Helsinki, 1948.

¹⁸ J. Paasivirta. Työväenliike. I, II. Helsinki, WSOY, 1953, 1955.

¹⁹ J. Paasikivi. Muistelmia sortovuosilta. I, II. Helsinki, 1957.

Soome olukord erines mõnevõrra tsaaririigi teistel aladel valitsevast poliitilisest olukorrast. Soomel oli oma, ehkki kaugeltki mitte täielik, autonoomia ja konstitutsioon. Tsaarivalitsus oli end küll korduvalt seganud Soome siseasjadesse, kuid Soome autonoomia järjekindlale piiramisele asus ta alates 1899. aastast. Konflikt tekkis siis põhiliselt kodanlusega, kelle esindajad olid Soome valitsuse eesotsas ja nõudsid konstitutsioonist kinnipidamist. Töölisiikumisele sel ajal erilisi kitsendusi veel ei tehtud, seda hoiti vaid politsei ja tsensuuri valve all.

Töölisiikumise areng Soomes toimus algusperioodil liberaalse kodanluse juhtimisel ja mõju all. Selle organisatsiooniliseks vormiks olid töölisühingud, millest esimene asutati 1883. a. Tööliste teadlikkuse tõus ja kodanluse mõjude alt vabanemine toimus aeglaselt. Iseseisev töölispartei asutati Soomes alles 1899. a. Selle tekkimist ja tegevust on autor püüdnud valgustada oma artiklis «Töölispartei asutamine Soomes 1883—1905»²⁰.

Soome töölispartei ja tema juhid olid 1905. aastani täiesti Lääne-Euroopa ja Skandinaaviamaade töölisiikumise ja selles esinevate voolude ja suundade mõju all. Selle otseseks näitajaks ja tunnistajaks on 1903. a. Forssa kongressil vastuvõetud Soome Sotsiaaldemokraatliku Partei programm, mille eeskujuks ja aluseks kuni sõnasõnalise tõlkeni olid Austria, Saksa ja Rootsi sotsiaaldemokraatlike parteide programmid. Soome Sotsiaaldemokraatliku Partei programmil puudus eespool toodud sotsiaaldemokraatlike parteide programmide mõjul proletariaadi diktatuuri nõue. Poliitilise võimu ülevõtmine tööliklassi poolt oli sõnastatud ähmase ja ebamääraselt, nimelt: võimu haaramine kõigi otstarbekohaste ja rahva õiglustundele vastavate abinõudega. Programmi puudusi ruttasid ära kasutama reformistlikud, revisionistlikud elemendid, tõlgendades programmi sõnastust selliselt, et partei võib ühiskonna arengut mõjustada ainult rahulikul teel, seadusega lubatud piires, järelikult mitterevolutsioonilisel teel. Programmi puuduste otseseks tagajärjeks oli, et Soome Sotsiaaldemokraatlikul Parteil, kes oli küll huvitatud tsaarivalitsuse kukutamisest, ei olnud 1905. a. ega ka hiljem selleks mingit strateegilist ega taktikalist plaani. 1905. a. sündmuste ajal (neid on põhjalikult käsitlenud M. Vlassova eespool viidatud töös) selgus see kõige trahvilisemalt novembri üldstreigi päevil, mil Soome tööliklassi revolutsiooniline aktiivsus jõudis haripunkti ja töölisel olid olukorra peremehed. Soome tööliste kõige revolutsioonilisemad nõudmised formuleeriti siis sotsiaaldemokraatide poolt dokumendis, mis on tuntud «Punase manifesti» nime all.²¹ Selles nõutud uus valitsus, s. o.

²⁰ A. Helbe. Töölisiikumine ja Sotsiaaldemokraatliku partei asutamine Soomes (aastad 1883—1905) — ENSV TA Toimetised. Ühiskonnateadused, nr. 23/2, 1974, lk. 146—161.

²¹ Julkaisu Suomen kansalle ehk «Punane manifest» koostati Tampere ja toodi õõl vastu 2. nov. Helsingisse. Pärast mõningat redigeerimist loeti see ette Helsingi tööliste miitingul 3. nov. ja kiideti vaimustusega heaks. Selles nõuti

rahvaesindus pidi valitama otse rahva keskelt, tsaarivalitsusest mööda minnes. Valimised toimusidki rahvahulkade revolutsioonilise vaimustuse saatel, kuid kandidaatide esitamisel tegid Soome sotsiaaldemokraadid jämeda vea, esitades $\frac{1}{3}$ tööliste ja $\frac{2}{3}$ kodanluse esindajaid. Soome sotsiaaldemokraatide pahempoolse suuna esindaja Y. Sirola iseloomustas uue rahvaesindusliku valitsuse loomise katset järgmiselt: «Et tegemist ei olnud tõelise revolutsioonilise võitlusorganiga, on selge juba sellest, et kandidaatide nimekirja oli võetud lisaks meie sotsiaaldemokraatide terve hulk kodanlike parteide tegelaste nimesid.»²² Revisionistlike elementide survel taganeti veel teisestki «Punase manifesti» seisukohast: uue valitsuse nimekirja otsustati esitada kinnitamiseks tsaarivalitsusele. Viimasest möödaminemist peeti liiga revolutsiooniliseks. Osa Helsingi sotsiaaldemokraate eesotsas E. Valpasega protesteeris koalitsioonivalitsuse moodustamise vastu, kuid nad olid vähemuses.²³

4. novembril ilmus tsaari manifest, mis töötas demokraatlikke vabadusi ja tühistas 1899. ning 1901. a. kitsendused. Kodanlus oli manifestist vaimustuses, töölisi aga tsaari manifest ei rahuldanud. Manifesti kohaselt pidi seisuslik Maapäev tegema ettevalmistusi uue valimisreformi seaduse projekti koostamiseks, kuid miski ei garanteerinud selle tulemusi. Streigikomitee kuulutas streigi 6. novembril lõppenuks, sest edasine võitlus oleks tähendanud relvastatud kokkupõrget tööliste ja kodanluse vahel, kellest viimaseid oleks toetanud tsaarivalitsus (Peterburis lõppes streik 3. novembril).

Sündmused võtsid veel kord revolutsioonilise pöörde 1906. a. juulis Sveaborgi ülestõusu päevil. Sotsiaaldemokraatliku partei revisionistlikud elemendid olid ülestõusnud garnisoni toetamise vastu, kuna nad olid igasuguse revolutsioonilise liikumise vastu. Revolutsioonilised sotsiaaldemokraadid ei olnud aga küllalt tugevad oma seisukohti läbi viima. Soome Punakaardiks organiseerunud relvastatud võitlussalgad läksid ülestõusnutele appi partei juhtkonnast mööda minnes.

Kuna 1905. a. sündmused Soomes ei jõudnud relvastatud kokkupõrkeni tööliste ja kodanluse vahel, siis ei olnud need Soome tööliklassile ja tema parteile selliseks kogemuseks nagu Vene proletariaadile.

Juba 1904. aastal, eriti aga 1905. a. streigiliikumise jooksul oli töölisliikumisega liitunud rida noori (1905. a. märtsis asutatud Uliõpilaste Sotsiaaldemokraatliku Ühingu liikmed Y. Sirola, O. V. Kuusinen, E. Haapalainen, S. Alanne jt.),²⁴ kes ei olnud rahul partei sõna-, trüki- ja koosolekute vabadust, Soomele autonoomiat isevalitsuse ikkest vabastatud Venemaa koosseisus ning eruläänud senati asemele uut valitsust. Manifest trükiti punasele paberile ja seda levitati suuremates tööstuskeskustes.

²² Y. Sirola. Suomen vv. 1905—1906 opetuksia 3-vuotis muiston johdosta. — «Kommunisti», 1935, nr. 10.

²³ J. Schoultz. Bidrag till belysande av Finlands socialdemokratiska partis historia. Helsingfors, 1924, s. 296.

²⁴ VA. Hella Wuolijoen kokoelma, Yksitoisarkistot, inv.-luett. 602—133, kansio 9, s. 4.

juhtkonna tegevusega ning selle eitava suhtumisega revolutsioonilisesse liikumisesse. Üliõpilane A. Rissanen kutsus noorsoo koosolekul 1905. a. suvel sotsiaaldemokraatliku partei liikmeid üles revolutsiooni ette valmistama.²⁵ Parteis oli kujunemas kaks täiesti erinevat suunda: 1) iseseisva klassivõitluse suund, mis ei sallinud koostööd kodanlusega ja pooldas partei võitlustaktikas radikaalseid, revolutsioonilisi vahendeid; 2) kodanlusega koostööd pooldav revisionistlik suund, mis oli igasuguse revolutsioonilise võitlustaktika vastane.

Nende kahe suuna kokkupõrge toimus vahetult pärast 1905. a. novembristreiki Soome Sotsiaaldemokraatliku Partei neljandal. erakorralisel kongressil Tampere 20.—22. novembrini 1905. a.²⁶ Esindatud oli seal 151 parteisse kuuluvat töölisühingut 290 saadiku.²⁷

Nimetatud kongressil puhkes äge võitlus eelseisva seisusliku Maapäeva valimiste pärast, kus pidi selguma ka üldise valimisõiguse põhimõtteline küsimus, mis oli kerkinud päevakorda ajal, mil tsaarivalitsus asus Soome autonoomia piiramisele. Osa (põhiliselt Oulu, Tampere ja Turu) sotsiaaldemokraate asus autonoomia kaitsmise nimel kodanlusega koostöö positsioonile. Sel eesmärgil toetasid nad seisusliku Maapäeva valimisi juba 1904. a. Töölisklassi iseseisvat, klassivõitluse seisukohti kaitsvad sotsiaaldemokraadid võitlesid selle vastu. Olemasoleva valimissüsteemi juures (varanduslik tsensus jt. kitsendused) ei olnud võimalik Maapäevale saata töölisklassi esindajaid, sest valimisõigusest olid ilma peamiselt töölisklass ja külakehvistu. Taoliselt valitud Maapäeva toetamine oleks tegelikult olnud kodanluse toetamine.

1904. a. Maapäeva valimistel oli üks osa sotsiaaldemokraate rikkunud samal aastal partei kongressil vastuvõetud otsust ja hääletanud koos kodanlusega. Mõned sotsiaaldemokraadid esinesid kodanlike parteide kandidaatide nimekirjades. Kolm sotsiaaldemokraati pääses sel moel ka Maapäeva saadikuiks, kuid ei suutnud seal üldise valimisõiguse ega muudes töölisklassi puudutavates küsimustes kõige vähemutki korda saata. Maapäeva tööd oli võimalik mõjutada ainult väljastpoolt, rahvahulkade surve, demonstratsioonide ja üldstreigiga. V. I. Lenini arvates «... masside aktsioon — näiteks suur streik on alati tähtsam kui parlamentlik tegevus, ja hoopiski mitte ainult revolutsiooni ajal või revolutsioonilise situatsiooni korral»²⁸. Vene sotsiaaldemokraadid olid Riigiduumaa saadikud, sest neil ei olnud muud legaalsel esinemise ja tegutsemise võimalust. Partei illegaalne tegevus aga vajas ühendamist

²⁵ VA. Suomen Santarmihallitus, inv.-luett. 340, kansio 8, s. 144.

²⁶ Suomen sos.-dem. puolueen neljännen (ylimääräisen) edustajakokouksen pöytäkirja, s. 15.

²⁷ Sosialidemokraattinen puolue 25 vuotta. Helsinki, 1924, s. 43.

²⁸ V. I. L e n i n. «Pahempoolsuse» lastehaigus kommunismis. — Teosed. 31. kd., lk. 42.

legaalsega. Soome töölisparteil seevastu oli võimalus kasutada kõiki legaalse tegutsemise eeliseid.

Kõne all oleval Tampere kongressil 1905. a. lõpul ei tahtnud enamik Helsingi sotsiaaldemokraate ja paljud maa töölisühingute saadikud ebademokraatliku Maapäeva valimistest osa võtta ega ka sinna saadikuid saata. Nad olid täiesti õigel seisukohal, et tuleb välja kuulutada valimisstreik (s. o. valimisi boikoteerida), Maapäeva tööd aga mõjustada demonstratsioonide või üldstreigi abil. Teine osa (enamik Oulu, Tampere ja Turu saadikuid) oli endiselt seisukohal, et valimistest tuleb osa võtta koos kodanlusega. Selle suuna tuumiku moodustasid töölisliikumise varasema perioodi tege- lased, kes olid nakatatud Lääne-Euroopas levivast revisionismist. Paljud neist (R. Dröckila, F. E. Hellstén, T. Tainio, J. Kari, J. Sal- minen jt.) kuulusid kahjuks ka partei juhtkonda. Tampere kongres- sil põhjendasid nad ohtrasõnaliselt valimistest osavõtmise vaja- dust ja töid sellekohaseid näiteid ka välismaalt. Valimisstreik ega üldse mingi streik ei tulnud nende arvates kõne allagi.

Nende sotsiaalreformistlikke seisukohti iseloomustas kõige enam R. Dröckila sõnavõtt, kes väitis, et ühiskonnas ei võivat järske muudatusi ette võtta, vaid «. . . uus ühiskond kasvab päevast päeva vanasse ühiskonda sisse»²⁹. Ilma suuremate vapustusteta lootsid nad väikeste reformide abil ja koos kodanlusega paigata vana kodanlikku ühiskonda. Selliseid revisionistide püüdeid iseloo- mustas hästi V. I. Lenin, öeldes: «Nad peavad reforme sotsialismi osaliseks teostamiseks.»³⁰ Kongressil said kõne all oleva suuna pooldajad terava kriitika osaliseks. Seda suunda nimetati bern- steinluseks³¹ ehk teiste sõnadega — revisionismiks.

Tampere kongressil võitis 1904.—1905. a. jooksul töölisliikumise- ga liitunud noorte arvel tugevnenud pahempoolne suund. Ette- paneku poolt — kuulutada välja valimisstreik — hääletas 191 ja valimistest osavõtmise poolt 96 saadikut.³² Parempoolseid ei leppi- nud kaotusega. J. Kari esitas kirjaliku protesti, kus ta avaldas arvamust, et kongressi otsus halvab partei tegevust. Tema poolt koostatud protestile kirjutas alla 30 saadikut.³³

Kongressi otsuste vastu protesteeris veel 18 saadikut, kes väit- sid, et valimisstreik olevat käesoleval hetkel eriti sobimatu. Ka polevat õige, et maa saadikud tulevad määrama, mida linlased pea- vad tegema või tegemata jätma.³⁴ Väide ei pidanud paika, sest ka

²⁹ Suomen sos.-dem. puolueen neljannen (ylimääräisen) edustajakokouksen pöytäkirja, s. 31.

³⁰ V. I. Lenin. Lähkelid Euroopa töölisliikumises. — Teosed. 15. kd., lk. 323.

³¹ Suomen sos.-dem. puolueen neljannen (ylimääräisen) edustajakokouksen pöytäkirja, s. 62.

³² Sealsamas, lk. 52.

³³ Sealsamas, lk. 99.

³⁴ Sealsamas, lk. 100—101.

enamik linnade saadikuid oli valimisstreigi poolt (80 poolt, 60 vastu ja 10 erapooletut).³⁵

Esitatud protestid jäid rahuldamata. Kodanlusega kokkuleppepoliitika pooldajad said kongressil lüüa.

Klassivõitluse suuna pooldajate võiduks oli samuti partei juhtkonna ümbervalimine, kelle revisionistliku tegevusega ei olnud rahul. Uude juhtkonda valiti klassivõitluse suuna pooldajatest Y. Sirola, kes sai partei sekretäriks, E. Valpas, M. Uotinen, I. Ahlstedt jt. Juhtkonna uueks asupaigaks sai Helsingi (enne Turu). Partei edaspidisele tegevusele oli sel asjaolul suur tähtsus, sest partei tähtsamate küsimuste otsustamine läks Helsingi sotsiaaldemokraatide mõju alla. Viimased aga esindasid tugevnevat pahempoolset suunda.

Tampere kongressile järgnes periood, mille jooksul Soome sotsiaaldemokraadid arendasid väga aktiivset võitlust üldise valimisõiguse ja ühekojalise parlamendi eest. Nimelt oli tsaarivalitsus andnud Soome senatile korralduse ette valmistada uue valimisseaduse projekt. Senat moodustas selleks 14-liikmelise komitee, kuhu kuulusid ka 3 sotsiaaldemokraati: Y. Sirola, E. Valpas ja H. Lindroos.³⁶ Enamuse moodustasid selles komitees kodanluse esindajad. Viimased püüdsid koostatavale seadusprojektile igasuguseid takistusi ette veeretada. Nad tahtsid valimisõiguslaste vanuse määra viia 24 eluaastale sotsiaaldemokraatide poolt nõutud 21 eluaasta asemel. Samuti püüdsid nad projekti sisse viia mitmesuguseid valimisõigust piiravaid kitsendusi. Et mõjutada seadusprojekti ettevalmistamise ja arutamise käiku mitmesugustes komisjonides ja maapäeval, organiseeris sotsiaaldemokraatlik partei demonstratsioone ja koosolekuid. Partei organiseeris ja valmistas rahvahulki ette ka üldstreigiks. Selle läbiviimiseks oli moodustatud streigikomitee.³⁷ Kõik see oli mõeldud üldise valimisõiguse seadusprojekti vastu töötava kodanluse mõjustamiseks. Üldist olukorda aitasid mõjustada samuti maal toimuvad torparite streigid.

Pärast valimisseaduse projekti mitmeid arutamisi saadeti see Peterburi, kust läbivaadatud ja heakskiidetud projekt mai lõpul tagasi tuli. 26. mail võttis Maapäev uue valimisseaduse vastu. Kodanlusel oli õnnestunud uue valimisseaduse demokraatlikku sisu siiski vähendada. Valijate vanuse määr oli viidud 24 eluaastale. Valimisõigusele oli tehtud mitmeid kitsendusi. Sellest jäeti ilma need, kes ei suutnud maksta riigile makse jne. Tsaarivalitsus kinnitas üldise, otsese ja võrdse valimisõiguse kohta käiva seaduse ja ühekojalise eduskunna määruse 20. juulil 1906. a.

Uus valimisseadus oli suur võit töötavatele hulkadele. Soome

³⁵ J. Schoultz. Bidrag till belysande av socialdemokratiska partis historia. 1924, s. 306.

³⁶ Y. Sirola. Soome töölistepartei tekkimise lugu, lk. 127.

³⁷ Sealsamas.

sai endale kõige demokraatlikuma valimisseaduse Euroopas, mille kohaselt ka naistel oli valimisõigus.

Üks Soome töölisliikumise esimesi juhte N. R. af Ursin nimetas uue valimisseaduse ja ühekojalise eduskunna saavutamist õigustatult üldstreigi ehk rahuliku revolutsiooni tulemuseks. Sotsiaaldemokraadid olid osanud edukalt kasutada väljaspool parlamenti toimuva võitluse vorme. Selle võitluse organiseerimise eesotsas olid pahempoolsed sotsiaaldemokraadid.

Uuel valimisseadusel ja ühekojalisel eduskunnal oli Soome sotsiaaldemokraatia edasisele arengule kahesuunaline mõju. Esiteks tugevdas see nende Soome sotsiaaldemokraatide positsioone, kes olid ühiskonna arengu suhtes reformistlikel, revisionistlikel seisukohtadel ja lugesid programmist välja üksnes rahuliku, seaduse piires lubatud võitlusviisi võimalust. Rahvahulkadele tuginevat revolutsioonilist võitlustaktikat nad ei tunnistanud ka varem. Nüüdsest peale seisnes partei ülesanne nende käsituse kohaselt ainuüksi valimisvõitluses ja eduskunna tegevuses.

Revolutsioonilistel sotsiaaldemokraatidel seisis ees raske ja keeruline võitlus revisionistide, parempoolsete sotsiaaldemokraatidega. Olukorra muutis komplitseerituks veel asjaolu, et viimaste positsiooni aitasid tugevdada nn. mõõdukad — töölisliikumise varasema perioodi aktiivsed tegelased, kes olid võidelnud töölisliikumise vabastamise eest kodanluse mõju alt ja iseseisva töölispartei loomise eest. Nende tõeline pale tuli ilmsiks üldise valimisõiguse kehtestamise ja ühekojalise eduskunna loomise järel. Ka nende arvates oli valimisreformi ja ühekojalise eduskunna saavutamisega see eesmärk, mille eest nad olid võidelnud, käes ja nad ei näinud enam põhjust edasiseks aktiivseks võitluseks. Rahvahulkadele tugineva revolutsioonilise võitluse arendamine ei olnud neile mõistetav — või nagu nad ise väljendusid — noorte revolutsionistide sotsiaaldemokraatidega ei suutvat nad enam sammu pidada.³⁸ Peamine eesmärk seisnes mõõdukate käsituse kohaselt nüüd üksnes selles, et valimisvõitluse teel saada eduskunda võimalikult palju sotsiaaldemokraate, kes seal võimalikult rohkem parandusi ja reforme tööliklassile kätte võitleksid. Tööliklassi olukorra parandamine oli muidugi vajalik, kuid ei tohtinud loobuda revolutsionilise võitluse taktikast ning piirduda üksnes parlamentaarse võitlusega.

Mõõdukate üks tüüpilisemaid esindajaid oli E. Salin. Teravnev võitlus kahe erineva suuna vahel ei olnud talle mõistetav. Tema arvates pidi partei ka nüüd olema küll võitleval positsioonil, kuid see pidi toimuma «puht sotsiaaldemokraatlikul» teel, mis tema ja teiste mõõdukate käsituse kohaselt tähendas võitlust ilma revolutsionilise vägivallata. Nende tegevus taandus üldtunnustatud moraaliprintsipiide alusele, sotsiaaldemokraatlike põhimõtete selgi-

³⁸ Suomen sos.-dem puolueen viidennen edustajakokouksen pöytäkirja, s. 200—201.

tamisele laiaades töölisklassides. Klassivõitluse tähtsust nad ei mõistnud, väites, et liigne klassiviha õhutamine ei ole õige ja toob kahju.³⁹

Nagu näeme, olid mõõdukad jõudnud tegelikult välja reformismi. Erinevus parempoolsetest seisnes vaid selles, et nad ei tunnistanud avalikult koostööd kodanlusega ja katsid oma eba-järjekindlaid seisukohti revolutsiooniliste fraasidega. Nähtus oli rahvusvahelise iseloomuga. Lääne-Euroopa tööliikumises oli kujunenud kolm suunda: revisionistid (E. Bernstein, E. David), kes olid avalikult oportunistlikel seisukohtadel; tsentristid (K. Kautsky, O. Bauer), kes püüdsid oma oportunisti varjata, ja pahempoolised sotsiaaldemokraadid (K. Liebknecht, R. Luxemburg).

Soome nn. mõõdukatel oli üsnagi lähedasi jooni tsentristiga. Ei ole ka imestada selle suuna leviku üle Soomes, sest tsentristide juhul K. Kautskyl oli Soome sotsiaaldemokraatidele üsnagi suur mõju. Nagu tabavalt iseloomustas sündmuste kaasaegne ja hilisem Soome Kommunistliku Partei juhtiv tegelane L. Letonmäki, jõudis Marxi õpetus Soome Kautsky poolt moonutatud kujul.⁴⁰

Nõukogude ajaloolases kirjanduses on mõõdukatel ehk tsentristide probleemi Soomes puudutatud seoses 1917.—1918. a. revolutsiooniliste sündmustega. Käsitluse all oleval perioodil, mis oli tegelikult nende vaadete kujunemise ajajärk, ei ole tsentriste parempoolsetest eraldatud ilmselt sellepärast, et nende erinevus parempoolsetest oli väike. Probleem väärib tähelepanu pahempoolsete seisukohast, kuna mõõdukatel arvel tugevnes sageli parempoolsete positsioon.

Edasine võitlus erinevate suundade vahel kajastus väga teravalt Soome Sotsiaaldemokraatliku Partei kongressil Oulus 20.—27. augustini 1906. a. Kongressi saadikute hulgas valitsesid revolutsioonilised meeleolud (Sveaborgi ülestõusust oli möödunud vaid kolm nädalat). Esindatud oli seal 400 parteisse kuuluvat ühingut 435 saadikuga.⁴¹ Oulu kongressil puhkes võitlus juba algusest peale. Ägedaid ja pikalevenivaid vaidlusi kutsus esile ametlikult päevakorda mittekuulunud M. Kurikka ja J. Kari parteist väljaheitmine. Tähtis ei olnud niivõrd nende kahe väljaheitmise küsimus kui selle ümber toimunud vaidlused, mis kutsusid esile rea põhimõttelisi seisukohavõtte.

Kurikkat süüdistati selles, et ta pikemat aega oli tegutsenud partei joone vastu ning killustanud tööliikumist kodanluse huvides. Kurikka poolehoidjaid oli suhteliselt vähe. Ägedaks muutus võitlus J. Kari pärast, kes 1905. a. üldstreigi ajal oli läinud konstitutsionalistide poolt moodustatud senatisse. J. Kari teguviis leidis

³⁹ Suomen sos.-dem. puolueen viidennen edustajakokouksen pöytäkirja, s. 200.

⁴⁰ L. Letonmäki. Den finska socialdemokratia och revolution. s. 12.

⁴¹ A. Hyvönen. Suomen vanhan työväen puolueen historia. Helsinki, 1959, s. 133.

üsna paljude poolt õigustamist. T. Tainio pani mängu kogu oma kõneosavuse, et Kari teguviisi põhjendada. Samal ajal õigustas ta sotsiaaldemokraatide osavõttu kodanlikust valitsusest, tuues sellekohaseid näiteid Lääne-Euroopast. Oma sõnavõtuga ahvatles ta tegelikult ministeeriumisotsialismi teele. Ka Kari ise väljendas oma sõnavõttus üsna avalikult oma revisionistlikke seisukohti.

Klassivõitluse suuna esindaja O. V. Kuusinen paljastas teravalt J. Kari ja tema poolehoidjate revisionistlikke seisukohti. Ta selgitas, et senat «... on Vene isevalitsuse nõuandev organ. See ei ole parlamentlik valitsus ja tal ei ole millegagi mõjustada valitsuse tegevust»⁴². O. V. Kuusinen hoiatas õigesti, et selline revisionistlik hoiak ajab segi klassipiirid.

Hästi selgitas J. Kari sammu ekslikkust ja viga J. Korpimaa, kes viitas sellele, et Vene sotsiaaldemokraadid võitlevad ju Vene isevalitsuse kukutamise eest. Järelikult ei tule Soome sotsiaaldemokraatidel toetada selle nõuandvat organit Soome senatit.⁴³ Enamik kongressi saadikuid oli J. Kari väljaheitmise poolt. Parempoolsete seisukohtade pooldajad jäid vähemusse.

Kongressi päevakorra põhiküsimuse — partei võitlustaktika puhul tekkis samuti kaks täiesti vastandlikku suunda. Parempoolne suund tunnistas partei edaspidises tegevuses ainult parlamentlikku võitlustaktikat. Seda suunda toetasid ka nn. mõõdukad. Seoses äsja jõustunud valimisreformiga ja eelseisvate valimistega eduskunda valitses Oulu kongressil üldse paljude saadikute hulgas suur usk sotsiaaldemokraatide eduskunna kaudu saavutatavatesse tulemustesse ja sellest tulenevalt partei mõõduka taktika pooldamine. Osa maa töölisühingute saadikuid arvas tundvat maa olusid ja pidas vajalikuks sellise taktika rakendamist, mis oleks vastu võetav enamikule, s. o. maaproletariaadile ja külakehvistule, aga mitte üksnes linnatööliliste.⁴⁴

Pahempoolse suuna esindajad selgitasid parlamentaarse võitlustaktika nõrkust antud tingimustes: istub ju eduskunnas vaid mõnikümmend sotsiaaldemokraati, kelle kaudu võib saavutada vaid pisireforme. Viimane sõna aga kuulub tsaarivalitsusele, kes võib eduskunna ka laiali ajada. Suurepäraselt selgitas radikaalsete noorte üks esindajaid S. Alanne sel puhul Soome ja Vene proletaariaadi ühise võitluse tähtsust tsaarivalitsuse kukutamiseks, ilma milleta on kõik saavutused ebakindlad.

Pahempoolsed vaidlesid argumenteeritult vastu ka nendele, kes rõhutasid üksnes seaduslike vahendite kasutamist partei tegevuses. J. Korpimaa ütles väga õigesti: «Minu arvates on see absoluutselt

⁴² Suomen sos.-dem. puolueen viidennen edustajakokouksen pöytäkirja, s. 162—163.

⁴³ Sealsamas, lk. 172.

⁴⁴ Sealsamas, lk. 210, 220, 224.

sotsiaaldemokraatia põhimõtete vastu. Sotsiaaldemokraatia võitleb nii seaduslike kui mitteseaduslike vahendite abil. Mitteseaduslikud vahendid on üldstreik ja revolutsioon.»⁴⁵ Ta rõhutas, et kui poleks olnud novembristreiki, ei oleks sedagi seaduslikkust olnud. «Alles kui seadusest üle mindi, saadi see seaduslikkus, mis meil nüüd on.»⁴⁶ Partei revolutsioonilise võitluse taktika eest võideldes osutasid pahempoolsed Oulu kongressil esmakordselt relvastatud ülestõusu tähtsusele ning viitasid seejuures VSDTP programmile.

Y. Sirola võttis sõna kõigi nende vastu, kelle seisukohtade aluseks olid Forssa programmi väärtõlgendused ning kes lugesid sealt välja üksnes mitterevolutsiooniliste vahendite kasutamist. Ta rõhutas: «Sotsiaaldemokraatia võitleb relvadega siis, kui nii on otsustatud. Ta võib seda teha ja see on moraalne.»⁴⁷ Y. Sirola käsitas küsimust klassipositsioonilt, rõhutades, et võidelda tuleb nende vahenditega, mis on parajasti töölisliikumisele kasulikud.

Kokkuvõtet tehes analüüsis O. V. Kuusinen kahte erinevat taktikat sotsiaaldemokraatide hulgas, kus ühed asetavad kogu rõhu rahulikule parlamentaarsele võitlusviisile, teised aga pooldavad revolutsioonilist teed. Ta ütles: «Mina loomulikult kuulun ägedamasse rühma... Minu arvates ei ole sotsiaaldemokraatia põhimõtete kohane, et võideldakse üksnes seaduslike vahenditega. Ise pean tarvilikuks varustuda kõigi vahenditega, ka relvadega.»⁴⁸

Enamik saadikuid oli O. V. Kuusineni, Y. Sirola jt. pahempoolsete seisukohtadel, tunnistades nii revolutsioonilise kui rahuliku võitluse õigsust, vastavalt sellele, milline annab antud olukorras paremaid tulemusi. Kongressi otsus selles küsimuses oli koostatud nii, et parlamentaarne tegevus ei välistaks relvastatud ülestõusu.⁴⁹

Oulu kongressil võeti vastu otsus, mis keelas partei liikmetel esineda eelseisvatel eduskunna valimistel kodanlike parteide nimekirjades. Kes seda teevad, kuulutati parteist väljaheidetuiks.

Vastuvõetud otsused olid suureks võiduks revolutsioonilistele sotsiaaldemokraatidele. Tööliklassi iseseisev, klassivõitluse seisukohti kaitsev pahempoolne suund pääses võidule ja jätkas võitlust revisionistlike ning reformistlike elementide vastu ka pärast kongressi. Mõlema suuna vaheline võitlus ägenes pärast kongressi ajakirjanduse veergudel, kus pahempoolsed kritiseerisid pahempoolseid J. Kari parteist väljaheitmise pärast. Üheks selliseks ajaleheks, kus tuli ilmsiks revisionistlik kallak, oli 1906. a. Y. Mäkelini poolt asutatud ajaleht «Oikeus»⁵⁰. Y. Mäkelin oli lahkunud ajalehe «Kan-

⁴⁵ Suomen sos.-dem. puolueen viidennen edustajakokouksen pöytäkirja, s. 173.

⁴⁶ Sealsamas.

⁴⁷ Sealsamas, lk. 224.

⁴⁸ Sealsamas, lk. 319.

⁴⁹ Sealsamas, lk. 392—393.

⁵⁰ J. S c h o u l t z. Bidrag till belysande... s. 316.

san Lehti» toimetusest, kus ta mitmeid aastaid oli töötanud, lahk-
helide tõttu sinna tööle asunud noortega, kes pooldasid revolüt-
sioonilist võitlustaktikat. Ajalehe «Oikeus» juures töötas ja mõju-
tas selle suunitlust ka revisionistlike vaadete poolest tuntud
R. Drockila.

Revisionistlike seisukohtade vastu astusid pahempoolsed välja
ajalehes «Työmies», kus peatoimetajaks oli E. Valpas. Väga olulist
osa etendas revisionismi ja reformismi vastu võitlemises «Sosialis-
tinen Aikakauskirja», mille ümber oli koondunud O. V. Kuusinen,
Y. Sirola ja S. Vuolijoki. Seda rühma toetasid S. Alanne, E. Ha-
apalainen, A. Rissanen, E. Gylling jt.

1906. a. lõpul alanud eduskunna valimise kampaania ajal tegut-
sesid aga sotsiaaldemokraadid võrdlemisi üksmeelselt. Nende
ühine vastane oli kodanlus, kes ei valinud vahendeid ega olnud
kitsi lubadustega töölistele ja maakehvistule, et aga sotsiaaldemo-
kraatidelt nende poolehoidjaid endale võita.

Esimese ühekojalise eduskunna valimised Soomes toimusid
suure pinge all 15. ja 16. märtsil 1907. a. Valimistest võeti osa era-
kordselt aktiivselt (70% elanikkonnast).⁵¹ Sotsiaaldemokraatide
edu oli üle ootuste suur. Nad said 200-st saadikukohast 80. Van-
soome partei sai 59, noorsoome partei 26, rootsi partei 24, Maaliit 9
ja kristlik töölisliit 2 saadikukohta. Järgnevatel aastatel suurenes
sotsiaaldemokraatide populaarsus veelgi.

Esimene ühekojaline eduskund tuli kokku 22. mail 1907. Sot-
siaaldemokraatide valimisprogramm (võeti vastu Oulu kongressil
1906. a.) oli võrdlemisi lai. See hõlmas põhiseaduse küsimusi (täie-
lik algatusõigus põhiseaduse küsimustes, eduskunna arupärimis-
õiguse laiendamine), hääleõiguse vanuselise astme viimist 21 elu-
aastale ja kõigi kitsenduste kaotamist omavalitsusasutuste valimis-
tel. Tähtsamateks sotsiaaldemokraatide algatusteks olid torparite
rendilepingu pikendamine 50 aasta peale, töötutele abiandmine,
8-tunnise tööpäeva taotlemine jt. Sotsiaaldemokraadid pidasid visa
võitlust kõigi nende uuenduste eest. Võitlus oli väga raske, sest
kodanlike parteide saadikud ühendasid oma jõud ühiseks vastu-
panuks sotsiaaldemokraatide ettepanekute vastu. Pingsa võitluse
tulemusena suudeti läbi viia seadus pagaritööliste tööpäeva lühen-
damise kohta ja torparite uus rendiseadus, kuid seegi suurte kitsen-
dustega. Rendilepingu tähtaega pikendati 50 aastale üksnes uutele
rentnikele, endistele rentnikele jäi lepingu ajaks 25 aastat.⁵² Rendi-
lepingu ajal ei tohtinud maaomanikud renti tõsta. Ehkki seadus
torpareid ei rahuldanud, parandas see ometi nende olukorda, kuigi
ainult ajutiselt. Seetõttu oli torparite küsimus eduskunnas pidevalt
arutusel, aga ka maatute küsimus, kelle arv aasta-aastalt kasvas.⁵³

⁵¹ «Звезда», 30 декабря 1910.

⁵² Sos.-dem. eduskuntaryhmän toimintokertomus, III, v. 1908, s. 23–24.

⁵³ Soomes oli sajandi algul maaomanikke 103 199 ehk 35,5% maaharijate
üldarvust, torpareid 41 987 ehk 14,4%, popse ja vabadikke 145 813 ehk 50,1%.

Sajandi algul oli maata inimesi ehk maaproletariaati Soomes 206 988.⁵⁴ Kodanlus nägi torparite rahulolematuses ja maatute arvu kasvus ohtu kapitalistlikule ühiskonnale, mistõttu ta oli valmis arutama küsimust eduskunnas. Kuid oma klassihuvidest pimestatuna ei suutnud kodanluse esindajad ühtki mõistlikku, reaalselt ettepanekut teha. 1911. aastal, kui küsimus oli järjekordselt arutamisel eduskunnas, tegid sotsiaaldemokraadid ettepaneku: varustada maatud ja vähese maaga inimesed maa sundusliku ülesharimise seaduse abil, s.t. maaomanikelt pidi ära võetama nende poolt kasutamata maa riiklikku maafondi, kust see kuuluks jaotamisele maatutele ja külakehvistule. Rendi ja tasu tingimused pidi seadusega kindlaks määratama. Ettepanek oli iseendast utopistlik, sest ilma sotsiaalse revolutsioonita ei oleks see läbiviidav olnud. Kodanlus pakkus sotsiaaldemokraatide ettepaneku asemele kõikvõimalikke retsepte. Üheks selliseks oli võlakohustuslike majapidamiste asutamine.⁵⁵ Ettepaneku kohaselt pidi maa antama selle kasutajale võla alusel, mida ta maksaks terve eluaeg. Sotsiaaldemokraat E. Eloranta paljastas selle ettepaneku tegeliku sisu. Praktiliselt tähendanuks see võimalust, et sellisel teel maa saanud kehvik sureb visa tööd tehes oma võlguoleval maalapil või laostub, ja maa läheb tagasi maaomanikule, kes selle võlgu andis.⁵⁶

Tegelikult puudus ka sotsiaaldemokraatlikul parteil endal kindel seisukoht, kuidas lahendada torparite, maakehvistu ja maatute küsimus. 1911. aastani olid sotsiaaldemokraadid väikemajapidamiste arvu suurendamise poolt, püüdes selleks rakendada ka maa sundusliku ülesharimise viisi. Kuid nad taipasid peagi, et sel moel oleks tegelikult vaid juurde tekkinud sadu tuhandeid uusi rentnikke. Samal, 1911. a. toimunud Helsingi kongressil loobus sotsiaaldemokraatlik partei oma senisest programmist ning võttis selles küsimuses väga erapooletu seisukoha: mitte propageerida väikemajapidamiste asutamist, aga ka mitte keelata seda. Partei seadis oma lähemaks eesmärgiks maaproletariaadi kaitsmise, tema olukorra parandamise ning torparite vabastamise maaomanike võimusest nende muutmise teel iseseisvateks maaharijateks ilma väljaostumaksuta.⁵⁷ Küsimuse lahendamiseks moodustati eduskunnas komisjon, kuhu kuulusid sotsiaaldemokraatidest E. Gylling ja O. Tokoj. 1914. a. 22. mail võeti pärast pikki vaidlusi vastu

(Popsid ja vabadikud on torparite üks liike, kellel maad vähem kui 2 ha). Andmetest selgub, et torparid ja popsid kokku moodustasid Soomes 64,5% maaharijate üldarvust. Vt. E. Jutikkala. Torpparikysymys. Raamatus: Suomen talous- ja sosiaalhistorian kehityslinjoja. Helsinki, WSOY, 1968, s. 193. Vt. ka V. Rasilta. Torpparikysymyksen ratkaisuvaihe 1909—1916. Helsinki, 1970.

⁵⁴ Y. Sirola. Soome töölistepartei tekkimise lugu, lk. 110. Maaproletariaadi moodustasid sulased, teenijad jne., kes teiste juures teenisid.

⁵⁵ Сейм 1911 года, стр. 89.

⁵⁶ Sealsamas, lk. 83.

⁵⁷ Suomen sosialidemokraattinen työväenliike 1899—1949. Helsinki, 1949, s. 102.

torparite vabastamise otsus (106 häält poolt, 83 — vastu).⁵⁸ Kuid eduskund saadeti laiali ja küsimuse lõplik otsustamine lükati järgmisele eduskunnale 1915. a., mida aga sõja puhkemise tõttu kokku ei kutsutudki.

Soome sotsiaaldemokraadid tegutsesid võrdlemisi üksmeelselt oma valimisprogrammi elluviimise eest. Taktikalistes küsimustes kodanluse suhtes tõusid aga kõik vanad lahkkelid ja vastuolud uuesti päevakorda, või täpsemalt väljendades, kandusid üle sotsiaaldemokraatliku eduskunna fraktsiooni. Sattusid ju valimise teel sinna pahempoolsete kõrval ka parempoolsed ja mõõdukad. Parempoolsed, revisionistlike vaadetega sotsiaaldemokraadid kaldusid endiselt koostööle ja kokkuleppepoliitikale kodanlusega. Pahempoolsed võitlesid partei iseseisva, klassivõitluse liini eest. Mõõdukatel ei olnud kindlat joont: nad toetasid kord ühtesid, kord teisi.

Lahkheli oli tekkinud juba eduskunna istungite juhataja valimisel. Eduskunna sotsiaaldemokraatlikus fraktsioonis oli algusest peale võetud vastu otsus (67 poolt ja 4 vastu), et istungite juhatajaks ei sobi valida sotsiaaldemokraati, sest kodanlike parteide saadikud koos moodustasid eduskunnas enamuse.⁵⁹ Valimiste puhul pidid sotsiaaldemokraadid ära andma tühjad valimisedelid, mis praktiliselt tähendas, et valimistest osa ei võeta. Kuid juba 1908. a. eduskunna uue koosseisu puhul⁶⁰ asus 41 sotsiaaldemokraati, vaatamata fraktsiooni sellekohasele otsusele, seisukohale, et istungite juhataja valimistest tuleb osa võtta. 31 sotsiaaldemokraati nõudis endiselt tühjade valimisedelite äraandmist.⁶¹ Tegelikult tähendas see, et enamik sotsiaaldemokraate fraktsioonis pooldas koostööd kodanlusega, 1910. a. (sots.-dem. saadikuid 86) andsid tühjad valimisedelid ära 60,⁶² ülejäänud rikkusid seegi kord fraktsiooni poolt vastuvõetud otsust. Suurt segadust sotsiaaldemokraatlikus parteis tekitas 1913. a. eduskunna istungite juhataja valimise käik. Istungite juhataja kohal oli 1907. aastast saadik olnud noorsoomlane P. Svinhufvud. 1913. a. teatas ta kõigile eduskunna fraktsioonidele, et istungjärgu avamisel teeb ta teatavaks oma arvamuse riigis valitseva olukorra kohta.⁶³ Eduskunna laialiajamise takistamiseks (mida kõne kardeti põhjustavat) otsustas sotsiaaldemokraatlik fraktsioon esitada istungite juhatajaks seekord oma kandidaadi (62 poolt- ja 17 vastuhäälega) ja kui laialisaatmise oht on mööda, siis sotsiaaldemokraat sellest kohalt tagasi kutsuda.⁶⁴ Esitatud kandidaat oli O. Tokoi, kes ka valimistel läbi läks. Mõne

⁵⁸ J. Paasikivi. Muistelmia sortovuosilta, II, s. 123.

⁵⁹ Sos.-dem. eduskuntaryhmän toimintokertomus, III, v. 1908, s. 1.

⁶⁰ 1907. a. kokkutuhtud eduskund acti tsaarivalitsuse korraldusel laiali. Uues, 1908. a. eduskunna fraktsioonis oli 49 saadikut endisest koosseisust ja 34 uut.

⁶¹ Sos.-dem. eduskuntaryhmän toimintokertomus, v. 1907, s. 3.

⁶² Сейм 1910 года, стр. 5—6.

⁶³ Sos.-dem. eduskuntaryhmän toimintokertomus, v. 1913, s. 107.

⁶⁴ Sealsamas.

päeva pärast tegi osa sotsiaaldemokraate ettepaneku O. Tokoi tagasi kutsuda. Kuid fraktsioonis hääletas ainult 17 tagasikutsu-
mise poolt, 52 sotsiaaldemokraati oli vastu. Nii jäigi O. Tokoi istun-
gite juhatajaks selle koosseisu istungite ajal.⁶⁵

Kohalikes organisatsioonides tekitas selline positsiooni muut-
mine segadust ja õigustatud pahameelt, kuna ei teatud, mis on
siis lõpuks õige. Osa leidis, et endist joont oleks tulnud jätkata.⁶⁶
See oli kahtlemata õige seisukoht, sest eduskund oli ju peaaegu
igal aastal laiali saadetud. Uued valimised poleks olukorda pare-
maks ega halvemaks muutnud. Kuni 1913. aastani ei olnud ka sot-
siaaldemokraatliku partei juhtkonnal selles küsimuses kindlat
seisukohta. Alles 1913. a. Tampere kongressil võeti lõpuks vastu
konkreetne otsus, et eduskunnas, kus kodanlikud saadikud mood-
ustavad enamuse, sotsiaaldemokraati mitte istungi juhatajaks
valida.⁶⁷

Revisionistlike vaadetega sotsiaaldemokraadid, kes niigi kal-
dusid koostööle kodanlusega, leidsid tsaarivalitsuse survepoliitika
tugevnedes endile õigustuse koostööks nn. üldriiklike küsimuste
puhul. 1909. a. tuli see ilmsiks Viiburi ja mõnede saarte Vene-
maaga liitmise küsimuse puhul. Ametliku arupärimise ja aadressi
koostamisel tekkis küsimus, kas sotsiaaldemokraadid võivad sel-
lele kodanluse poolt koostatud dokumendile alla kirjutada või ei.
29 sotsiaaldemokraati oli selle poolt, et alla kirjutada, 13 oli vastu
ja ülejäänud olid erapooletud.⁶⁸ 1910. a. hääletasid parempoolsed
sotsiaaldemokraadid koos kodanlusega nn. üldriikliku täht-
susega Soomet puudutavate seaduste väljaandmise korra küsimuse
puhul, mille kohta eduskund pidi oma arvamuse esitama tsaari-
valitsusele.⁶⁹ Kodanluse esindajad ei võtnud koostatavasse projekti
sisse töötajate olukorda puudutavaid ega muid sotsiaalse iseloo-
muga küsimusi. Pahempoolsed protesteerisid projekti sisu vastu.
Eduskunna täisistungil läks 134 häälega läbi kodanluse projekt.
Vastu oli 40 häält.⁷⁰ Näeme, et seegi kord hääletas üle poole sot-
siaaldemokraatidest (kokku oli neid 86) kodanluse projekti poolt.

Pahempoolsetel oli raske selliste nähtuste vastu võidelda, sest
nad jäid eduskunna fraktsioonis sageli vähemusse. Kodanlusega
koostöö juhtumid tõid nad välja partei kongressidel, kus oli päeva-
korras sotsiaaldemokraatliku fraktsiooni töö eduskunnas.

1909. a. toimunud Kotka kongressil, kus arutati eduskunna sot-
siaaldemokraatliku fraktsiooni tööd, tuli ilmsiks veel üks uus
suund, mis alahindas parlamentlikku võitlustaktikat. Selle suuna
kujunemise põhjuseks oli teatud määral rahvahulkade pettumus
sotsiaaldemokraatide tegevuse suhtes eduskunnas, millel oli vähe

⁶⁵ Сейм 1913 года, выпуск I, стр. 6.

⁶⁶ Sos.-dem puolucen kahdeksannen edustajakokouksen pöytäkirja, s. 11.

⁶⁷ Sealsamas, lk. 113.

⁶⁸ Y. Laine. Suomen poliittisen työväenliikkeen historia, II, s. 31.

⁶⁹ Сейм 1910 года, стр. 84.

⁷⁰ Sealsamas, lk. 86.

tulemusi. Tegemist oli anarho-sündikalistliku nähtusega, mis levis peamiselt Lääne-Euroopa töölisliikumises.⁷¹ V. I. Lenin hindab seda nähtust järgmiselt: «Anarho-sündikalism hülgab «pisitöö», eriti parlamentliku kõnetooli kasutamise. Tegelikult seisab see viimane taktika «suurte päevade» ootamises, kusjuures ei osata koguda jõude, mis loovad suuri sündmusi.»⁷² Erilist kõlapinda see suund siiski ei leidnud.

Parteis, samuti nagu eduskunnaski, oli tugevnenud kodanlusega koostööd pooldav suund. Viimase suuna pooldajad olid Soome autonoomia nimel valmis töötama koos kodanlusega nii eduskunnas kui ka väljaspool eduskunda, kui see aga toob kasu Soome autonoomia kaitsmisele. Seisukoht oli läbinisti väär ja revisionismi teele viiv. Ainus õige tee oli Soome ja Vene proletariaadi ühine võitlus tsaarivalitsuse kukutamiseks, milline seisukoht leidis kinnitamist juba Oulu kongressil ja ühtib V. I. Lenini seisukohaga, et «... ainult võidukas revolutsioon suudab tuua kindlaid muutusi rahvaste ellu, suudab tõsiselt õõnestada keskaja võimu ja kapitalismi poolasiaatlikke vorme»⁷³.

Kodanlusega koostöö juhtumeid käsitleti põhjalikult Kotka kongressil seoses eduskunna töö arutamise ja hindamisega. Kodanlike parteidega koostööle kalduv suund sai kongressil terava kriitika osaliseks. Paljude kohalike parteiorganisatsioonide esindajate arvates olid pooled saadikud eduskunna sotsiaaldemokraatlikus fraktsioonis kaldunud sel teel revisionismi.⁷⁴ Selle põhjuseks peeti õigustatult asjaolu, et seal olid juhtivatel kohtadel revisionistid.

Eduskunna sotsiaaldemokraatliku fraktsiooni saadikud O. Tokoi, A. Huoatari, J. Kirves jt. kaitsesid kodanlusega koostöö ja kokkuleppe poliitikat, väites, et kui see juhuslikult toimubki mõne isevalitsuse vastase kodanliku rühmaga ja näib olevat kasulik autonoomia kaitsmisele, ei see siis mingi revisionism.⁷⁵

Eespool käsitletud koostöö suuna pooldajad tegid ka teisi jämedaid vigu. Kotka kongressil nõudis saadik V. Ostroumova Viiburi sotsiaaldemokraatide nimel, et tühistataks Oulu kongressil vastuvõetud otsus, mis keelas sotsiaaldemokraatidel kaastöö tegemise kodanlikele ajalehtedele. Samuti nõudis ta, et sotsiaaldemokraatidel lubataks asuda kodanlike ajalehtede toimetajateks, põhjendusega, et see andvat võimaluse kasutada kodanlike ajalehti partei huvides ja agiteerida kodanlust nende endi ajalehtedes. V. Ostroumova oli toetajaid, kes nimetasid Oulu kongressi otsust juhmiks ja nõudsid selle tühistamist.⁷⁶

⁷¹ «Звезда», 6 декабря 1910.

⁷² V. I. Lenin. Lahkelid Euroopa töölisliikumises. Teosed. 16. kd., lk. 323.

⁷³ V. I. Lenin. Sõjakäik Soome vastu. Teosed. 16. kd., lk. 155.

⁷⁴ Suomen sosialdemokraattisen puolueen kuudennen edustajakokouksen ööytäkirja, s. 116.

⁷⁵ Sealsamas. lk. 98.

⁷⁶ Sealsamas. lk. 66, 68, 70.

Pahempoolsed mõistsid sellised lausa revisionistlikud ettepanekud ja seisukohad otsustavalt hukka ning nõudsid Oulu kongressi otsuste tugevdamist.

Pahempoolsete ettepanekul võeti kongressil vastu resolutsioon, milles hoiatati, et sotsiaaldemokraadid ei laskuks iseseisvust piiravatesse liitudesse ega muutuks valitsust toetavaks koalitsiooniblokiks. Juhiti tähelepanu ohule, et eduskunna sotsiaaldemokraatlik fraktsioon on sattunud kodanlusega liiga lähedasse vastastikuse mõjustamise olukorda, mille tagajärjeks on eduskunna sotsiaaldemokraatliku fraktsiooni klassipiiride kadumine. Sellele ohu vältimiseks kohustas partei kongress hoiduma kokkuleppepoliitikast kodanlusega.⁷⁷

Puudused Soome Sotsiaaldemokraatliku Partei tegevuses ja tema poolt juhitud eduskunna sotsiaaldemokraatlikus fraktsioonis viitavad mõningasele ideoloogilise taseme nõrgenemisele võrreldes varasemate aastatega. Partei juhtkonna tööd nõrgendas kahtlemata Y. Sirola lahkumine partei sekretäri kohalt. Y. Sirola suundus 1909. a. Ameerikasse, kust ta tuli tagasi 1913. a.⁷⁸ Partei juhtkonnast lahkusid ka E. Valpas, kes oli koormatud ajalehe «Työmies» tööga, ja O. V. Kuusinen, kes jäi 1911. a. juhtkonnast eemale seoses teiste ülesannetega. Partei juhtkonda tuli aga selliseid revisioniste nagu V. Tanner ja I. Hörhammer. Nii oli 1913. a. Tampere toimunud kongressi tase tunduvalt nõrgem eelmistest. Ei saa öelda, et pahempoolsed sotsiaaldemokraadid poleks võidelnud revisionistide valimise vastu partei keskorganitesse. Y. Sirola hoiatas juba 1909. a. parteinõukogu istungil seoses parteikomitee uue koosseisu arutamisega V. Tannerit eest. Ta iseloomustas V. Tannerit väga täpselt: «Tanner on olnud sotsiaaldemokraatliku fraktsiooni revisionistliku suuna kõige parem teoreetik. Ta kirjutab ja tegutseb kogu aeg sellelt positsioonilt.»⁷⁹ Kuid parteinõukogus oli Tanneril siiski suur toetus. Hääletamise tulenusena sai ta viie esitatud kandidaadi hulgas teise koha.⁸⁰

Järgnev periood Soome Sotsiaaldemokraatliku Partei tegevuses langeb ühte 1914. a. alanud Esimese maailmasõjaga. Ehkki Soome ei olnud otseselt sõjatandriks, andis sõda paljuski tunda. 1914. a. augustis kuulutati seal välja sõjaseisukord, suurendati sõjaväe-osade arvu.

Sõjaolukord piiras ka Soome töölisliikumise arengut. Koosolekuid lubati pidada ainult politsei loal ja valve all. Ajalehtede trükkimisel kehtestati eeltsensuur. Töölistel keelati streigid. Ajalehes

⁷⁷ Sealsamas, lk. 236.

⁷⁸ «Kommunisti» nr. 4, 1936.

⁷⁹ TA. Sos.-dem. puoluuenuvosto. Pöytäkirjat 1909—1917. Ryhmät 329(474)5 «1909», s. 20.

⁸⁰ Sealsamas.

«Työmies» avaldati enne sõja puhkemist sõjavastaseid artikleid, milles toodi ära sõjaohu suurenemise põhjused, nagu kapitalistide võitlus turgude pärast, lootus tõusvat töölisliikumist sõja abil maha suruda. Ajalehes öeldi, et neid nähteid võib takistada ainult rahvusvahelise töölisliikumise organiseeritud armee.⁸¹ Euroopa suurtes linnades toimusid sõjavastased manifestatsioonid 1912. a. puhkenud Balkani sõja vastu.⁸² Üsnagi iseloomulik oli antud küsimuses Soome parempoolsete sotsiaaldemokraatide suhtumine. See selgub vastusest II Internatsionaali Büroo ringkirjale, milles kutsuti organiseerima sõjavastaseid demonstratsioone ja 5. novembril 1911. a. üldstreiki.⁸³ Viimase läbiviimise kohta palutigi vastust. Nimetatud vastuse koostas V. Tanner, kes oli rahvusvahelise sotsiaaldemokraatliku parlamentidevahelise komisjoni liige ja kellele II Internatsionaali Büroo kirjad olid otseselt adresseeritud. Vastuses teatati, et üldstreik tähendaks Soome oludes sama mis relvastatud mäss ja viiks töölisliikumise pikaajalisele depressioonile, mistõttu üldstreigi ettepanek ei ole vastuvõetav.⁸⁴ Vastuse koostamise komisjoni kuulusid peale V. Tanneri veel M. Turkia ja K. Viik. Viimane ei olnud vastuse sisuga rahul ja lisas sellele omapoolse õiendi, milles oli öeldud, et tema on solidaarne üldstreigiga teistes maades.⁸⁵ Sõja aastail asusid Soome parempoolsed sotsiaaldemokraadid, nagu teisedki II Internatsionaali sotsiaaldemokraatlike parteide parempoolsed juhid, kaitsesõjapositsioonile. Y. Sirola iseloomustab Soome parempoolseid sotsiaaldemokraate selles küsimuses järgmiselt: «Parempoolsed olid sotsiaalpatritismi positsioonil ning põhimõtteliselt rahvusvaheliste sotsiaalreturite seisukohal.»⁸⁶ Ta märgib, et neist olid mõjustatud mitmed pahempoolsedki. Sotsiaalpatritismi levimist Soomes seletab Y. Sirola sellega, et parteis oli palju väikekodanlikke elemente, kes ei ole kunagi olnudki proletariaadi klassivõitluse positsioonil.⁸⁷

Sotsiaaldemokraatlik partei Soomes ei saanud sõjaolukorra tõttu oma kongresse enam kokku kutsuda. Uued eduskunna valimised toimusid alles 1916. a. Sotsiaaldemokraatlik partei sai valimistel enneolematu võidu: 200-st eduskunna saadikukohast said tööliste saadikud 103 kohta. Võrdluseks olgu toodud tabel lk-l 120.

Tabelist nähtub, et samal ajal kui sotsiaaldemokraatide populaarsus kasvas, langes see kodanlikel parteidel pidevalt, jõudes madalseisu 1916. a.

Vanasoome partei riigitegelane J. Paasikivi esitab küsimuse, mis on põhjuseks, et pooled valijaist pooldavad sotsialiste? Põh-

⁸¹ «Työmies», 27. 07. 1914.

⁸² «Правда», 3. (16.) 11. 1912.

⁸³ VA. V. Tannerin kokoelma. Yksitoisarkistot, inv.-luett. 602:137, kansio 51. Y.S.B. Circular nr. 9, 1911. An alle angeschlossenen Parteien.

⁸⁴ Sealsamas, Brüsseli Rahvusvahelisele Sekretariaadile.

⁸⁵ Sealsamas.

⁸⁶ KA. Y. Sirola. Suomen työväenliikkeen historiasta, s.-ü. 92, l. 11.

⁸⁷ Sealsamas.

Soome tähtsamate parteide osatähtsus eduskunna valimistel ajavahemikus
1907—1916 (‰-des)⁸⁸

Aastad	Sots.-dem. partei	Soome partei	Noor- soomlaste partei	Rootsi partei	Maaliit
1907	37,0	27,3	13,6	12,6	5,8
1908	38,4	25,4	14,2	12,8	6,4
1909	39,9	23,6	14,5	12,3	6,7
1910	40,0	22,1	14,4	13,5	7,6
1911	40,0	21,7	14,9	13,3	7,8
1913	43,1	19,9	14,1	13,1	7,8
1916	50,3	17,6	12,4	11,8	9

just ei olnud raske leida isegi mitte kodanlusel, kes üsna õigesti arvas, et see peitub kahtlemata ühiskondlikes oludes ning seda ei saa seletada üksnes sotsialistide kihutustööga. Ta ütleb: «Ei oleks pool rahvast ühinenud sotsialistidega, kui ei oleks tagapõhja sotsialismi levimiseks.»⁸⁹ Selleks tagapõhjaks peab ta üsna õigesti tolleaegseid maaolusid, millest oli juttu ka eespool (popse ja vabadikke oli sajandi algul 145 813, maaproletariaati 206 988). Töölisi oli samal ajal 107 828.⁹⁰

Torparid, maakehvidu, maa- ja linnatöölised olidki need, kes moodustasid sotsiaaldemokraatliku partei poolehoidjate rohkearvulise armee Soomes. Oli ju sotsiaaldemokraatlik partei ainuke, kes seisis nende huvide eest.

1916. a. lõpul suurenes linna- ja maaproletariaadi rahulolematu sõjaolukorrast tingitud majanduslike raskuste tõttu. Töölised vastasid sõjaolukorda kasutavate kapitalistide survele massiliste töölt lahkumistega, sest streigid olid keelatud. Maa- ja linnaproletariaadi rahulolematu leidis sügava vastukaja 1917. a. puhkenud Veebruarirevolutsioonis. Täitused V. I. Lenini 1910. a. öeldud sõnad: «Tuleb aeg ja Vene proletariaat tõuseb üles Soome vabaduse eest, demokraatliku vabariigi eest Venemaal.»⁹¹

Kokkuvõttes tuleb märkida, et Soome Sotsiaaldemokraatlik Partei arendas oma lühikese olemasolu jooksul (asutati 1899. a.) väga aktiivset tegevust ja saavutas maa ning linna töötava rahva suure poolehoiu. Partei vead ja puudused tulenesid algusest peale suurel määral tema programmi puudustest. See oli koostatud Lääne-Euroopa sotsiaaldemokraatlike parteide programmide alusel ega vastanud kujunenud oludele Soomes. VSDTP programmiga tutvuti

⁸⁸ J. Nousiainen. The Finnish Political System. Cambridge, Massashu-
setts, 1971, p. 40—41.

⁸⁹ Paasikivi. Muistelmia sortovuosilta. I, s. 181.

⁹⁰ Y. Sirola. Soome töolistepartei tekkimise lugu, lk. 110; С. Куз-
ницкий. Финляндия в начале XX века. Москва, 1911, стр. 17.

⁹¹ V. I. Lenin. Sõjakäik Soome vastu. — Teosed, 16. kd., lk. 158.

alles 1905. a. Revolutsioonilised sotsiaaldemokraadid tunnetasid partei programmi aegumist ja vananemist. 1906. a. nõudsid nad relvastatud ülestõusu rakendamist, kuid programmi parandamise ja täiendamiseni nad siiski ei jõudnud. Pahempoolsete võitlust revolutsioonilise võitlustaktika eest raskendas ka mõõdukate ehk tsentristide positsioon, kes pärast üldise valimisõiguse ja ühekojalise eduskunna kehtestamist piirdusid parlamentaarse võitlusviisiga. Tegelikult tugevdasid nad sellega parempoolsete positsiooni, kes olid algusest peale revolutsioonilise võitlustaktika vastu.

Ühekojalise eduskunna kättevõitmise järgi pööras sotsiaaldemokraatlik partei oma tähelepanu parlamentaarsele võitlusele tsarismi ja oma kodanluse vastu. Eduskunna fraktsioonis koondasid pahempoolsed oma põhitähelepanu võitlusele parempoolsete kodanlusega koostöötamise ja kokkuleppepoliitika vastu, mis tugevnes tsarismi survepoliitika aastail. Sotsiaaldemokraatide võitudega eduskunna valimistel süvenes II Internatsionaali oportunistlike juhtide illusioon, et võimu saab võtta enamuse kättevõitmise teel parlamendis ilma revolutsioonilise vägivalleta kodanluse suhtes. Selle seisukoha ekslikkus selgus 1917. a. puhkenud Veebruarirevolutsioonile järgnenud perioodil.

Pahempoolsesse suunda kuuluvad sotsiaaldemokraadid paljastasid oma võitluses revolutsioonilise võitlustaktika eest parteis levivat reformismi ja oportunisti ning kutsusid töölisi ja kehvtalurahvast revolutsioonilisele võitlusele, kuid nad ei olnud alati järjekindlad. Ka ei eraldunud nad lõplikult parempoolsetest. Puhkenud Veebruarirevolutsioon leidis sügava kõlapinna Soome töötava rahva hulgas ja korrigeeris paljude Soome sotsiaaldemokraatide seniseid tõekspidamisi, kuid lõplikku eraldumist parempoolsetest ei toimunud ka nüüd. Pahempoolsete ja parempoolsete sotsiaaldemokraatide kooseksisteerimine ühe partei raames aga oli üheks Soome 1917.—1918. a. revolutsiooni kaotuse põhjuseks.

БОРЬБА ДВУХ НАПРАВЛЕНИЙ В СОЦИАЛ-ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ ФИНЛЯНДИИ В 1905—1916 ГГ.

А. Хельбе

Резюме

В основу программы социал-демократической партии Финляндии были положены программы социал-демократических партий Австрии, Германии и Швеции, в результате чего вопрос о методах захвата власти рабочим классом был сформулирован расплывчато, а требование о диктатуре пролетариата было опущено. В дальнейшем, начиная с 1905 года, социал-демократы использовали эти недостатки программы и стали трактовать борьбу партии только как мирную, в дозволенных законом рамках.

Молодежь, примкнувшая к забастовочному движению рабочих в 1905 году, стала выражать недовольство деятельностью и тактикой борьбы ревизионистов, составлявших большинство руководства партии. На Таммерфорском съезде, состоявшемся в конце 1905 года, левому крылу, укрепившемуся за счет молодежи, удалось добиться победы. За тактику революционных социал-демократов был 191 делегат, против — 69 делегатов.

В период после съезда в результате и под влиянием событий 1906 года (Свеабургское восстание) окончательно сложилось два различных течения с различной тактикой: правое и левое. Столкновение между этими направлениями произошло на конгрессе в Оулу в 1906 году. Основным вопросом, вокруг которого развернулась дискуссия и борьба, был вопрос об использовании революционных и неревolutionных методов при социальных переменах. Левые требовали революционной тактики борьбы и использования революционных средств. Они впервые выдвинули вопрос о революционном восстании и приводили в пример программу РСДРП. Между сторонниками двух течений оказались активные деятели раннего периода рабочего движения, т. н. умеренные. Умеренные не признавали тактику революционной борьбы. Хотя они и не стояли непосредственно за сотрудничество с буржуазией, но в отношении буржуазии у них не было твердой позиции. Умеренных можно сравнить с западно-европейскими центристами. Их позиция, направленная против тактики революционной борьбы, усиливала позицию правых.

Борьбу левых усложняло еще и то обстоятельство, что наряду с усилением давления со стороны царского правительства усиливалась тенденция правых социал-демократов к соглашательству и сотрудничеству с буржуазией. Роль руководства социал-демократической партии, после того как её представители стали участвовать в деятельности однопалатного сейма, в основном ограничивалась направлением и контролем работы социал-демократической фракции. Борьба между двумя течениями была перенесена в фракцию сейма, где левые вели борьбу за самостоятельную тактику и против политики сотрудничества с буржуазией.

В связи с победой социал-демократов на выборах в сейм (в 1907 году из 200 депутатских мест социал-демократы имели 80, в 1913 г. — 90 и в 1916 году уже 103 места из общего количества 200) усилилась распространяемая оппортунистическими лидерами II Интернационала иллюзия: завоевать власть путем получения большинства в парламенте, не прибегая к революционному насилию по отношению к буржуазии.

Левое течение разоблачало реформизм-оппортунизм правых и призывало рабочий класс и беднейшее крестьянство к революционной борьбе, но не всегда было последовательным. Окончательно оно не отмежевалось от оппортунистов. Существование

этих двух течений в единой партии было одной из причин поражения революции 1917—1918 гг.

Начавшаяся в 1914 году первая мировая война задержала развитие рабочего движения в Финляндии. Забастовки были запрещены, собрания можно было проводить лишь с разрешения и под надзором полиции. Но из-за экономических трудностей, вызванных войной, стало быстро расти недовольство трудящихся масс как в Финляндии, так и в России, которое нашло свое разрешение в Февральской революции 1917 года.

DER KAMPF DER ZWEI RICHTUNGEN IN DER SOZIAL- DEMOKRATISCHEN PARTEI FINNLANDS IN DEN JAHREN 1905—1916.

A. Heibe

Zusammenfassung

Das auf der Tagung der sozialdemokratischen Partei Finnlands 1903 angenommene Programm basierte auf den Programmen der Sozialdemokratischen Parteien Österreichs, Deutschlands und Schwedens. Dieser Umstand hatte einen verschwommenen Wortlaut hinsichtlich der Art und Weise der Machtergreifung durch die Arbeiterklasse und die Auslassung der Diktatur des Proletariats aus dem Programm zur Folge. In den darauffolgenden Jahren, bereits 1905, wurden diese Nachteile des Programms von den zum Revisionismus neigenden Sozialdemokraten ausgenutzt, indem sie den Kampf der Partei zu einem friedlichen und in gesetzlich genehmigten Rahmen verlaufenden Kampf erklärten.

Die Jugendlichen, die sich der Streikbewegung der Arbeiter von 1905 angeschlossen hatten, begannen ihrer Unzufriedenheit mit der Tätigkeit der in der Leitung der Partei die Mehrheit bildenden Revisionisten sowie deren Kampfpolitik Ausdruck zu geben. Auf der Tagung in Tampere Ende 1905 gelang es dem, dank den Jugendlichen gestärkten linken Flügel den Sieg davonzutragen. Für die Taktik der revolutionären Sozialdemokraten stimmten 191 Delegierten, gegen diese Taktik — 69 Delegierten.

Nach der Tagung, beeinflusst durch die Ereignisse des Jahres 1906 (der Aufstand in Sveaborg) und als Ergebnis derselben bildeten sich endgültig zwei verschiedene Richtungen mit verschiedener Taktik aus: die linke und die rechte. Zu einem Zusammenstoß zwischen den beiden Richtungen kam es auf der Tagung in Oulu im Jahre 1906. Die Grundfrage, um die sich die Diskussion und der Kampf entfachten, war die Frage der Anwendung revolutionärer und nicht revolutionärer Methoden bei sozialen Umgestaltungen. Die Linken forderten eine revolutionäre Kampfpolitik und die Nutzung revolutionärer Mittel. Erstmals wurde die Frage des

bewaffneten Aufstandes aufgeworfen, indem sie sich beispielsweise auf das Programm der SDAP Rußlands stützten. Zwischen die Anhänger der beiden Richtungen stellten sich die aktiven Funktionäre der frühen Periode der Arbeiterbewegung, die sich zu den sogenannten «Mäßigen» ausbildeten. Die Mäßigen wollten die Taktik des revolutionären Kampfes nicht anerkennen. Obwohl sie sich nicht unmittelbar für die Zusammenarbeit mit der Bourgeoisie äußerten, verfolgten sie in bezug auf die Bourgeoisie auch keine bestimmte Linie. Die Mäßigen entsprachen den Zentristen West-Europas. Ihre der revolutionären Kampfaktik entgegengesetzte Stellung stärkte die Position der Rechten.

Der Kampf der Linken wurde durch den Umstand kompliziert, daß mit der Verstärkung der Reaktion, der Politik der Unterdrückung der Zarenherrschaft, sich die Tendenz der rechten Sozialdemokraten zur Vereinbarung und Zusammenarbeit mit der Bourgeoisie verstärkte. Die Rolle der Sozialdemokratischen Partei nachdem ihre Vertreter an der Arbeit der Ein-Kammer-Parlament (Eduskund) teilzunehmen begannen, beschränkte sich grundsätzlich auf die Lenkung und die Überwachung der Arbeit der sozialdemokratischen Fraktion. Der Kampf zwischen den zwei Richtungen übertrug sich auf die Fraktion des Parlamentes, wo die Linken für die selbständige Kampfaktik der Partei und gegen die zur Zusammenarbeit mit der Bourgeoisie neigende Politik den Kampf führte.

Mit dem Sieg der Sozialdemokraten bei den Wahlen in der Parlament (1907 — 80 Delegierten, 1913 — 90 Delegierten) und mit dem Erlangen der Mehrheit in dem Parlament (103 Delegiertenplätze von 200) im Jahre 1916 vertiefte sich die von opportunistischen Leitern der II Internationale verbreitete Illusion: die Macht zu ergreifen durch das Erlangen der Mehrheit im Parlament ohne zur revolutionären Gewalt in bezug auf die Bourgeoisie zu greifen.

Die Anhänger der linken Richtung legten den reformistischen Opportunismus bloß und riefen die Arbeiterklasse und die Kleinbauern zum revolutionären Kampf auf, jedoch waren sie in ihrem Handeln nicht immer konsequent. Sie trennten sich nicht endgültig von der Opportunisten. Das Nebeneinanderbestehen dieser zwei Tendenzen innerhalb der Partei war einer der Gründe für die Niederlage der Revolution von 1917/1918.

Der 1914 ausgebrochenen Erste Weltkrieg hemmte die Entwicklung der Arbeiterbewegung in Finnland. Streiks waren verboten, Versammlungen konnten nur unter polizeilicher Aufsicht und mit ihrer Genehmigung durchgeführt werden. Unter dem Druck der durch den Krieg bedingten wirtschaftlichen Schwierigkeiten wuchs in den arbeitenden Volksmassen ständig die Unzufriedenheit, die schließlich 1916 sowohl in Finnland als auch in Rußland in der 1917 ausgebrochenen Februarrevolution ihre gemeinsame Lösung fand.

ROOTSI KAUBANDUSLIK KREDIIT KODANLIKULE EESTILE AASTAIL 1923—1927

K. Jaanson

Kodanliku Eesti väljarabelemisel 1923.—1924. aasta majanduskriisist oli teatud osa ka Rootsi valitsuselt laenuna saadud kaubakrediidil.¹ Selle saamisest on oma ajalugu, mis küllaltki ilmekalt iseloomustab kodanlike riikide omavahelisi suhteid ja pole seni käsitlemist leidnud. Viimase ajani esineb laenuks saadud krediidi suurusena ebaõige arv 900 000 krooni.² Tegelikult oli see summa tervikuna suurem, 1924. aastal äratarvitatu aga tunduvalt väiksem.

Läbirääkimised laenu andmise-saamise üle toimusid omapärastes, seejuures muutuvais tingimustes. Rootsi läbis sõjajärgse majanduskriisi madalaima punkti 1921. aastal ning hakkas seejärel kriisist väljuma.³ Kodanliku Eesti esindaja Stokholmis märkis, et 1923. aastal töötati Rootsis väga energiliselt kaotatud turgude tagasivõitmiseks ning uute turgude leidmiseks. Erilist huvi täheldati ka Balti riikide suhtes.⁴ Kuid juba mais 1924 pidi esindaja teatama, et on märgata huvi kadumist Balti turgude vastu.⁵

Kodanlikus Eestis puhkes majanduskriis 1923. aasta suvel. Kulminatsiooni saavutas see 1924. aastal.⁶ Kriisi süvendas 1923. aastal põllumajandust tabanud ikaldus.⁷ 1923.—1924. aasta majanduskriis tõestas Eesti kodanluse valitsevatele ringkondadele, et «tööstusliku orientatsiooni» poliitika on läbi kukkunud. Kristliku rahvaerakonna, Tööerakonna ja Rahvaerakonna bloki valitsus, kes tuli võimule 1924. aasta märtsi lõpul, lubas võtta edaspidi kursi põllumajanduse eelisarendamisele.⁸

¹ Vt. Eesti NSV ajalugu III. Tallinn, 1971, lk. 223—224.

² Sealsamas, lk. 224.

³ A. C. Кан. Новейшая история Швеции. М., 1964, стр. 79.

⁴ Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riiklik Keskarhiiv (edaspidi — ORKA).

⁵ Eesti Skandinaavia saatkonna salajane ülevaade EV Välisministeeriumile 31. V 1924. ORKA.

⁶ O. Elango. Eesti kapitalismi ajutise, ebakindla stabilisatsiooni aastail (1925—1929). Tallinn, 1958, lk. 10.

⁷ Eesti NSV ajalugu III, lk. 223.

⁸ Sealsamas, lk. 220.

Need asjaolud avaldasid mõju laenu andmise-saamise üle toimunud läbirääkimiste käigule. Läbirääkimised ise kulgesid kahes küllaltki erinevas etapis. Esimene neist kestis 1923. aasta oktoobrist 1924. aasta jaanuarini. Selle vältel kooskõlastati kaupade koosseis, mille ostmiseks kodanlik Eesti pidi krediiti saama, ning lepiti kokku krediidi andmise-saamise tingimuste üle. Teine etapp ulatus 1924. aasta jaanuarist juunini. Nüüd oli krediidi lõplik lubamine Rootsi poolt seostatud välisministeeriumi nõudmistega Kolga mõisa asjus.

1923. aastal tunti Rootsis huvi Baltimaade kui turu vastu eeskätt rootsi põllutöomasinate, seemnevilja ja tõuloomade tarvis. Nende turustamisvõimaluste uurimiseks otsustati juulis saata Eestisse, Lätisse ja Leedusse komisjon koosseisus A. Lindgren ja E. Faith-Ell.⁹ Eestis viibisid nad augustis. Reisi tulemusena tegi A. Lindgren ettepaneku ekspordi kergendamiseks Balti riikidesse anda krediiti 3 miljonit krooni.¹⁰ 20. oktoobril 1923 otsustas Rootsi valitsus jaatavalt krediidi andmise tõuloomade ostmiseks Leedule. Jaatav otsus Leedu kohta tähendas põhimõtteliselt sedasama ka Eesti suhtes.¹¹

Juba 16. oktoobril oli Rootsi Tõukarja Väljaveoühingu sekretär G. Leufven tutvustanud kodanliku Eesti esindajat Stokholmis E. Virgot Leedule antava laenu tingimustega ning teinud ettepaneku analoogilise lepingu sõlmimiseks ka Eestiga. Märgitigi, et Rootsi poolt on reserveeritud 750 000 krooni tõuloomade müümiseks Eestile. Seejuures mõndi, et tarviduse korral on võimalik veel saada vahendeid ka põllutöomasinate ja -tarvete ostmiseks. Kuna soove krediidi saamiseks pidi olema ka teiste riikide poolt, nõuti kiiret otsustamist. Samas rõhutati, et Rootsi valitsus on eriti huvitatud, et müük toimuks Balti riikidesse, nii et tekiks elavad kaubandussidemed nende ja Rootsi vahel.¹² Jutuajamisel E. Virgoga oli seda kinnitanud ka Rootsi kaubandusminister N. Wohlin. Üldnimetatud ettepanek oli sündinud suulistest läbirääkimistest, mida oli algatanud G. Leufven.¹³

Vestluses G. Leufveniga ütles E. Virgo, et pakkumine võiks Eestit huvitada, kuid tema arvates puudub võimalus suuremal hulgal kalleid tõuloomi osta. Huvitaksid odavamad loomad, «... peajasjalikult aga põllutööriistade saamine võlgu vastuvõetavatel tingimustel»¹⁴. Seega erinesid soovid vastastikku üsna tunduvalt. Algas nende kooskõlastamine.

⁹ «Nya Dagligt Allehanda», 7. VII 1923; «Päevaleht», 6. VII 1923. A. Lindgren oli ärimees ja poliitik (konservatiiv), Riksdagi saadik. E. Faith-Ell oli viibinud Eestis 35 aastat, lahkudes siit 1919. aastal («Kustbon», 30. IV 1919).

¹⁰ E. Virgo Fr. Akelile. 22. IX 1923. ORKA.

¹¹ E. Virgo Fr. Akelile. 20. X 1923. ORKA.

¹² G. Leufven E. Virgole. 16. X 1923; P. M. rörande försäljning av svenska avelsdjur till Estland. ORKA.

¹³ E. Virgo põllutööministrile. 16. X 1923. ORKA.

¹⁴ E. Virgo põllutööministrile. 16. X 1923. ORKA.

Vaatamata E. Virgo kiirustamistele Eestist vastust ei saabunud.¹⁵ Alles novembri keskpaiku teatati, et Rootsi pakkumist sel kujul kasutada ei saa. Avaldati soovi saada krediiti põllutöomasinade, väetiste ja seemnevilja ostmiseks.¹⁶ Selline oli Tallinnast saabunud «programm», mille alusel novembrikuu teisel poolel jätkati läbirääkimisi. Nende käigus teatas Rootsi Abikrediidikomitee esimees F. Grönvall, et on võimatu loobuda tõuloomade müümise tingimusest, kuna abikrediit olevat valitsuse poolt määratud just selleks, et võimaldada Rootsi põllupidajatele tõuloomade müümist. Eesti soovidele vastutulemiseks peeti aga võimalikuks vähendada tõuloomade osa selliselt, et see moodustaks vaid 10% ostust.¹⁷

Rootsi ettepanek 1. detsembrist pakkus krediiti seemnevilja, tõuloomade ja põllutööriistade ostmiseks.¹⁸ Väetisest juttu polnud. Sellest Tallinna teatades palus E. Virgo vastata, kas esitatud tingimustel krediiti soovitakse või tuleb pakkumisest ära öelda.¹⁹ Järgnes taas seisak.

Alles 28. detsembril tuli Tallinnast vastus. Põllutööminister teatas, et valitsus on nõus kasutama krediiti 900 000 krooni ulatuses seemnevilja, tõuloomade (80 000 krooni), põllutöomasinade ja väetiste ostmiseks.²⁰ Tõuloomade osa oli langetatud alla 10% ja korratud nõudmist saada krediiti ka väetiste tarvis, mis kord oli juba tagasi lükatud. 19. jaanuaril 1924 vastas Rootsi Abikrediidikomitee, et krediiti lubatakse kuni 150 000 krooni seemnevilja (50% ostusummast), 80 000 krooni tõuloomade (75%) ja 400 000 krooni põllutöomasinade (65%) ostmiseks. Aktsepteeriti ka krediit väetise tarvis — 270 000 krooni, vähendati aga selle määra soovitud 65%-lt 50%-le. Krediidi kogusumma oli 900 000 krooni.²¹ 25. jaanuaril andis E. Virgo edasi Tallinnast saadud vastuse, et Eesti soovib sellistel tingimustel krediiti kasutada.²² Seega suutis kodanlik Eesti pakutavat krediiti läbirääkimiste esimesel etapil küllalt palju kohandada oma soovidele. Tähtsaim oli, et esialgu tõuloomade müügiks määratud krediit saadi tegelikult masinate ja väetiste ostmiseks. Tõuloomi tuli osta vähem kui 10% eest määratava krediidi kogusummast.

Kohtumisel F. Grönvalliga 26. jaanuaril 1924 arutas E. Virgo krediidi kasutamise praktilisi küsimusi. Abikrediidikomiteele oli sisse antud juba 2 lepingut 150 000 krooni peale. F. Grönvall kiirustas kodanliku Eesti esindajate sõitu Rootsi, juhtides tähelepanu

¹⁵ E. Virgo EV Välisministeeriumile. 2. XI 1923; E. Virgo põllutöoministritele. 2. XI 1923; E. Virgo R. Allmanile. 6. XI 1923. ORKA.

¹⁶ R. Allman E. Virgole. 10. XI 1923. ORKA.

¹⁷ E. Virgo Põllumajanduse Peavalitsusele. 1. XII 1923. ORKA.

¹⁸ F. Grönvall E. Virgole. 1. XII 1923. ORKA.

¹⁹ E. Virgo Põllumajanduse Peavalitsusele. 1. XII 1923. ORKA.

²⁰ A. Kerem Eesti Skandinaavia Saatkonnale. 28. XII 1923 (telegramm). ORKA.

²¹ F. Grönvall E. Virgole. 19. I 1924. ORKA.

²² Chargé d'affaires (E. Virgo) Rootsi Abikrediidikomiteele. 25. I 1924. ORKA.

sellele, et kui 1924. aasta külviks seemneid vaja on, tuleb nende ostmisega rutata. E. Virgo märkis: «Seega oleksivad abikredidi asjus põhjusemõttelised läbirääkimised läbi ja jääks ainult kredidi kasutamist hakata teostama.»²³ Lõppenud aga oli alles läbirääkimiste esimene etapp. Ees seisis teine, pikem. Aktiivsemaks pooleks sai Rootsi.

21. jaanuaril kirjutas E. Virgo Tallinna, et Rootsi välisminister E. Marcks von Würtemberg ja välisministeeriumi juriidilise osakonna juhataja A. Rodhe olid talle teatanud, et Rootsi valitsus tahab krediidi andmise seostada Eestis riigistatud ja rekvireeritud rootslaste varanduste küsimusega. Leiti, et nende varanduste suhtes on Rootsi alamaid halvemini koheldud kui mitme teise riigi — nimetati Taanit, Belgiat, Soomet, Inglismaad — kodanikke. E. Virgole teatati, et Rootsi valitsus ei või kodanlikule Eestile lubatud krediiti avada enne, kui Eesti valitsus pole deklareerinud oma head tahtmist neid küsimusi «... sõbraliku omavahelise kokkuleppe teel lahendada». E. Virgole esitati mitmed asjad, millede seas esikohal oli Kolga mõisa metsa küsimus.²⁴

Jaanuaris 1924 soovis Rootsi välisministeerium, et Eesti annaks Kolga mõisa metsa omanikule ekspluateerimiseks tagasi samasugustel tingimustel, nagu seda mõnede teistele välismaalastele on tehtud. E. Virgo vastas, et Eesti põllutöominister on teda volitanud teatama, et minister on valmis läbirääkimisi metsa asjus jätkama. samal ajal aga pidanud praktilisemaks oodata, kuni kogu välismaalaste mõisate küsimus tema poolt ettepanekuga Riigikogu poolt ära lahendatakse.²⁵ Kirjas Tallinna soovitas E. Virgo seda seadust kiiremini Riigikogusse sisse anda, teisest küljest avaldas lootust, et asja ei tihata siiski teravaks ajada, kuna Rootsi töösturid ja suurärimehed on krediidist huvitatud, mida tulevat arvestada.²⁶

²³ E. Virgo põllutöoministrile. 26. I 1924. ORKA.

²⁴ E. Virgo põllutöoministrile. 21. I 1924. ORKA.

Harjumaal asetseva Kolga mõisa omanik Vsevolod Mihhailovitš Stenbock oli surnud 1916. aastal. 1919. aasta septembris ütles mõisa seaduslik pärija kodanliku Eesti kodanik Peeter Stenbock end pärandusest lahti surnud Stenbocki vennapoja Magnuse kasuks, kes alates 1908. aastast oli Rootsi alam. 1921. aastal kinnitati G. Stenbock mõisa pärijaks. 1924. aastal kahtlustas kodanliku Eesti välisministeerium, et loobumine pärandusest oli sihilik. Hiljem selguski, et Peeter Stenbock oligi juba 1917. aastal päranduse vastu võtnud, olles seega mõisa seaduslik ja tegelik valdaja, kes pärandusest enam loobuda ei saanud. 1920. aastal oli Kolga mõis tegelikult valdajalt Peeter Stenbockilt üle võetud. Osa mõisast sai ta rendi alusel kasutamiseks. (E. Virgole. Salajane. Ulevaade välismaalaste mõisatest. Kuupäevata. ORKA. Vt. ka «Päevaleht», 19. V 1927.)

²⁵ E. Virgo põllutöoministrile. 21. I 1924. ORKA.

²⁶ E. Virgo põllutöoministrile. 21. I 1924. ORKA.

Huvitatus oli olemas. Seda illustreerib muuhulgas ka järgmine seik 1924. aasta kevadest. 19. aprillil teatas Eesti Tarvitajateühisuste Keskühisus E. Virgole, et põllutöoministeeriumis tehtud jaotuse järgi olevat ETK-l õigus krediiti kasutada osta 280 000 krooni eest «International Harvester Co» poolt Rootsis valmistatavaid «Deering»-hoburehasid jm. heinatööriistu. Nüüd olevat aga nimetatud firmaga konkureerivad ettevõtted teatanud, et selle toodangu ostmiseks kre

Veebruaris anti kodanliku Eesti poolt Rootsi välisministrile statistiline ülevaade välismaalastele kuuluvate mõisate olukorras seoses nende ülevõtmisega kodanliku Eesti agraarseaduse alusel, samuti noot seoses Rootsi kodanike varandustega Eestis. Kolga mõisa küsimuses viidati jällegi ettevalmistatavale seaduseelnõule. Rootsi välisministrit see ei rahuldanud — ta leidis, et Rootsi alamatega on halvemini ümber käidud kui teistega.²⁸ 1924. aasta veebruarimärtsi vahetusel pärisid E. Marcks von Württemberg ja A. Rodhe mitmel korral, miks Rootsi alam metsa tagasi ei saa, kui Inglise alamale mets juba möödunud aastal tagasi on antud: «Kas meie siis halvemad oleme kui inglased».²⁹ Hiljem märkis E. Virgo õigustatud «... mõrudustunnet...» Rootsi poolt, et põllutööministeeriumi seni ebakonsekventselt talitanud on, mõne riigi alamale enam soodustusi lubades kui teise omale.³⁰

Veebruaris ütles A. Rodhe, et Rootsi oleks rahuldatud, kui Eesti põllutööminister oma seaduse Riigikogule sisse annaks ja G. Stenbockiga mingi kompromiss tehakse.³¹ Otsustavaks sai lõpuks viimane. Esialgu püsis ka esimene päevakorral. 10. aprillil avaldas A. Rodhe imestust, et asi venib. Samal ajal teatas E. Virgo Tallinna, et ta võiks Rootsis teatada, et kui Rootsi krediidi lubamist ikka Kolga mõisa küsimuse ja seaduse sisseandmisega Riigikogusse seostab, ei jää Eestil muud nõu kui sellest loobuda. Ilma Tallinna sanktsioonita ei tahtnud E. Virgo selliselt esineda, kuna ta ei osanud arvata, millise seisukoha võtaks Rootsi valitsus.³² Sellist sanktsiooni ta Tallinnast ei saanud. Küll aga tehti Riigikogus 12. aprillil põllumajandusliku laenu seadust arutades rahandusministeeriumi esindaja poolt ettepanek parandada §1 selliselt, et oleks võimalik laenu saada ka mujalt kui Rootsist.³³ Kuid 17. mail teatas A. Rodhe, et Rootsi välisminister ootab Eesti Valitsuselt head taht-

diiti ei antavat ja pakkuvat oma. ETK poolt taotleti siiski krediiti selle toodangu ostmiseks, põhjendades, et 80% Eestis tarvitusel olevatest heinatööriistadest olevat seda tüüpi, nii saaks läbi ühe tagavaraosade laoga jne.

Mais tuligi Abikrediidikomiteelt kategooriliselt eitav vastus. Viimase esimees T. Grönvall seletas E. Virgole põhjuse: «International Harvester Co» ei olnud Rootsi, vaid USA kapitalile kuuluv ettevõtte. Kasumid selle operatsioonidest läksid USA-sse. Krediit oli aga määratud Rootsi majanduse toetamiseks. Seda ei saanud lubada Rootsis töötavaile välismaistele firmadele.

Kahe kapitali — USA ja Rootsi — väikeses kokkupõrkes oli kodanlik Eesti see, kes jäi kannataja ossa. Ilmnes veel, et «International Harvested Co» oli teinud lepingu ETK-ga, mille läbiviimiseks tal polnud mingit lootust ning püüdnud seda võimalikult venitada, et ETK-l hilise aja tõttu teha võimatuks mõne teise lepingu sõlmimist, sundides teda nii siiski oma toodangut ostma.

(Eesti Tarvitajateühisuste Keskühisus (ETK) E. Virgole. 19. IV 1924; E. Virgo ETK-le. 2. V 1924; E. Virgo ETK-le. 14. V 1924. ORKA).

²⁷ E. Virgo E. Marcks von Württembergile. 20. II 1924. ORKA.

²⁸ E. Virgo Fr. Akelile. 27. II 1924. ORKA.

²⁹ E. Virgo Fr. Akelile. 4. III 1924. ORKA.

³⁰ E. Virgo K. R. Pustale. 18. VI 1924. ORKA.

³¹ E. Virgo Fr. Akelile. 27. II 1924. ORKA.

³² E. Virgo põllutööministrile. 10. IV 1924. ORKA.

³³ II Riigikogu protokollid, 3. istungjärk. Tallinn, (1924), v. 2016—2017.

kokkuleppimiseks Kolga mõisa asjus ning põllutööministri
t lubatud seaduse sisseandmist Riigikogusse. Esimene pidi aga
na määrav. E. Virgo soovitas samal ajal Tallinna sõitnud
Stenbockiga kokkuleppele jõuda, «... sest siis oleks krediidi
saamine enam-vähem kindel»³⁴.

Vahepeal kasvas pidevalt lepingute arv, mis olid Rootsi Abi-
krediidikomiteesse sisse antud. Aprillis ulatus nende järgi oodatav
krediidi summa 500 000—600 000 kroonini.³⁵ Käsitledes Rootsi
laenu, märkis «Päevaleht» mai algul, et põllutööriistade ja -masi-
nate kohalejõudmine hiljaks kipub jääma. Kui kõik hästi läheb,
võiks niidu- ja viljapeksumasinad veel õigel ajal kohale jõuda.
Seemnevilja oli juba muidugi hilineanud, õnneks oli aga Seemnevilja
Ühisus juba varem tarvilikul hulgal vilja- ja heinaseemneid jõud-
nud muretseda.³⁶ Kuu aega hiljem kinnitas sama ajaleht, et laen
on nüüd juba täiesti hiljaks jäänud ja oma tähtsuse kaotanud,
«... sest põllutöö ja põllutööriistade kasutamise aeg on ammugi
alanud»³⁷. Mis puutub 1924. aastasse, on raske selle seisukohaga
mitte nõustuda.

Läbirääkimised jõudsid otsustavasse järku alles juunikuu esi-
mesel poolel. 28. mail 1924 võttis kodanliku Eesti valitsus vastu
salajase otsuse lubada Metsade Peavalitsusel määrata Kolga
mõisa metsadest erakorralisele raiumisele metsa kuni 3 miljoni
marga väärtuses.³⁸ 31. mail teatas E. Virgo sellest Rootsi välis-
ministrile.³⁹ 2. juunil telegrafeeris ta aga Tallinna, et Rootsi arva-
tes on see pakkumine ebaküllaldane.⁴⁰ 4. juunil vastati Tallinnast,
et valitsus jääb oma esimese pakkumise juurde ja loeb igasugust
kauplemist võimatuks.⁴¹ Edasi jätkusid läbirääkimised Tallinnas
nii kiires tempos, et E. Virgot ei jõutudki enam informeerida.
7. juunil kuulis ta Rootsi välisministeeriumist, et G. Stenbock oli
alandanud oma nõudmise 4 miljonile margale, ja kauplemine Eestis
jätkunud.⁴² Nii ka oli — 6. juunil muutis valitsus oma salajast
otsust 28. maist, tõstes raiumisele määratava metsa hulga 4 mil-
joni marga väärtuseni.⁴³ 10. juunil teatas Rootsi välisminister, et
kokkulepe sellel alusel oleks vastuvõetav.⁴⁴

14. juunil vahetasid Tallinnas noote kodanliku Eesti välismi-

³⁴ E. Virgo A. Keremile. 17. V 1924. ORKA.

³⁵ E. Virgo põllutööministrile. 10. IV 1924. ORKA.

³⁶ «Päevaleht», 7. V 1924.

³⁷ «Päevaleht», 6. VI 1924.

³⁸ E. Virgo välisministrile. 31. V 1924. ORKA.

³⁹ E. Virgo välisministrile 31. V 1924. ORKA.

⁴⁰ E. Virgo välisministrile. 2. VI 1924 (telegramm). ORKA.

⁴¹ EV Välisministeeriumi poliitilise osakonna juhataja saatkonnale Stok-
holmis 4. VI 1924. ORKA.

⁴² E. Virgo välisministrile. 7. VI 1924. ORKA.

⁴³ Vabariigi Valitsuse salajane otsus 6. juunist 1924. ORKA. Aastail
1924—1925 arvati 100 marka tavaliselt võrdseks 1 krooniga. Sel juhul oli raiu-
tava metsa väärtus 40 000 krooni.

⁴⁴ E. Virgo välisministrile. 10. VI 1924. ORKA.

nistri kohustetäitja R. Gabrel ja Rootsi konsul O. Hedman. Esimene andis teatada G. Stenbocki jaoks lubatud metsaraie tingimused, seejuures mainimata sõnagagi krediidiküsimust. Teine teatas, et Rootsi annab laenu, mille üle läbirääkimisi peetud. Ei ridagi G. Stenbockist ega tema mõisast.⁴⁵ 16. juunil kutsus E. Virgo A. Rodhe, keda ta viimasel ajal abikrediidi pärast oli nii palju tülitanud, «... et endalgi häbi hakkas...», lantšile. Sõbralikus meeleolus lahkudes avaldas A. Rodhe lootust, et «... intermezzo Stenbockiga pea ununeb ja Eesti—Rootsi head vahekorda ei sega». Kuid päev hiljem välisminister E. Marcks von Württembergiga toimunud vestluse tulemusel soovitas E. Virgo Eesti uuel välisministril K. R. Pustal end uute rünnakute vastu valmistada.⁴⁶ Nii oligi — Kolga mõisa küsimus tuli päevakorda ka hiljem.⁴⁷

Eeltoodud kauplemise ajal tekkis sõnasõda Eesti kodanlikus ajakirjanduses. Vastastena esinesid tööerakondlik «Vaba Maa» ja «Päevaleht». Viimane suhtus saamisel olevasse laenusse pessimistlikumalt juba varemgi. 6. juunil aga seostas «Päevaleht» laenu saamise G. Stenbockile antava metsa küsimusega. Tema nõudmisi käsitles leht veel hiljemgi.⁴⁸ Kuigi «Päevalehe» informatsioon oli paiguti üsna tõelähedane, oli selles ka eksitavaid vigu. 6. juunil teatas «Päevaleht», et G. Stenbockile tahetavat anda metsa 3,5 miljoni marga eest. Ei tahetud anda, vaid anti samal päeval ja 4 miljoni marga eest. 3,5 miljonit polnud kordagi kõne all. Sellest arvust peab leht kinni aga veel 11 päeva hiljemgi. Alles 14. juunil teatas «Päevaleht» G. Stenbocki ilmumisest Tallinna: «... juba eila nähti nimet. mõisnikku meie ameti asutuste uksi kulutamas». Kauplemine temaga oli aga juba lõppenud. Peamises oli «Päevalehel» aga siiski õigus, et asi «... tegelikult Stenbocki konksu taga rippus»⁴⁹.

«Vaba Maa» — küsimusest selgelt palju paremini informeeritud ajaleht — kaitseb otse vastupidist seisukohta. Pikka aega leht peamiselt vaikib. Alles 17. juunil nimetab ta «Päevalehe» teateid vassimisteks. Kuigi «Vaba Maa» mõonis — E. Virgo väljendusega diplomaatilises postis —, et Rootsi valitsus on laenust prestiiži küsimuse teinud ja mõista andnud, et Rootsi alamatega eriti just maavõõrandamise juures «vähemvääriliselt ringi käidud» kui teiste riikide omadega, eitas ta kategooriliselt mingit seost Stenbocki loo ja laenu vahel. Samas teati rääkida, et G. Stenbockile, «nagu kõrvalt kuulda», ei olevat suuremat vastutulekut tehtud, kui talle metsa umbes 4 miljoni marga eest lubatud, «... sedagi just selle tõttu, et temal kui Rootsi alamal maa kasutamise tingimused halvemad olid kui teistel välismaalastel»⁵⁰.

⁴⁵ R. Gabrel konsulile. 14. VI 1924; O. Hedman R. Gabrelile. 14. VI 1924.

ORKA.

⁴⁶ E. Virgo K. R. Pustale. 18. VI 1924. ORKA.

⁴⁷ VI. «Päevaleht», 15. V ja 19. VI 1927; «Göteborgs-Posten» 31. V 1927.

⁴⁸ «Päevaleht» 6. VI, 14. VI, 15. VI ja 17. VI 1924.

⁴⁹ «Päevaleht», 17. VI 1924.

⁵⁰ «Vaba Maa», 17. VI 1924.

«Päevaleht» nimetas «Vaba Maa» seletust karuteeneks põllutööministeeriumile. Kui läbirääkimised metsaga seotud polnud, anti G. Stenbockile metsa omal algatusel. Edasi esitas leht küsimuse, mis vastamata jäi: «Mis sõda siis meie põllutööministeerium eriti Rootsi alamatega pidas? Avalikult kinnitati ikka, et meie Rootsiga sõbralikus vahekorras oleme, aga nüüd selgub korraga vastu pidist.»⁵¹

Kuu lõpul avaldas «Vaba Maa» Rootsi välisministeeriumi seletuse 23. juuni «Svenska Dagbladetist».⁵² Selles eitati igasugust seost G. Stenbocki ja laenu loo vahel. Väljalõike sellest saatis E. Virgo kodanliku Eesti välisministrile, sooviga, et see ametlik kommentaar ilmuks Eesti lehtedes. Ta lisis ka tõlke.⁵³ «Vabas Maas» ilmunud tekst ongi see tõlge, milles on tähtsusetuid parandusi («kuulusivad» pro «kuulusid»). Sõrendused «Vabas Maas», et Stenbocki asi ja laen «juhtumisi» ühel ajal lahendust leidsid ning nende vahel «mingit sisemist ühendust» pole, olid lehe omad.

Lehepoleemika selliselgi määral ei meeldinud E. Virgole. Ta kurtis, et «enneaegne pasundamine» läbirääkimisi oli raskendanud. Rootslastele saanud selgeks, et kodanlik Eesti on laenust huvitatud. Teated, mis ta salajastena saatnud, ilmunud lehtedes ja pealegi ebatäpselt. Ta arvas: «Mujal on minu teada salajaste ametlikkude kirjade ajakirjanduses refereerimine seotud teatavate keeldmäärustega. Seesama oleks tungivalt soovitav ka meil.»⁵⁴ Ajaleheveerudelt jõudis laenu ja Stenbocki seos arupärimisena ka Riigikokku. Siin aga muudeti see — opositsiooni kaasabil — farsiks, mis lõppes naeruga.⁵⁵

1924. a. juuni keskpaigaks Abikrediidikomiteesse sisseantud ja lähemal ajal sisseantavate lepingute järgi taotleti krediiti 783 361 krooni 88 ööri. Lisades 80 000 krooni, mis olid reserveeritud tululoomade jaoks, jäi «tarvitamata» summasid järele vaid 36 638 krooni 12 ööri.⁵⁶ Nüüd lõpuks hakkasid kaubad Rootsist Eestisse suunduma. Esimesed tunnistused ärasaadetud kaupade eest tasu saamiseks Rootsi Abikrediidikomiteelt anti välja 4. augustil 1924. Kaubad olid saadetud Rootsist 25. juulil ja 4. augustil.⁵⁷

1. jaanuariks 1925 oli krediidist kasutatud 425 275 krooni 17 ööri.⁵⁸ Võimalik, et erinevus eelmise juuni aegsete taotluste ja tegeliku kasutamise vahel tulenes krediidi avamisest põllutööde jaoks ebasobival ajal.

⁵¹ «Päevaleht», 18. VI 1924.

⁵² «Vaba Maa», 29. VI 1924.

⁵³ E. Virgo välisministrile. 23. VI 1924. ORKA.

⁵⁴ E. Virgo K. R. Pustale. 18. VI 1924. ORKA.

⁵⁵ II Riigikogu protokollid, 5. istungjärk, v. 270—271.

⁵⁶ E. Virgo A. Keremile. 12. VI 1924. ORKA.

⁵⁷ Eesti Saatkond Skandinaavias Eesti Pangale. 6. VIII 1924; Eesti Saatkond Skandinaavias Riigikassale. 30. VIII 1924. ORKA.

⁵⁸ E. Virgo Riigikassale. 18. XII 1924. ORKA.

1925. a. veebruaris otsustati kodanlikus Eestis Rootsi senisele laenule veel lisa taotleda 600 000 krooni ulatuses. Sellest moodustas suurema osa krediit väetiste tarvis.⁵⁹ Kuid 1. mail teatas F. Grönvall, et küsitud summa rahuldati vaid 236 710 krooni ulatuses. Väetiste jaoks ei leitud võimalik olevat krediiti anda.⁶⁰ Seega avati Rootsi poolt laenuna krediidiks mitte 900 000 krooni — arv, mida kirjanduses sageli kohata võib, vaid 116 6710 krooni. Tegelikult ärakasutatust allpool.

Seoses lisataotlusega kerkis üles jällegi tõuloomade ostmise probleem. E. Virgo teatas, et lisa suuruse suhtes võib teatud mõju olla asjaolul, kas 80 000 krooni selleks on ära kulutatud või mitte. Rootsi poolt sooviti vähemalt eellepingu tegemistki. Igakülgse kaalumise järel leiti kodanlikus Eestis, et silmas pidades krediitide suurendamist väetiste ja meiereisisseseadete tarvis, oleks soovitatav raskuste peale vaatamata siiski tõuloomi osta. Raskusi tegid esma-joones kõrged hinnad. Planeeriti osta 100 000 krooni eest. Krediiti oleks sel juhul kasutatud ära 75 000 krooni (80 000-st).⁶¹ Ostukomisjonid pidid sõitma Rootsi septembris (hobuste, kodulindude ja sigade ostmiseks) ja oktoobris (kariloomade ja lammaste) 1925.⁶² Septembrine ost oli 36 228 krooni 75 ööri ulatuses, millega krediiti kasutati 27 171 krooni 56 ööri.⁶³ Paraku pole olnud võimalik selgitada, palju ostsid kariloomade ja lammaste toojad (kui nad üldse käisidki). Igal juhul võib aga öelda, et tõuloomadele määratud krediit jäi suures ulatuses kasutamata. Esimesedki ostjad oleksid pidanud tooma loomi 67 000 krooni eest, kulutasid aga ära ligi poole vähem.

30. juuniks 1925 oli krediidist kasutatud 564 253 krooni 64 ööri,⁶⁴ pool aastat hiljem — ca 795 000 krooni.⁶⁵ Jaanuaris 1927 teatas F. Grönvall E. Virgole, et Rootsi valitsuse nõudmisel lõpetab Abikrediidikomitee krediidi andmise. Selleks ajaks oli seda antud 1 021 888 krooni 96 ööri.⁶⁶ See moodustaski tegeliku laenusumma. Avatud krediidist jäi seega ligi kümnendik kasutamata. Soove ostudeks siiski oli — näiteks ETK-I paadimootorite ostmiseks.⁶⁷

Esialgne kokkulepe nägi ette võla tasumise 1. jaanuariks 1930, intressiga 6% aastas. Kuid 1925. aastal lepitati põhimõtteliselt kokku nende tingimuste muutmise suhtes. Seetõttu pikendati 1927. aasta algul tagasimaksmise tähtaega 1. jaanuarini 1940 ja intressi alan-

⁵⁹ «Eesti Majandus» 1925, nr. 8, lk. 122; nr. 9, lk. 137.

⁶⁰ E. Virgo Põllumajanduse Peavalitsusele. 5. V 1924. ORKA.

⁶¹ Põllumajanduse Peavalitsuse (R. Allmann) ettekanne põllutöoministrile (A. Kerem). 20. III 1925. ORKA.

⁶² Põllumajanduse Peavalitsus Eesti saatkonnale Stockholmis. 3. IX 1925. ORKA.

⁶³ (Eesti Põllutöoministeriumi tõendid Rootsi Tõuloomackспортühingule raha saamiseks Abikrediidikomiteelt. 29. septembrist 1925.). ORKA.

⁶⁴ F. Grönvall E. Virgole. 29. VI 1925. ORKA.

⁶⁵ E. Virgo Riigikassale. 15. II 1927. ORKA.

⁶⁶ E. Virgo Riigikassale. 8. I 1927. ORKA.

⁶⁷ ETK E. Virgole. 3. XII 1926; ETK E. Virgole. 18. I 1927. ORKA.

dati 1% võrra.⁶⁸ Kodanliku Eesti poolt avaldati soovi, et kuna seni oli intressi makstud 6%, siis rohkem makstud protsent arvataks laenu kustutuseks. Abikrediidikomitee sellega ei nõustunud. Üleminek 5%-le toimus ajast, mil võlga hakati amortiseerima, s. t. jaanuarist 1927.⁶⁹ 14. aprillil 1927 ümardas Eesti Rootsi soovil võlasumma 1 miljonile.⁷⁰ Kümmekond päeva hiljem lisandus selle viieprotsendiline intress — 313 krooni 13 ööri.⁷¹ 1927. a. juunis kinnitas Rootsi valitsus Eesti poolt esitatud amortiseerimiskava. Selle kohaselt tuli 1. jaanuariks 1940 tagastada Rootsile 1 miljon krooni ja maksta sama aja jooksul intressidena kokku 371 987 krooni 36 ööri.⁷² Tasumine kulges korrapäraselt.⁷³

Vaatamata sellele, et palju käsitletud laenu loost jäi tollal varjatuks, oli laenu suhtes kriitikuid kodanlikus Eestiski. 1) Seoses «International Harvester Co»-ga märgiti, et majandusele oleks pigem kahjuks kui kasuks, kui krediidi eest ollakse sunnitud sisse vedama asju, mida normaaloludes ei ostetaks.⁷⁴ Varjukülgede hulka loeti ka seda, et toodi masinaid ja aparate, mida kohalik tööstus oleks võinud ise valmistada.⁷⁵ 2) Riigikogus juhtis tähelepanu laenule kui vahendile Rootsi põllumajanduse tõstmiseks, sellele turgu luues (töuloomade müük).⁷⁶ Ilmselt võib «abikrediidiga» seostada nähtust, et alates 1923. aastast kasvas kodanliku Eesti põllutöomasinate ja -riistade sisseveos pidevalt Rootsi osa: 1923. a. — 8,6; 1924. — 27,2; 1925. — 33,7; 1926. — 42,4; 1927 — 55,1 ja 1928. a. — 69,9%.⁷⁷

Kuid võrreldes kodanliku Eesti klassisõjajaegsete laenudega oli see siiski positiivse iseloomuga — nimelt esimene majanduslikuks arendamiseks tehtud välislaen.⁷⁸

⁶⁸ E. Virgo Riigikassale. 15. II 1927. ORKA.

⁶⁹ E. Virgo Riigikassale. 15. II 1927. ORKA.

⁷⁰ (Rootsi Abikrediidikomitee teade). ORKA.

⁷¹ (F. Grönvalli tõend 25. aprillist 1927). ORKA.

⁷² E. Virgo Riigikassale. 4. VII 1927. ORKA.

⁷³ Vt. Eesti Majandus 1938. a. — Eesti Panga Aastaraamat. Tallinn, 1939, lk. 95.

⁷⁴ ETK E. Virgole. 19. IV 1924. ORKA.

⁷⁵ «Eesti Majandus» 1926, nr. 2/3, lk. 96.

⁷⁶ II Riigikogu protokollid, 3. istungjärk, v. 1278.

⁷⁷ Vt. Eesti Majandus. Vihik I. Väliskaubandus 1923, Tallinn, 1924, lk. 7; Eesti Majandus. Vihik IV. Väliskaubandus 1924, Tallinn, 1925, lk. 10; Eesti Majandus. Vihik VII. Väliskaubandus 1925, Tallinn, 1926, lk. 28; Eesti Majandus. Vihik X. Väliskaubandus 1927, Tallinn, 1928, lk. 18; Eesti Majandus. Vihik XI. Väliskaubandus 1928, Tallinn, 1929, lk. 17.

⁷⁸ Valitsusasutuste tegevus 1918—1934. Tallinn, 1934, lk. 120.

ТОРГОВЫЙ КРЕДИТ, ПРЕДОСТАВЛЕННЫЙ ШВЕЦИЕЙ БУРЖУАЗНОЙ ЭСТОНИИ В 1923—1927 ГГ.

К. Яансон

Резюме

В статье рассматриваются переговоры, состоявшиеся между Швецией и буржуазной Эстонией в 1923—24 гг., о предоставлении Эстонии кредита для закупок в Швеции товаров и об использовании этого кредита до его закрытия в 1927 году. Переговоры состоялись в условиях, когда Швеция вышла из экономического кризиса и искала рынки, а в буржуазной Эстонии был взят курс на преимущественное развитие сельского хозяйства. Переговоры можно разделить на два этапа: I этап — с октября 1923 года по январь 1924 года, а II — с января по июнь 1924 года. На первом этапе были согласованы списки товаров, покупка которых кредитовалась взаимными ссудами. Эстония сумела в достаточной мере приспособить структуру экспорта и импорта своим потребностям. На втором этапе Швеция поставила окончательное предоставление кредита в зависимость от решения вопроса усадьбы Колга. Кредит был открыт в июне 1924 года, после того, как буржуазная Эстония пообещала Г. Стенбоку лес, стоимостью в 4 миллиона марок. В связи с этим в печати буржуазной Эстонии возникла полемика между газетами «Пяэвалехт» и «Ваба Маа». «Ваба Маа» защищала политику правительства по запрашиванию кредита. Товары в счет кредита начали поступать в Эстонию в июле-августе 1924 года. В 1925 году Эстония ходатайствовала об увеличении кредита, но в полной мере это ходатайство не было удовлетворено. Породистого скота Эстония закупила вдвое меньше, чем было обусловлено. Кредит был закрыт в январе 1927 года. В это же время стороны окончательно договорились и об условиях погашения кредита. В определенных кругах буржуазной Эстонии вопрос получения кредита был подвергнут критике, поскольку Эстонии пришлось покупать товары, в которых она не нуждалась или которые она могла бы производить сама. Зависимость Эстонии как рынка от Швеции усилилась. Это был первый кредит, затребованный и полученный буржуазной Эстонией для развития экономики государства.

SCHWEDENS HANDELSKREDIT AN DAS BÜRGERLICHE ESTLAND IN DEN JAHREN 1923—1927

K. Jaanson

Zusammenfassung

Der gegebene Aufsatz untersucht die Verhandlungen zwischen Schweden und dem bürgerlichen Estland in den Jahren 1923—1924 über die Gewährung eines Kredits an das letztere, ebenso die Verwendung des Kredits bis zum Jahre 1927, als er gesperrt wurde. Die Verhandlungen wurden in einer Situation geführt, wo Schweden die Wirtschaftskrise überstanden hatte und auf der Suche nach neuen Märkten war, das bürgerliche Estland aber einen neuen Kurs auf die vorrangige Entwicklung der Landwirtschaft eingeschlagen hatte. Die Verhandlungen verliefen in zwei Etappen: vom Oktober 1923 bis zum Januar 1924 und vom Januar bis zum Juni 1924. In der ersten Etappe wurden die beiderseitig zu kreditierenden Waren vereinbart. Estland gelang es, in dieser Hinsicht viele von seinen Wünschen durchzusetzen. In der zweiten Etappe machte Schweden die endgültige Gewährung des Kredits von seinen Forderungen auf das Gut Kolga (Kolga mõis) abhängig. Der Kredit wurde im Juni 1924 eröffnet, nachdem das bürgerliche Estland G. Stenbock Wald im Wert von 4 Millionen Mark gewährt hatte. Bei der Gelegenheit begann in der estnischen Presse eine Polemik, in welcher die Zeitungen «Päevaleht» und «Vaba Maa» abwechselnd das Wort ergriffen. Die letztere verteidigte die Politik der Regierung in dieser Frage. Die auf Kredit gewährten Waren wurden seit Juli und August des Jahres 1924 nach Estland eingeführt. Im Jahre 1925 bewarb sich Estland um einen zusätzlichen Kredit, doch wurden seine Forderungen nicht in vollem Maß befriedigt. Aber auch Estland kaufte weniger Zuchtvieh, als Schwedens Wunsch war. Der Kredit wurde im Januar 1927 gesperrt. Dann wurden auch die Bedingungen der Rückzahlung festgelegt. Im bürgerlichen Estland wurde an dieser Kreditanleihe Kritik geübt, denn man mußte Waren kaufen, nach denen keine Nachfrage bestand, oder die in Estland selbst hergestellt werden konnten. Jedoch war das die erste Kreditanleihe des bürgerlichen Estland zur wirtschaftlichen Entwicklung des Landes.

EESTI, SOOME JA LÄTI SUHTUMISEST MOSKVA PROTOKOLLI

H. Koik

Kahe maailmasõja vahelisel perioodil esines Nõukogude Liit korduvalt initsiaatorina rahu kindlustamise ja sõdade ärahoidmise ürituses. Tuletagem selles seoses meelde kas või Nõukogude delegatsiooni järjekindlat positsiooni desarmeerimiskonverentsi ettevalmistavas komisjonis.

Erilise huviga jälgis Nõukogude valitsus suhete arenemist oma läänenaabrite Soome, Eesti, Läti, Leedu ja Poolaga. 1926. a. tegi Nõukogude valitsus neile riikidele ettepaneku sõlmida mittekallaleitungileping, kuid, Leedu välja arvatud, selliste lepingute sõlmimiseni jõuti alles 1932. a. Uheks lüliks NSV Liidu rahuarmastava välispoliitika ahelas on ka 1929. a. veebruaris seoses nn. Briand—Kellogi paktiga NSV Liidu initsiatiivil allakirjutatud Sõjast keeldumise lepingu viivitamatu jõustumise ehk nn. Moskva protokoll.*

Nimetatud küsimuse kohta kirjutatust tuleb esile tõsta viimaste aastate uurimusi: peatükki A. Joffe monograafiast «Nõukogude Liidu välispoliitika 1928—1932»¹, J. Kopanski ja I. Leviti teosest «Nõukogude—Rumeenia suhted (1929—1934)»² ja V. Sipolsi «Saladiplomaatiast»³.

Briand—Kellogi pakti ennetähtaegse jõustumise probleemi käsitlevad peatükid nimetatud teostes on kirjutatud hulgalise faktilise materjali alusel. A. Joffe pöörab suuremat tähelepanu NSV Liidu välispoliitikale, jälgib välisriikide survet NSV Liidu läänenaabritele ning Poola diplomaatiat. Nõrgemini on käsitletud Eesti, Soome ja Läti omavahelisi suhteid seoses Moskva protokolliga. J. Kopanski ja J. Levit käsitlevad põhiliselt Poola—Rumeenia—

* Kodanlikus ajakirjanduses ning diplomaatilises kirjavahetuses nimetatakse Moskva protokollit Litvinovi protokolliks.

¹ А. Е. Иоффе. Внешняя политика Советского Союза 1928—1932 гг. М., 1968.

² Я. М. Копанский, И. Э. Левит. Советско-Румынские отношения (1929—1934). М., 1971.

³ В. Сиполс. Тайная дипломатия. Буржуазная Латвия в антисоветских планах империалистических держав 1919—1940 гг. Рига, 1968.

NSV Liidu kolmnurka ning toovad muuhulgas rohkesti asjakohaseid materjale Rumeenia, Poola, Inglise ja Prantsuse ajakirjandusest. V. Sipõls vaatleb põhjalikumalt Poola, Läti ja Soome seisukohti Moskva protokollis suhtes.

Üldjoontes on Moskva protokollis käsitletud L. Grigorjev ja S. Olenjev töös «NSV Liidu võitlus rahu ja julgeoleku eest Euroopas (1925—1933)», kuid ülehinnates sealjuures Läti sümpaatiat Poola vastu.⁴

Eesti nõukogude ajaloolastest on Moskva protokollis käsitletud põgusalt Õ. Elango⁵ ning Eesti Moskva protokolliga ühinemise fakti konstateerib ka «Eesti NSV ajaloo» III köide⁶.

Moskva protokollis probleemi ei puuduta olemasolevad NSV Liidu—Soome suhteid käsitlevad tööd.⁷

Käesoleva artikli eesmärgiks on Eesti ja Soome 1928.—1929. a. ajakirjanduse ning A. Joffe poolt kasutamata arhiivimaterjali alusel käsitleda Eesti, Soome ja Läti suhtumist Moskva protokollis, nende riikide omavahelisi suhteid ning vahekorda Poolaga.

1927. a. juunis, arvestades rahvamasside meeleolusid ning ühtlasi püüdes tugevdada oma kõikumalõõnud positsiooni Euroopas lähenemisega USA-le, pöördus Prantsusmaa välisminister A. Briand oma valitsuse nimel Ameerika Ühendriikide valitsuse poole nn. «Igavese rahu projektiga» mõlema maa vahel. Projekt nägi ette keeldumise sõjast kui «rahvusliku poliitika vahendist» ja tülküsimuste lahendamise rahulikul teel.⁸

A. Briand'i poolt tõstatatud ideed püüdis USA kasutada oma huvides. Ühendriike ei huvitanud mitte suhete korraldamine Prantsusmaaga, vaid oma mõju tugevdamine kogu maailmas süsteemi loomise teel, mis kujuneks vastukaaluks Inglismaa ja Prantsusmaa poolt juhitud Rahvaste Liidule. Taolist süsteemi oli võimalik luua üksnes multilateraalse* lepinguga, mis nõrgendaks Prantsusmaa poolt varem sõlmitud lepinguid Euroopas, lõhuks olemasolevad liidud ja annaks löögi Rahvaste Liidu prestiižile.⁹

Järgides oma maade välispoliitilisi huve, ei taotlenud pakti initsiaatorid (Briand ja USA riigisekretär Kellog kui Prantsusmaa ja USA esindajad) luua maailmas olukorda, kus agressioon osutuks võimatuks. Kavatsesid pakki olnuks võimalik kasutada sellest mitte-osavõtvate riikide vastu, kuna sõjast tülküsimuste lahendamise viisina keelduti üksnes paktile allakirjutanud riikide vahel.

⁴ Л. Григорьев, С. Оленев. Борьба СССР за мир и безопасность в Европе (1925—1933 гг.). М., 1956, стр. 87.

⁵ О. Elango. Eesti kapitalismi ajutise, ebakindla stabilisatsiooni aastail (1925—1929). Tallinn, 1958, lk. 116.

⁶ Eesti NSV ajalugu, III. Tallinn, 1971, lk. 271.

⁷ Е. А. Амбарцумов. Советско-Финляндские отношения. М., 1956; П. Рысаков. Советско-Финляндские отношения. М., 1958.

⁸ А. Е. Иоффе. Указ. соч., стр. 38.

* mitmeroolse.

⁹ История дипломатии, т. III. М., 1965, стр. 519.

Kui teisi suurriike kutsuti ühinema Briand—Kellogi poolt väljatöötatud paktiga, siis Nõukogude Liidule kutset ei esitatud. See andis võimaluse kasutada pakti NSV Liidu vastu, alla kriipsutada NSV Liidu rahvusvahelist isolatsiooni ja koos sellega vähendada nimetatud riigi autoriteeti.¹⁰

Kellogi poolt koostatud paktiprojekti viidi sisse mõningad Inglismaa ja Prantsusmaa poolt nõutud muudatused, mis vähendasid ohtu Euroopas kujunenud olukorrale, ja seejärel kirjutati paktille 27. aug. 1928. a. Pariisis alla 15 riigi poolt, nende hulgas Inglismaa, Prantsusmaa, Saksamaa, Poola, Tšehhoslovakkia.¹¹

Pakti art. 1 põhjal keeldusid osalevad riigid vastastikustes suhetes sõjast kui rahvusliku poliitika vahendist, art. 2. põhjal kohustusid nad reguleerima või lahendama kõik lahkkelid või konfliktid, sõltumata nende tekke iseloomust, rahulikul teel ja art. 3. kuulutas pakti avatuks ühinemiseks teistele riikidele.¹²

Nõukogude valitsus mõistis hästi pakti tõelist iseloomu — tema Nõukogude-vastast suunitlust ning ebapiisavust rahu tagamiseks. NSV Liidu välisasjade rahvakomissar G. Tšitšerin juhtis oma intervjuus 1928. a. augusti alguses tähelepanu konkreetsete kohustuste puudumisele desarmeerimise alal.¹³ Kuid Nõukogude valitsus eeldas, et vaatamata oma puudustele ja sõltumata initsiaatorite eesmärkidest ning tahtest, asetab pakt osavõtjatele ikkagi teatud moraalsed kohustused ning et NSV Liidu ühinemine rahvusvahelise aktiga tugevdaks jõude, kes võitlevad rahu ja koostöö eest NSV Liiduga. Kui 27. aug. 1928 Prantsuse saadik andis Nõu-esinemise järel, maailma avalikkude arvamus arvestades, polnud kogude valitsusele edasi kutse paktiga ühinemiseks (G. Tšitšerini teisiti võimalik), siis, tutvunud kõigi vastavate materjalidega, avaldas NSV Liit nõusolekut paktiga ühineda. See toimus 6. sept. 1928.¹⁴

Pakti jõustumine sõltus selle ratifitseerimisest kõigi allakirjutavate poolt. NSV Liidu ühinemine Briand—Kellogi paktiga (e. Pariisi lepinguga) jättis pakti ilma tema esialgsest Nõukogude-vastast iseloomust. Pakt nagu kaotas lääneriikide silmis oma esialgse võlu ja selle ratifitseerimisega ei kiirustatud. Esimese kuu jooksul Pariisi lepingu allakirjutamise järel teatas 52 riiki oma kavatsusest ühineda, kuid ratifitseerimiseni jõuti vaid neljas riigis, nende hulgas esimesena NSV Liidus.¹⁵

Arvestades pakti jõustumise ilmset venimist ja ka võimalust, et ühegi pakti allakirjutavate poolt ratifitseerimisest loobumine tooks

¹⁰ А. Е. Иоффе. Указ. соч., стр. 40; Я. М. Копанский, И. Э. Левит. Указ. соч., стр. 13.

¹¹ История дипломатии, III, стр. 521.

¹² «Riigi Teataja» (edaspidi — RT), 1929, nr. 13, art. 93, lk. 112.

¹³ Документы внешней политики СССР, т. XI, М., 1966, стр. 466 (в дальнейшем ДВП).

¹⁴ История дипломатии, III, стр. 522.

¹⁵ А. Е. Иоффе. Указ. соч., стр. 45.

kaasa selle mittejõustumise¹⁶, ning ühtlasi hinnates pakti moraalset tähtsust, otsustas Nõukogude valitsus pöörduda Poola ja Leedu kui Pariisi lepingu juba allakirjutanud riikide ning seejärel teiste läänenaabrite poole ettepanekuga kirjutada alla protokoll, mille põhjal pakt astub jõusse pärast selle ratifitseerimist mitte kõigi, vaid juba nimetatud protokolliga allakirjutanud riikide poolt.

Eesti ja Soome olid nende 47 riigi hulgas, kellele USA valitsus saatis 27. augustil teate pakti allakirjutamise kohta ning pakti teksti. Soome valitsus vastas 30. augustil, teatades oma positiivsest suhtumisest paktisse ja küsimuse edasiandmisest otsustamiseks Eduskunnale. Ühtlasi rõhutas Soome vastus, et valitsus peab tähtsaks teda eriti huvitavate maade liitumist paktiga.¹⁷ Eesti valitsus teatas mõningase viivitamise järel 26. okt. 1928 USA saadikule Riias sisuliselt sama mis Soomegi.¹⁸ Läti valitsus teatas USA valitsusele valmisolekust ühineda paktiga septembri algul 1928. a.¹⁹

Selleks ajaks, kui Nõukogude valitsus 1928. a. 29. detsembril pöördus noodiga Poola poole eespool nimetatud protokollile allakirjutamise asjas,²⁰ polnud Eesti, Soome ja Läti Briand—Kellogi paktiga veel ühinenud. See oli ka ametlikuks põhjuseks, miks Nõukogude valitsus nimetatud kolme riigi poole ei pöördunud. Leedu valitsust informeeriti suusõnaliselt. Koopiad Nõukogude noodist Poolale saadeti Nõukogude saadikutele nendes riikides²¹ ning samal, 29. dets. paluti ka Soome saadikult Moskvast informatsiooni Soome suhtumisest Kellogi pakti²².

Jaanuari alguses 1929 pöördus Leedu välisminister Läti ja Eesti poole ettepanekuga ühineda NSV Liidu välisasjade rahvakomissari asetäitja M. Litvinovi poolt esitatud protokolliga projektiga.²³ Et Leedu ei pöördunud Soome poole, seda seletas sealne valitsus asjaoluga, et Soome—Poola kaubalepingus puudub Leedu klausel, kuna Eesti, Läti ning Poola vastavates lepingutes on see olemas.²⁴ 7. jaanuaril 1929 viibisid M. Litvinovi juures Eesti saadik Moskvast J. Seljamaa ja Läti saadik K. Ozols. M. Litvinov teatas kavatsusest esitada lähematel päevadel Eesti ja Läti valitsustele ametlik ettepanek protokolliga ühinemiseks.²⁵

Kuidas suhtusid Litvinovi ettepanekusse Eesti ja Läti, keda sidus 1923. aastast liiduleping ja kes pidasid seetõttu omavahel tihedamat kontakti kui teised Balti riigid?

¹⁶ ДВП, т. XI, стр. 648.

¹⁷ ДВП, XII, стр. 30—31.

¹⁸ ENSV ORKA materjalid.

¹⁹ В. Сиполс. Указ. соч., стр. 167.

²⁰ ДВП, XI, стр. 640—642.

²¹ Sealsamas, lk. 649.

²² Sealsamas, lk. 646.

²³ «Päevaleht», 7. I 1929. M. Litvinov oli 1920. a. sügisel olnud NSVL poliitiline ja kaubandusesindaja Eestis.

²⁴ «Päevaleht», 20. I 1929.

²⁵ «Päevaleht», 8. I 1929.

Eesti suurem ajaleht «Päevaleht» otsis esimese reageeringuna selle ettepaneku varjatud tagamõtet ja otsustas, et sellesse peab suhtuma «täiesti eitavalt».²⁶

Eesti ja Läti ametlikud vastused 29. ja 30. jaanuarist Leedu poolt tehtud ettepanekule olid kõhklevad ja äraootavad.²⁷ Kumbki riik ei saanud aga tunnistamata jätta, et tegemist on rahuettepanekuga, mida tagasi lükata ei saa. «Iga samm, mis Nõukogude poolt kas väheselgi määral rahu kindlustab, peab meile vastuvõetav olema,» teatas Eesti välisminister J. Lattik nõupidamisel oma Läti kolleegile.²⁸ Mõlema maa vasempoolsed jõud tervitasid Nõukogude ettepanekut²⁹ ja seda ei saanud arvestamata jätta.

Akad. A. Joffe on jõudnud järeldusele, et Läti, Eesti, Leedu ja Poola valitsused pidasid end sunnituks Nõukogude ettepanekut vastu võtma, kuid püüdsid otsustamist edasi lükata.³⁰

Soome ametlikust seisukohast kuuleme 11. jaan. 1929 NSV Liidu täievolilise esindaja S. Aleksandrovski kaudu Soomes, kellele välisminister Hj. J. Procopé vastas NSV Liidu rahuinitsiatiivi heaks kiites, et raske on midagi öelda enne Kellogi pakti käsitlemist Eduskunnas ning avaldas veendumust, et see pakt pea jõustub.³¹ Kui aga vaadelda Soome poliitiliste parteide suhtumist Moskva protokollile, leiame mitmeid eri seisukohti. Soome suurim ajaleht, Rahvusliku koalitsioonipartei häälkandja «Uusi Suomi» kirjutas veendunult Pariisi lepingu peatselt jõustumisest ja otsis nagu «Päevaleht» Eestiski Nõukogude valitsuse varjatud eesmärke.³² Mõni aeg hiljem kiitis «Uusi Suomi» heaks valitsuse otsuse anda asi otsustada Eduskunda.³³ Niisiis asus koalitsioonipartei toetama venitamise taktikat Nõukogude ettepaneku suhtes.

Kõige rohkem oli lepingu vastu progressistide partei (Eduerakond), kes pea asus pooldama lõunanaabritega ühise rinde taktikat selles küsimuses. Eduerakonna vastandiks oli sotsiaaldemokraatlik partei, kes jaanuari alguses küll ironiseeris esitatud protokollile üle, nimetades seda lepinguks lepingu kohta³⁴, kuid peagi kirjutas, et Soome välispoliitika juhid peaksid olema selles «hellaloomulises asjas ettevaatlikud» ega laskma end provotseerida «mõnede vastustundetute ajalehtede (mõeldud on eduerakonna «Helsingin Sanomat» — H. K.) tegudest ega sõnadest»³⁵.

²⁶ «Päevaleht», 16. I 1929.

²⁷ А. Е. Иоффе. Указ. соч., стр. 51; «Päevaleht», 30. I 1929.

²⁸ ENSV ORKA materjalid.

²⁹ «Päevaleht», 8. I 1929.

³⁰ А. Е. Иоффе. Указ. соч., стр. 48.

³¹ ДБП, XII, стр. 31. Tolleaegses Soome valitsuses olid nii peaminister J. E. Sunila kui välisminister Hj. J. Procopé ministerametnikena (fackminister), mitte aga parteide esindajatena.

³² «Uusi Suomi», 15. I 1929.

³³ «Uusi Suomi», 25. I 1929.

³⁴ «Suomen Sosialidemokraatti», 5. I 1929.

³⁵ «Suomen Sosialidemokraatti», 12. I 1929.

Soome sotsiaaldemokraadid tundsid endal samuti kui nende aatekaaslased Eestis ja Lätis masside meeleolude survet ning pidid vastavalt sellele ka seisukoha võtma. Eduerakond on alates Soome välisministri R. Holsti aegadest seisnud kõige tihedama koostöö eest Eesti jt. Balti riikidega.

Põhimõttelise seisukohavõtu kõrval Moskva protokollis suhtes esines 1929. a. jaanuaris-veebruaries, alates Poola vastusnoodist 10. jaanuarist, veel Poola tõstatatud protokollis bilateraalsest* multilateraalseks muutmise küsimus, s. t. et protokollis kirjutaksid alla NSV Liidu ja Poolaga koos Eesti, Läti, Soome ja Rumeenia valitsuste esindajad. See mõte leidis kordamist ka Poola noodis 19. jaanuarist 1929.³⁶ Prantsuse saadik Moskvas kriipsutas vestluses Läti esindajaga alla piiririikide kooskõlastatud tegevuse vajadust.³⁷

Mitmepoolse lepingu ideed asus toetama ka Eesti valitsus. Salajaselt teadaandes saadikutele Helsingis, Varssavis, Riias ja Kaunas Eesti valitsuse seisukohast Moskva protokollis suhtes rõhutati esimese punktina valitsuse soovi, et leping kujuneks multilateraalseks.³⁸ Toetus selles küsimuses Poolale on arvatavasti mõjutanud Poola lõplikku otsust mitte piirduda protokolliga kahe maa vahel.³⁹

Sellest hoolimata oli kogu initsiatiiv mitmepoolse protokollis suhtes Poola käes. Poola saadikud Balti riikides ja Soomes tegutsesid küllaltki energiliselt. Soome kaasatõmbamise suhtes ilmutasid suuremat huvi veel Eesti ja Läti.

Jaanuari esimestest päevadest peale tegi Eesti jõupingutusi Soome seisukoha väljaselgitamiseks. Sellise ülesande sai Eesti saadik Soomes.⁴⁰ Sama küsimusega tegelesid veel Eesti saadikud J. Seljamaa Moskvas Soome sealse saadiku kaudu ning O. Strandman Varssavis Poola välisministri kaudu. Saadud teadetele oli iseloomulik, et «... Procopé... täiesti vastu oli olnud, lootes Kellogi pakti maksimahakkamist väga rutulises korras»⁴¹. Helsingist saadud teadetele oli Procopé rahul Poola noodiga NSV Liidule 10. jaanuarist 1929, kuid 19. jaanuari noodist olid soomlased «piinlikult puudutatud, sest Poola kõneles liiga eestkostvalt kõikide Balti riikide nimel».⁴² Kui Poola saadik Helsingis andis oma valitsuse ülesandel Soome välisministrile edasi ettepaneku kirjutada protokollile alla koos Eesti, Läti ja Rumeeniaga, oli Soome vastus eitav.⁴³

Poola suur aktiivsus muutis ettevaatlikuks ka Läti, kus tuletati

* kahepoolsest.

³⁶ ДВП, XII, стр. 26, 27.

³⁷ В. Сиполс. Указ. соч., стр. 168.

³⁸ ENSV ORKA materjalid.

³⁹ Sealsamas.

⁴⁰ Sealsamas.

⁴¹ Sealsamas.

⁴² Sealsamas.

⁴³ Sealsamas.

meelde Poola püüet luua Kiievist Liepajani (Liibavini) ulatuv Suur-Poola.⁴⁴

Nõukogude valitsuse ettepanekus protokollil allakirjutamise protseduuri kohta 21. jaanuarist oli ette nähtud, et esialgu kirjutavad alla Poola ja NSV Liit, seejärel pöördub viimane otseselt Soome, Eesti ja Läti, ning Poola Rumeenia poole (NSV Liidu ja Rumeenia vahel puudusid diplomaatilised suhted) ettepanekuga ühineda protokolliga.⁴⁵ Protokollil allakirjutamise protseduuri käsitleti ka vestluses M. Litvinovi ja Poola Moskva saadiku Pateki vahel 28. jaanuaril, kus Patek teatas Eesti, Läti ja Rumeenia otsusest kirjutada protokollile alla koos Poolaga. Sealjuures, nagu ta ütles, ei muuda Soome eemalejäämine ülejäänud riikide seisukohta.⁴⁶ Veenvaid argumente selle kohta, miks peab protokoll tehtama mitmepoolsena, Poola esindaja ei suutnud anda ei 28. ega ka 31. jaanuaril toimunud vestluses.⁴⁷

Poola tegevusele hinnangut andes on rõhutatud sealsete valitsevate ringkondade tahet kasutada Nõukogude rahuettepanekut oma autoriteedi tõstmiseks Nõukogude riigi läänenaabrite hulgas, esinedes nende huvide kaitsjana ja kogu nn. «sanitaarkordoni» liidrina.⁴⁸ Mõned autorid on väitnud ka, et Poola ja Eesti kodanlus püüdsid muuta protokollil mingiks Ida-Locarnoks, millises Poola oleks etendanud peaosa.⁴⁹ Meie käsutuses olevad materjalid nii kaugeleminevatest plaanidest 1929. a. ei räägi. Siiski pidi Nõukogude valitsus arvestama võimalust, et piiririikide lähenemine, mis toimuks neist tugevama — Poola — juhtimisel, võiks kujuneda ohuks rahule selles piirkonnas. Nagu 1920-ndate aastate alguses, nii ka hiljem ei saanud NSV Liit heaks kiita samme, mis viinuksid ühe või teise koosseisuga Balti liidu või siis nn. Ida-Locarno või Põhja-Locarno moodustamisele. Sõjast keeldumise lepingu jõustumine Poola ja NSV Liidu vahel oli olulisem kui analoogiline leping NSV Liidu teiste naabritega. Asjaolu, et Soome ja Leedu ei läinud koos Poolaga ning Läti tugev kõikumine pidi Nõukogude valitsusele vastuvõetav olema.

31. jaanuaril 1929 tegi Nõukogude pool ettepaneku kirjutada protokoll alla 7. veebruaril s. a.⁵⁰

Veebruari alguses esitas NSV Liit ka protokollil uue variandi, kus nähti ette suurem arv ühinejaid kui varasemas variandis. Tähelepanu keskpunktis asus nüüd Läti.

⁴⁴ «Päevaleht», 28. II 1929. Peab märkima, et 1929. a. I. I seisuga oli Lätis väliskapitali hulgas esikohal Saksa kapital, Saksamaa oli esikohal ka lühiajaliste laenuade andjana Lätile, ta sidus ca 1/3 kogu Läti väliskaubakäibest ning ületas kaubakäibe Inglismaaga 2 korda. Saksa mõjude kasv aga tähendas Poola mõju langust. Vt.: В. Сиполс. Указ. соч., стр. 161—162.

⁴⁵ ДВП, XII, стр. 42.

⁴⁶ Sealsamas, lk. 51.

⁴⁷ Sealsamas, lk. 55.

⁴⁸ Я. М. Копанский, И. Э. Левит. Указ. соч., стр. 16.

⁴⁹ O. Elango. Op. cit., lk. 117.

⁵⁰ ДВП, XII, стр. 58.

4. veebruari ennelõunal andis Nõukogude saadik Eesti välisministrile üle protokolli projekti ning ametliku kutse allakirjutamisele kas 7. veebruaril või hiljem. Samal õhtul sõitis J. Lattik Riiga.⁵¹ Järgmisel päeval saabus Läti pealinna ka O. Strandman Varssavist, et esitada Poola seisukohad.⁵²

Veebruari alguses oli Läti pöördunud Soome ja Leedu poole küsimusega, kas nende riikide valitsused on nõus ühise allakirjutamisega. Vastus oli eitav nii Helsingist kui ka Kaunasest, misjärel Läti kaldus eelistama protokolli allakirjutamist hiljem koos Soomega.⁵³

Saanud 4. veebruaril Nõukogude uue kava, kaldus Läti aga jälle arvama, et «Litvinovi protokollil reaalse tähenduse pärast on soovitatavaks ja otstarbekohasemaks viisiks kõigi asjast huvitatud riikide ühine allakirjutamine, kuna pärastine allakirjutamine üksikute riikide või riigigruppide poolt võiks tekitada muljet, nagu oleksid allakirjutante hulgas olemas mingisugused üksteisele vaenulised riikide rühmitused»⁵⁴.

Eesti ja Läti välisministrite nõupidamine Riias 4. ja 5. veebruaril ei andnud soovitud tulemusi. Kuigi poolte arvamusel protokollil tähtsuse suhtes langesid kokku ning otsustati ka Kellogi pakti ratifitseerimine mõlema maa parlamentides kiires korras läbi viia, oli Läti välisministril raske ignoreerida nii Läti parlamendi väliskomisjoni otsust kui ka parlamendi sotsiaaldemokraatide ja talurahva liidu esindajate nõudmisi mitte kirjutada alla koos Poolaga.⁵⁵ Läbirääkimiste käigust ilmneb, et Läti valitsus andis enesele aru, millise mulje võib Moskvas jätta piiririikide poolt üheskoos protokollile allakirjutamine: «Läti võiks signatäär riigina protokollist ainult sel juhtumisel osa võtta, kui selle tagajärjel mõne üksiku riigi vastu (SSSR) terve riikide blokk ei kujune. Kui koos Poola ja Rumeeniaga, kel omavahel sõjaline liit, allakirjutame, tekib mulje, et siin blokk kujunemas»⁵⁶.

Eesti esindaja teatas oma valitsuse kindlast kavatsusest kirjutada alla koos Poolaga. «Uusi Suomi» kirjutas sel puhul, et Eestil polevat põhjust selles küsimuses Lätile järgneda, sest «Eesti ja Läti liit on viimastel aastatel peaaegu fiktiivseks muutunud. Eestile on palju reaalsem hoida kontakti Poolaga, mis on praegusel hetkel Ida-Euroopa tähtsamaks jõuks»⁵⁷.

⁵¹ «Päevaleht», 5. II 1929.

⁵² «Helsingin Sanomat», 1929, nr. 36.

⁵³ «Päevaleht», 6. II 1929. 2. veebruaril teatas Hj. Procopé Läti esindajale Helsingis, et Washingtonis ei peeta soovitavaks Kellogi paktiga ühinenud riikide poolt Nõukogude riigi poolt ettepanud protokolliga ühinemist. Teatades sellest Riiga, märkis Läti esindaja, et Soome on saanud USA-lt laenu ja loodab edaspidigi saada, mis nähtavasti olevatki tähtsaim põhjus, miks Soome on otsustanud protokolliga mitte ühineda. В. Сиполс. Указ. соч., стр. 169.

⁵⁴ «Päevaleht», 6. II 1929.

⁵⁵ «Helsingin Sanomat», 1929, nr. 37; «Päevaleht», 8. II 1929.

⁵⁶ ENSV ORKA materjalid.

⁵⁷ «Uusi Suomi», 8. II 1929.

Läti välisministeerium püüdis veel kord aega võita, pöördudes uuesti Helsingi ja Kaunase poole. Läti esindaja Moskvas sai ülesandeks astuda samme Leedu ja Soome kutsumiseks protokollile allakirjutamisele.⁵⁸

Samal ajal oli Kellogi pakt arutusel juba nii Riigikogus, Eduskunnas kui ka Seimis. Pakti päevakorda võtmise puhul Eduskunnas 5. veebruaril esines Hj. J. Procopé kõnega, kus ta hindas Kellogi pakki kui «suurimat tähelepanu äratanud sammu sõdade ärahoidmise ja rahu kindlustamise poole» ja teatas, et valitsus on algusest peale pakki tervitanud. Kuid lisas sealsamas, et «niisama vähe kui üksikriigis seaduseparagrahvid võivad kuriteo toimepanemist takistada, niisama vähe võib Pariisi leping omataolisena tagada sõja mittepuhkemise»⁵⁹.

Kuigi Soome parlament asus Kellogi pakki arutama üheaegselt Eesti ja Läti parlamentidega, oli seal nagu ette otsustatud, et ratifitseerimisega õigeks ajaks lõpule ei jõuta. Jaanuari lõpus püüdis Eesti saadik jutuaajamisel Hj. J. Procopéga viimast veenda, et Soome valitsus võib protokollile kohta seisukohta võtta ka parlamendi otsust ära ootamata, kuid sai põikleva vastuse.⁶⁰

Läti otsustas minna koos Eesti, Poola ja Rumeeniaga protokollile allakirjutamisele viimasel minutil, sealjuures enne, kui Kellogi pakt parlamendis ratifitseeritud sai. Meie käsutuses ei ole otseseid andmeid, miks Läti protokollile siiski koos Poolaga alla kirjutas. On teada aga see, et 12. veebruaril, s. o. 3 päeva hiljem, sõlmisid Läti ja Poola rea kokkuleppeid, muuhulgas kauba- ja laevasõidulepingu ning protokollile Poola kodanikele kompensatsiooni maksimise kohta Lätis konfiskeeritud mõisate eest. Vastavas protokollis loobus Poola valitsus pretensioonidest Läti kaguosale ja tunnustas olemasolevat Läti — Poola piiri.⁶¹ Sellises koosseisus (Eesti, Läti, Poola, Rumeenia, NSV Liit) protokoll Pariisi lepingu ennetähtaegselt jõustumisest 9. veebruaril 1929 Moskvas ka alla kirjutati.⁶²

9. veebruaril pöördus Nõukogude valitsuse esindaja ka Soome välisministri poole, et välja selgitada, millises järgus on Soome ühinemise asi Kellogi paktiga ja andis edasi kutse ühineda protokolliga.⁶³

Teatavasti ratifitseeriti Kellogi pakt Eduskunna poolt ning Soome ühines seega Pariisi lepinguga (nagu Rootsi), kuid Moskva protokollile ta alla ei kirjutanud.

Kuidas hinnati 9. veebruari protokollile Eestis ning millist mõju avaldas kogu protokollile ettevalmistamise käik Eesti — Soome — Läti suhetele?

⁵⁸ «Päevaleht», 8. II 1929.

⁵⁹ «Suomen Sosialidemokraatti», 6. II 1929.

⁶⁰ ENSV ORKA materjalid.

⁶¹ В. Сиполс. Указ. соч., стр. 163—164.

⁶² ДВП, XII, стр. 68—70.

⁶³ Sealsamas, lk. 65.

Eesti välisminister ütles «Päevalehele» antud intervjuus, et Eesti on rõõmus eriti Läti kaasatuleku pärast.⁶⁴

Soome eemalejäämist kritiseeriti avalikult rohkem Soomes (Eduerakonna poolt) kui Eestis. «Helsingin Sanomat», mis näda-laid enne protokollil allakirjutamist oli rõhutanud, kui tähtis on piiririikide, kaasa arvatud Soome, ühine esinemine, avaldas kahet-sust, et Soome oli sunnitud olema passiivne asjas, milles tema huvidele oleks vastanud kaasa lüüa.⁶⁵

Eestis piirdus «Päevaleht» märkusega, et Soome «õnnetu armastus Skandinaavia vastu ei lase veel küllalt selgelt ja kindla-ilmeliselt võtta seal otstarbekohast taktikat»⁶⁶.

Ametlikult Eesti suhtumine Soomesse ei muutunud. Eesti välis-minister ja Soome saadik Eestis A. Wuorimaa lükkasid koos ümber Riia valgekaartliku «Segodnja» väite, et seoses Moskva protokol-liga on Soome ja Eesti vahelised suhted jahenenud.⁶⁷

Mitteavalikus poliitikas oldi Soome eemalejäämisest, kui ootu-sepärase see ka oli, pettunud. Eesti saadik Soomes kirjutas veeb-ruari alguses Eesti välisministeeriumile, et «Soome on alati püüd-nud lahus sammuda ja on iga võimalust ära kasutanud, et demonst-reerida, et tema Balti riikide hulka ei kuulu... Läbirääkimised on tõenduseks, kuidas Soome otsustava seisukoha võtmisest eemale hoiab, aga sääljuures ka intriigide eest tagasi ei kohku, et süü mitte tema päale ei langeks. Niisugune on Soome juhtivate poliiti-liste ringkondade meeleolu...»⁶⁸. Teatud tähtsust omas ka USA citav suhtumine Moskva protokollil, milles Helsingis teadlikud oldi, ning USA-st laenu saamise küsimus.⁶⁹

Moskva protokoll ratifitseeriti Läti presidendi poolt 28. veeb-ruaril, Eesti Riigikogus 12. märtsil ning ratifitseerimiskirjad depo-neeriti allakirjutatud riikide poolt märtsikuu jooksul.⁷⁰ Seega jõustus Kellogi pakt NSV Liidu ja tema läänenaabrite vahel 30. märtsil, s. o. ligi 4 kuud varem kui kogu maailma ulatuses (24. juuli 1929).⁷¹

Tehes kokkuvõtet eespooltoodust peab märkima: NSV Liidu ees-märgiks oli rahu tagamine eriti oma piiridel. Sellest seisukohast lähtudes on Nõukogude Liit püüdnud ära hoida Balti riikide liidu tekkimist ning nende riikide omavahelist lähenemist, eriti kui see toimunuks Poola juhtimisel. NSV Liidu huvides ei olnud Poola poolt organiseeritud piiririikide koosinemine Moskva protokollilil allakirjutamisel.

⁶⁴ «Päevaleht», 11. II 1929.

⁶⁵ «Helsingin Sanomat», 1929, nr. 42.

⁶⁶ «Päevaleht», 12. II 1929.

⁶⁷ «Helsingin Sanomat», 1929, nr. 60.

⁶⁸ ENSV ORKA materjalid.

⁶⁹ 1929. a. sai Soome USA-st laenu vähemalt 10,5 milj. \$. ENSV ORKA. f. 969, nr. 2, s.-ü. 28, l. 115, 136.

⁷⁰ RT, 1929, nr. 21, art. 134, lk. 171—173.

⁷¹ RT, 1929, nr. 71, art. 497, lk. 897.

NSV Liidu läänenaabrid ei saanud jätta arvestamata tema rahuinitsiatiivi. Keeldumine protokollile allkirjutamisest oleks neid kompromiteerinud nii oma kui teiste riikide töötavate hulkade silmis. Kuna keelduda polnud võimalik, kasutas osa riike situatsiooni ära piiririikide seas oma mõju tõstmiseks (Poola) ja nende riikide tihedamaks ühteliitmiseks (Poola, Eesti). Kodanlik Eesti, kes 1920-ndate aastate alguses oli esinenud Poola järel teise energilise Balti liidu organiseerijana, eelistas oma liitlassuhetele Lätiga ühesminekut Poolaga.

Soome seisukoht koostöö suhtes Balti riikidega, mis oma lõpliku kuju võttis 1930-ndate aastate keskel, oli välja kujunemas juba 1920-ndate aastate teisel poolel. Moskva protokollis suhtes ei tahtnud Soome asetada end ühele pulgale Eesti, Läti ja Poolaga, vaid kujundas oma suhtumise Kellogi paktisse sarnaselt Rootsiga. Soome seisukoht Eestile üllatuseks ei olnud, seepärast piirduti Eesti poolt vaid nõrga mitteametliku mõjutamisega. Katseid Soome kaasatõmbamiseks tehti Läti ja Poola poolt.

Läti suuremad kõikumised Moskva protokollis suhtes on seletatavad tema tugevama Poola-vastase hoiakuga.

ОБ ОТНОШЕНИИ ЭСТОНИИ, ФИНЛЯНДИИ И ЛАТВИИ К МОСКОВСКОМУ ПРОТОКОЛУ

Х. Койк

Резюме

В период между двумя мировыми войнами Советский Союз неоднократно выступал инициатором в деле укрепления мира и предотвращения войны. Одним из звеньев в цепи миролюбивой внешней политики СССР являлся подписанный 9 февраля 1929 г. по инициативе СССР протокол между Советским Союзом, Эстонией, Латвией, Польшей и Румынией о досрочном введении в действие Парижского договора от 27 августа 1928 г. об отказе от войны в качестве орудия национальной политики.

Западные соседи Советского Союза считали себя вынужденными принять советское предложение. Отказ от подписания протокола скомпрометировал бы правительства этих государств в народных массах. Поскольку не было возможности отказаться, некоторые западные соседи СССР (Польша) воспользовались ситуацией, чтобы увеличить свое международное влияние, особенно на Прибалтийские страны, и покрепче сплотить эти страны (Польша, Эстония).

Финляндия не хотела выступать в одном ряду с Эстонией, Польшей и т. д., а старалась оформить свое отношение к пакту Келлога, ориентируясь на Швецию. Позиция Финляндии не была

неожиданностью для Эстонии. Эстония ограничилась лишь слабым неофициальным влиянием на Финляндию. Попытки вовлечь Финляндию в совместное с Польшей, Эстонией и Литвой подписание Московского протокола были предприняты Латвией и Польшей.

Колебания Латвии в отношении к совместному подписанию Московского протокола с Польшей можно объяснить анти-польскими настроениями в Латвии.

THE ATTITUDE OF ESTONIA, FINLAND AND LATVIA TO THE MOSCOW PROTOCOL

H. Koik

Summary

Between the two world wars the Soviet Union has repeatedly acted as initiator in the cause of strengthening peace and avoiding wars.

One of the steps in the peace-loving foreign policy of the Soviet Union was the so called Moscow Protocol, the protocol of the immediate coming into force of the treaty of declining from wars signed on the initiative of the Soviet Union in the February of 1929 in connection with the so called Briand—Kellog pact.

The western neighbours of the Soviet Union could not ignore the peace initiative of the Soviet Union. The refusal of signing the Protocol would have compromised them in the eyes of the masses. As it was not possible to refuse, some countries made use of the situation to increase their influence on the border states (Poland) and unite these countries more closely (Poland, Estonia).

In her relations to the Moscow Protocol Finland did not want to put herself on a level with Estonia, Latvia and Poland but followed the example of Sweden in the fashioning of her attitude to the Kellog pact. The standpoint of Finland was no news to Estonia and so Estonia confined herself only to a weak unofficial influence on Finland. Attempts to carry along Finland were made by Latvia and Poland.

The greater fluctuations of Latvia in signing the Moscow Protocol together with Poland can be explained by the greater anti-Polish attitude.

PIIRITUSE PROBLEEM EESTI—SOOME SUHETES AASTAIL 1928—1932

H. Koik

Leninliku määrangu «Poliitika on majanduse kõige kontsentreeritud väljendus, selle üldistus, kokkuvõte»¹ õigsus ilmneb eriti selgelt kapitalistlikus maailmas perioodiliste majanduskriiside ajal. Nii suurriikide kui ka nõrga majandusega väikeriikide poliitika kriisiaastatel on taandatav majanduse huvidele, täpsemalt — riigi majanduse «vee peal hoidmisele» kriisi tingimustes. Majanduslikud vastuolud on kapitalistlike riikide vahel kriisiaastatel eriti teravad ja sellepärast on vastakate majanduslike huvidega riikidel just kriisiaastatel erakordselt raske jõuda poliitilisele üksmeelele. Seda suhete pinevust ei suuda varjata riigipeade vastastikused külaskäigud ega kultuuri-, spordi- jne. alased kontaktid. Mis puutub aga pinevuse tõelistesse põhjustesse, siis sageli nihkub majandusküsimuste kompleksist esiplaanile mingi tegur, milles nähakse peamist või üht peamistest põhjustest riikidevahelises usaldamatuses. Eesti—Soome suhetes on majanduskriisi perioodil 1929—1932 esiplaanile nihkunud piirituse (salapiirituse) probleem, milles juba omaaegsed poliitikategelased nägid Eesti—Soome suhteid lõhkuvat tegurit.²

Jättes kõrvale Eesti ja Soome üldise poliitilise orientatsiooni,³ peame Eesti—Soome vahekordade jaheduse põhjust nimetatud perioodil otsima jällegi majanduslikest oludest. Piirituse (salapiirituse) küsimus kuulub kahtlemata majanduse valdkonda ning selle osatähtsuse kindlaksmääramine Eesti—Soome majanduslikes suhetes aitab mõista ka piirituse osa mõlema maa vahelistes poliitilistes suhetes. Käesolevas artiklis jälgitakse ka eri etappe Eesti—Soome suhetes seoses piiritusega.

¹ NLKP kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused. I osa, Tallinn, 1956, lk. 489; V. I. L e n i n. Ametiühingutest. — Teosed, 32. kd., lk. 13.

² ENSV ORKA materjalid.

³ Mõningal määral on küsimuse seda aspekti käsitletud: H. Koik. Eesti—Soome kaubalepingu revideerimine 1931.—1931. a. — Uurimusi Lääne-meremaade ajaloost. I. Tartu, 1973, lk. 342—362.

Artikli koostamisel on kasutatud ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riiklikus Keskarhiivis säilitatavaid materjale, kodanliku Eesti statistikat, kodanliku Eesti ja Soome ajakirjandust. Samuti on kasutatud Eesti Riigikogu protokolle ning mitmete 1930-ndate aastate Soome poliitikategelaste mälestusi, mis viimastel aastakümnetel on trükist ilmunud.⁴

Piirituse küsimus kahe maailmasõja vahelisel perioodil on tihe-
dalt seotud salapiirituseveo probleemiga. Viimane tekkis seoses
keeluseaduse kehtestamisega Soomes ning elas viimasest kauem.

Keeluseadust hakati Soomes nõudma 1880-ndatel aastatel. 19. saj. lõpus suletigi maa kogukondades kohaliku keeluõiguse alusel alkoholi müügikohti, ka linnades kitsendati alkoholi müüki. 1907. a. kiitis Soome esinduskogu üldise keeluseaduse heaks, kuid Tsaari-Venemaa keskvoimude poolt kinnitamata jäänuna see ei jõustunud. 1917. a., kui kodanlik Ajutine Valitsus võttis enesele varem Vene tsaaridele kuulunud õigused Soome seadusandluse suhtes, esitati talle ka keeluseaduse projekt ning 29. mail 1917 saadi otsus seaduse kinnitamise kohta. Kodusõja lõppedes muutus Soomes alkoholiküsimus jälle aktuaalseks ja Eduskunna poolt kinnitatud keeluseadus jõustus 1. juunil 1919. Ajavahemikus seaduse projekti valmimisest tema jõustumiseni oli Soome raha väärtus tugevasti langenud ja trahvimäärad keeluseaduse rikkumise eest seega liiga madalateks muutunud. Sellepärast vaadati seadus veel samal, 1919. a. suvel uuesti läbi ja kinnitati koos muudatustega.⁵ Seadust uuendati veel 1922. a.⁶

Keeluseaduse negatiivsed tagajärjed ilmsesid varsti pärast selle kehtestamist. Alkohoolsete jookide tarvitamine Soomes ei vähenenud. Vastupidi — endiste kättesaadavate nõrkade alkohoolsete jookide asemel hakati tarvitama puskarit, salakaubana sisse-
toodud ja meditsiinilisteks vajadusteks sisseveetud piiritust. Suurema osatähtsuse omandas peagi salapiiritus.⁷ Et keeluseadus oma otstarvet ei täitnud, seda näitab asjaolu, et kui 1913. a. tarvitati Soomes elaniku kohta 1,1 l 100%-list alkoholi, siis 1928. a. arvestati ainuüksi salapiiritust 2,74 l elaniku kohta, kokku 10 milj. l.⁸

Piirituse salavedu, mida esialgu toimetasid üksikisikud, peamiselt Soome lahe lõunakaldalt, kasvas juba 1926. a. rahvusvaheliseks suuräriks. Soome lahele ilmus kümnetest laevadest koosnev piirituselaevastik; iga laev võis edasimüümiseks peale võtta kuni 270 000 l piiritust. Last võeti peale peamiselt Danzigis või Kielis, kus oli saadaval odav Ungari, Tšehhoslovakkia ja Poola piiritus,

⁴ E. Hornborg. Det fria Finland. En återblick på de fyra årtiondena 1917—1957. Helsingfors, 1957; T. M. Kivimäki. Suomalaisen poliitikon muistelmät. Porvoo-Helsinki, 1965; A. Leino-nen. Vuosikymmenten valin-kauhassa. Muistelmia, III. Porvoo-Helsinki, 1957.

⁵ E. Hornborg. Op. cit., lk. 70.

⁶ T. M. Kivimäki. Op. cit., lk. 62.

⁷ E. Hornborg. Op. cit., lk. 71.

⁸ «Päevaleht», 28. V 1930.

mida Soome lahel müüdi hinnaga 3 kr. liiter.⁹ Ainuüksi 1928. a. veeti Danzigist ja Kielist välja ligi 8,5 milj. l piiritust ja üle 8 tuhande kasti mitmesuguseid alkohoolseid jooke.¹⁰

Piiritus ja alkohoolsed joogid leidsid peaturu Soomes, kuid osa neist valgus ka Eestisse, Lätisse ja Leetu. Näiteks Leetu veeti 1926. a. ca 350 000 l salapiiritust.¹¹

Eesti—Soome mitteametlikes vahekordades andis piiritus end tunda alates 1920-ndate aastate algusest, mil Soome ajalehtedes ironiseeriti, et Eesti maksab oma sõjavõlgu Soomele salapiirituse müügist saadud summadega.¹²

Soome kui salapiirituse all kõige enam kannatav maa asus salaveovastase võitluse etteotsa. Soome initsiatiivil sõlmiti 1925. a. augustis Saksamaa, Taani, Eesti, Soome, Läti, Leedu, Norra, Poola, Danzigi Vabalinna, Rootsi ja NSV Liidu vahel alkoholi salaveo vastu võitlemise ehk nn. Helsingi konventsioon,¹³ mis tegi võimatuks allakirjutanud riikide lippe kandvatel laevadel salakaubitsemise Balti merel. Keelati piiritusevedu laevadel mahuga alla 100 netoregisterttonni; 100—500 netoregistertonnise mahuga laevad võisid piiritust vedada loa alusel. Loodi kontrollvöö, mille piirides tabatud kahtlane laev võidi interneerida ja meeskond kohtu alla anda. Vöös kohatud piirituselaeva võidi jälitada ka avamerel ning tabades talitada temaga samuti kui tabamise korral vöös.¹⁴ Augustis 1925 kirjutati alla ka Eesti—Soome—NSV Liidu kokkulepe kontrollvööde kohta Soome lahes.¹⁵

Konventsioon oli mõeldud salapiirituseveo tõkestamiseks Lääne-merel, kuid tegelikult osutus see jõuetuks salaveole piiri panema. Kontrollile ei allunud Helsingi konventsioonist kõrvalejäänud riikide lippude all sõitvad laevad ei sadamas laadimisel ega väljasõidul. Sellepärast sõitsid eestlastest, soomlastest jne. koosnevate meeskondadega laevad Ungari, Türgi, Kreeka, Panama jne. lippude all. Piirituse-emalaevad peatusid neutraalvetes, kust siis mootorpaadid piirituse randa viisid.¹⁶ Eestisse tuli piiritus sel moel Tal-

⁹ Riigikogu IV koosseis. VIII—IX istungjärk 1931—1932, lk. 3221. Eesti kartulipiirituse hind samas — 5 kr. liiter.

¹⁰ «Päevaleht», 26. II 1929.

¹¹ ENSV ORKA materjalid. Arusaadavatel põhjustel pole sisseveetud salapiirituse hulka võimalik täpselt kindlaks määrata. Võib opereerida vaid tabatud piirituse hulga ja arvatava tabamisprotsendiga kogu sisseveost (Eestis arvatud tabatavat 20—25%, Tallinnas 10% sisseveetud piiritusest. ENSV ORKA materjalid).

¹² Eesti sõjavõlad Soome valitsusele ja Kansallis-Osake-Pankki'le (21,5 milj. Smk.) tasuti 1920. a. oktoobris, detsembris ja 1921. a. septembris. Vt.: Valitsusasutuste tegevus. Tallinn, 1932, lk. 119; «Uusi Suomi», X 1931.

¹³ «Riigi Teataja» (edaspidi — RT), 1926, nr. 38, lk. 413—422.

¹⁴ Sealsamas.

¹⁵ Sealsamas, lk. 422—424.

¹⁶ Valitsusasutuste tegevus, lk. 230. Käesolevaga peab märkima, et Eesti ja Soome salakaubaveo organisatsiooni ja meetodite täpsem käsitlemine antud artikli ülesannetesse ei kuulu.

linna ja selle lähemasse ümbrusse ning põhjaranniku sadamatesse kõrgperioodiga igal aastal augustist ranna kinnikülmumiseni.

Kui suur protsent Soome sisseveetud salapiiritusest oli pärit Eestist, on raske kindlaks määrata. Selge on aga selle sõltuvus järgmistest asjaoludest: kartulisaaagi suurus Eestis, kartuli realiseerimise võimalused välisurul ja kodumaisele piiritusetööstusele; Eesti piiritusetoodang ning piirituse legaalse realiseerimise võimalused, mis siseturul sõltusid rahva ostujõust ja välispiirituse (salajasest) sisseveost ning välisurul ostjate leidmisest.

Eesti piiritusetööstuse traditsioonid on vanad ning tähtsat osa etendas siin ka hea tooraine, s. o. kõrge tärgliseprotsendiga kartul (üle 20%).¹⁷

Eesti kartulisaagist ja selle realiseerimisest annab ülevaate järgnev tabel:¹⁸

	Kartuli kogusaak Eestis (t)	Kartuli väljavedu (t)	Eesti piiritusetööstuses tarvitatud (t) ¹⁹
1927	741 712	35 653	
1928	501 105	37 567	18 203
1929	753 032	13 339	44 345
1930	863 110	11 224	34 075
1931	854 532	26 500	31 254
1932	782 789	16 892	25 700
1933	949 044	4 772	

Toodud andmete juures tuleb arvestada, et mingi aasta saagi väljavedu toimus teatud osas sügisel, osalt järgmisel kevadel ning langeb seega järgmise aasta väljaveo näitajate hulka. Ka piirituse tootmine mingi aasta saagist toimus uue saagini.

1928. a. kartuli väljaveos oli veel suur osa eelmise aasta kartulitel ja 200 000 t võrra madalam saak 1928. a. väljaveos veel ei kajastu. Väljavedu sellel aastal isegi ületab eelmise aasta näitaja, sest kiirustati ära kasutama head konjunkturi eriti Soome turul.¹⁹ 1928. a. madal saak andis tunda 1929. a. väljaveos. 1930. a. kartuliekspordis on näha juba Eesti—Soome kaubalepingu lisakokkuleppe mõju (kartulitollide tõstmine Soomes).²⁰ Kartuliekspordi elavne mine 1931. a. on ajutine nähtus.

Piiritusetööstusele Eestis oli erakordseks 1928/1929. majandusaasta, mil oldi sunnitud puudujääva tooraine asemel sisse vedama 6906 t maisi,²¹ et riigi poolt tellitud piiritusehulka kätte saada. Piiritusevabrikute arv langes 1920-ndate aastate teisel poolel 201-lt

¹⁷ ENSV ORKA, f. 969, n. 6, s.-ü. 239, l. 547.

¹⁸ Eesti arvudes. Tallinn, 1937, lk. 56, 139, 316; Valitsusasutuste tegevus, lk. 138.

¹⁹ Majandusaastail 1928/1929 jj. oktoobrist oktoobrini.

²⁰ Vt. H. K o i k. Eesti—Soome kaubalepingu revideerimine 1930.—1931. a., lk. 346.

²¹ Sealsamas, lk. 349—350.

²² Eesti arvudes, lk. 126.

(1923/24) 132-le (1928/29) ja edaspidi veelgi. Piirituse valmistamine toimus erafirmade poolt, riik kontrollis vaid realiseerimist ja väljavedu.

Toodud andmetest selgub, et alates 1929. a. on kartulite realiseerimine piiritusevabrikutele aastas ületanud vastavate aastate kartuliekspordi. See on tingitud ühelt poolt kartuliekspordi raskustest ja teiselt poolt küllaltki stabiilsetest riigi tellimustest piiritusevabrikutele.

Piiritusevabrikute arvuline vähenemine viitab aga konkurentsi tugevnemisele ja turustamisraskustele ka siin:²²

	Toodeti		Puhastatud piirituse väljavedu (hl)		
	toorpiiritust (hl)	puhastatud piiritust (hl)		riiklik	eraviisil.
1928/29	46 250	40 409	1928	26	1058
1929/30	55 420	36 110	1929	33	—
1930/31	43 750	43 970	1930	25	—
1931/32	39 400	38 037	1931	12	16 445
1932/33	32 380	25 431	1932	20 075	—
			1933	76	4 007

Nagu näeme, on Eestis peaaegu kogu toorpiiritus puhastatud. Riiklik piirituse väljavedu on (v. a. 1932. a.²³) moodustanud ainult murdosa piiritusetoodanguga võrreldes. Eraviisiline väljavedu on toimunud mitte igal aastal, kuid mahult ületab see riikliku väljaveo. Täpsemad arvutused on raskendatud, sest ühtedel juhtudel on statistikas aluseks majandus-, teistel — kalendriaasta.

Kriisiaastatel on vähenenud legaalse piirituse ja viina tarvitamine Eestis ühe elaniku kohta. Samal ajal on kasvanud Eestis tabatud salapiirituse hulk:²⁴

Aasta	Piirituse ja põletatud viina (40°) tarvitati elaniku kohta (l)	Salapiirituse tabamine Eestis		Aasta
		Tabamisjuhtude arv	Tabatud piiritust (l)	
1928	7,34	181	9744	1928/29
1929	6,5	230	13 629	1929 I.IV— 31. XII
1930	5,57	515	30 873	1930
1931	5,35	392	27 865	1931
1932	4,41	349	22 406	1932
1933	4,44	387	36 677	1933

²² Eesti arvudes, lk. 139, 316, 317.

²³ Vt. allpool, lk. 163.

²⁴ Eesti arvudes, lk. 317.

Arvestades asjaolu, et salakaubavedajad täiustasid oma võtteid vastavalt piirivalve ja tolliameti võimaluste ja õiguste laienemisele, arvatakse tabamise protsent kogu salaveost enam-vähem samaks jäänud ning riigiviina ja -piirituse tarvitamise langust Eestis seostatakse odava välispiirituse levikuga. Arvestades raskeid majanduslikke olusid, on see tõenäoline.

Kui võrrelda olemasolevaid andmeid Eesti piiritusetoodangu ja sise- ning välisturul realiseerimise kohta, näeme, et väljaspool statistikat (s. o. riklikest organitest mööda minnes) on piirituse väljavedu suurtes kogustes väheusutav.²⁵

	Puhastatud piiritus	
	Toodang (hl)	Müük (hl)
1928	27 549	41 194
1929	40 409	36 186
1930	36 110	32 141
1931	43 970	37 659
1932	38 037	46 602
1933	25 431	30 660
Kokku	211 506	234 442

Mõnedel aastatel ladudesse seismajäänud toodang realiseeriti järgnevatel aastatel.

Potentsiaalse salapiiritusena Soome jaoks tuleb seega kõne alla Eesti statistikas toodud väljaveetud piiritus. Kuna see piiritusehulk on igal aastal erinev, peab ka Eesti osa kogu Soome sisseveetud piiritusest olema kõikum. Mistahes arvutused Eesti osa täpsemaks määramiseks saavad olla ainult oletavat laadi, sest meie käsutuses pole andmeid alkoholi tarvitamise kohta keeluscaduse aastatel Soomes.

Püüdes kas või umbkaudseltki Eesti piirituse osatähtsust määrata, peame lähtuma faktidest, et aastatel 1906—1910 tarvitati Soomes elaniku kohta 100%-lise alkoholina ca 1,5 l. 1933. a. — 0,8 l (riigistatistikasse jõudnud arv) piiritust, majanduskriisi aastatel võib seda näitajat eeldada kusagil 1,3 l piires elaniku kohta 100%-lise alkoholina. Arvestades Soome tolleaegset rahvaarvu (3,5 milj.) võidi seal tarvitada aastas ca 4,55 milj. l piiritust. Arvestades juurde konfiskeerimisprotsendi, mis Soomes. arvestades sealse merevalve suuremaid võimalusi, pidi olema kõrgem kui Eestis, võime tinglikult rääkida ca 6 miljonist liitrist piiritusest aastas. Nimetatud arvu tõenäolisusele viitab ka ajalehes «Suomen Sosialidemokraatti» avaldatud teade, et 1931. a. laaditi viiest välisadamast Soome vedamiseks 5 330 203 l piiritust.²⁶ Eesti osa võis Soome sisetoodud piirituses kõikuda 1931. a. 27 protsendist kuni alla 1 protsendini 1929. ja 1930. aastal.

²⁵ Eesti arvudes, lk. 316, 317.

²⁶ «Suomen Sosialidemokraatti», 9. I 1932.

Eesti osatähtsus võis näida suuremana, sest piirituseveoga tegeles eestlasi ehk mõnevõrra rohkem kui näiteks sakslasi, poolakaid vm. Ka langes Soomes kõige rohkem salapiiritusevedajate tabamisi Eesti vahetus naabruses asuvalle Soome rannikule. Kohtustatistikast nähtub, et salapiirituse tabamiste poolest on Soomes kindlalt esikohal olnud Helsingi, temale järgnesid Turu ja Viiburi.²⁷ Salapiiritusevedajaid meelitasid need piirkonnad peamiselt soodsa asendi tõttu. Turu saarestik ja veel enam Soome lahe neutraalvetes asuvad saared pakkusid varju piirituse emalaevadele ja randa sõitvatele piiritusenõudega mootorpaatidele. Soomes, nagu Eestiski, tegutses mitu salapiiritusevedajate rühmitust, milledest Helsingi rühmitus oli tihedas koostöös ametivendadega Eestis.²⁸

Niisiis — Eesti kannatas ise salapiirituse all: riigi kahjusid viinamüügi vähenemise tõttu salapiirituse tarvitamise suurenemise tagajärjel hinnati ca 1,5 milj. kroonile aastas.²⁹

Võitlus salapiiritusega huvitas nii Soomet kui Eestit, ainult selle vahega, et Eesti püüdis kaitsta oma maad salapiirituse eest, vaadates läbi sõrmede Eestist Soome minevale piiritusele.

Kõige tihedam oli Eesti—Soome koostöö salapiirituseveo vastu 1928. a. algusest kuni 1931. a. kevadeni. Vastastikuseid kohtumisi ja nõupidamisi oli vaadeldaval ajavahemikul mitu. 1928. a. 18.—21. juunini toimusid Tallinnas Soome initsiatiivil Eesti—Soome nõupidamised, mille tulemusena lepiti kokku laiemaks koostööks:³⁰ mõlema maa vastavad võimud (Soome Tollivalitsus ja Eesti Mereasjanduse Peavalitsus, Tollipeavalitsus ja Piirivalve Valitsus) otsustasid vastastikku avaldada andmed salakaubaveo eest karistatud isikute, alkoholiveo alal töötavate laevade meeskondade ja nende laevade liikumise kohta. Peeti tarvilikuks, et Eestis pandaks maksma load mootorlaevadele, mille kiirus ületab 12 sõlme tunnis.³¹ Alates 1928. a. augustist eespool nimetatud andmeid ka vahetati.³²

Lubade sisseviimine Eestis teatud mootorpaatidele nihkus paari aasta võrra edasi. 1930. a. 25. juulist hakkas maksma seadus, mille alusel mootorpaadid mahuga alla 20 brutoregistertoni ja kiirusega üle 12 meremiili tunnis võivad merele minna vaid piirivalve eriloal.³³ Selline samm oli tingitud asjaolust, et Eesti piirivalvepaadid ei suutnud kiiruses salakaubavedajate lennukimootoritega varustatud paatidega võistelda.³⁴

²⁷ Helsingile langes 1929. a. 567, 1932. a. 237 tabamisuhtu. Turule 1929. a. 137, 1932. a. 91, Viiburile vastavalt 119 ja 88 tabamisuhtu. Vt.: Suomen virallinen tilasto, XXIII. Oikeustilasto 55. Rikollisuus v. 1933. Helsinki, 1934; Oikeustilasto 43, III. Poliisin tietoon tullut rikokset v. 1929. Helsinki, 1930.

²⁸ «Suomen Sosialidemokraatti», 4. I 1932.

²⁹ «Päevaleht», 3. X 1930.

³⁰ «Helsingin Sanomat», 1928, nr. 168.

³¹ ENSV ORKA materjalid.

³² Sealsamas.

³³ RT, 1930, nr. 54, art. 358, lk. 626.

³⁴ «Helsingin Sanomat», 1930, nr. 142.

15. sept. 1930 kohtusid Tallinnas mitteametlikul nõupidamisel alkoholi salakaubavedamise vastu võitlemiseks Eesti välisministeeriumi ja Tallinna Soome saatkonna esindajad. Nõupidamise tulemused fikseeriti protokollis: käsitledes salakaubaveo järelevalve ja takistamise tehnilist külge, peeti vajalikuks eriti silmas pidada ladulaevu ning neile lähenevaid mootorpaate. Mitteametlik nõupidamine otsustas soovitada mõlema maa vastavatel ametivõimudel välja töötada täpne plaan koostöö kohta. Soovitati valitsustel kaaluda eri diplomaatilise lepingu sõlmimist, mille alusel kumbki pool võiks salakaubavedajaid kinni pidada nii neutraalvetes kui ka teise poole tollivöös.³⁵

Teatavasti täpsema koostöö plaani väljatöötamiseni ei jõutud, kuid viimati mainitud ettepaneku juurde pöörduiti hiljem siiski tagasi.

Nõupidamisel rõhutas Eesti välisministeeriumi esindaja vajadust laiendada kokkulepet Soome, Eesti ja NSV Liidu vahel, et vähendada või üldse kaotada neutraalveed Soome lahes, kus piirituse emalaevad tavatsesid peatuda.³⁶

Soome ja NSV Liidu koostööst salapiirituse vastu peab mainima 1929. a. 13. aprillil sõlmitud konventsiooni, milles määrati kindlaks mõlema riigi tollivalvetsooni piirid võrreldes territoriaalvete piiridega ning salakaupa vedavate laevade jälitamise ning tabamise kord. Konventsioon jõustus 1929. a. novembris.³⁷

Eestis oli konkreetseks sammuks salapiiritusevedamise vastu 1931. a. veebruaris Eesti tolliseadustiku täiendamine ja muutmine, et kõvendada karistusemäärasid: seadus nägi ette peale alkohoolsete jookide, salaveol kasutatud veo- ja pakkimisvahendite konfiskeerimise ning rahatrahvi ka rangema vanglakaristuse — poolteise aastani — ja elamiskeelu teatud Eesti piirkondades karistuse kandmise järel ühest kuni viie aastani.³⁸

Antud seaduse põhjal keelati sisekaitseülema määrusega Tallinnas ja selle ümbruses elamine kokku 14 salapiiritusevedajal, nende hulgas ka piiritusekuningatel E. Krönströmil, E. Sandbankil jt.³⁹ Järgmise aasta kevadel saadeti keelupiirkonnast välja veel rida E. Krönströmiga seotud isikuid.⁴⁰

Tundub, et kohtu- ja siseminister A. Anderkopp esitas õigesti valitsuse suhtumise salapiirituseveosse, kui ta Riigikogus 1930. a. juunis seletas valitsuse uut kava piirivalve ümberkorraldamiseks ja piirituse Eestisse sissevedamise takistamiseks. A. Anderkopp ütles, et Eesti ei vea piiritust, vaid Eestisse tuleb piiritus sisse ja «... ma pean selle vastu protesteerima...», et meie Vabariigi Valit-

³⁵ ENSV ORKA materjalid.

³⁶ Sealsamas.

³⁷ Документы внешней политики СССР, т. XII. Москва, 1967, стр. 147—152.

³⁸ RT, 1931, nr. 18, art. 107, lk. 151—152.

³⁹ «Päevaleht», 20. XI 1930.

⁴⁰ Sealsamas.

sus aitavat kaasa selleks, et meie kodumaa piiritus Soome veetakse. Meie ei saa oma ja Soome vahekorras niisuguseid lauseid kõlada lasta.»⁴¹ (Sõrendus minu — H. K.)

Võrdselt Eesti riigitulu vähenemisega salapiirituse sisseveo tagajärjel kujundasid valitsuse seisukohta käimasolevad läbirääkimised Eesti—Soome kaubalepingu muutmiseks Soomega, mis 1931. a. aprillis lõpule jõudsid. Kuna läbirääkimistel kaubalepingu üle esines Soome ründava poolena, oli pinevuse tõstmine piirituse ümber Eestile vastuvõtmatu.

Eesti-poolset võitlust salapiirituse vastu raskendas Eesti piirivalve halb tehniline varustatus,⁴² mis ainult mõnevõrra paranes 1930. a., kui piirivalvevalitsusele anti õigus omandada ilma enam-pakkumiseta konfiskeeritud paate alla 40 brutoregistertonna, autosid ja mootorrattaid.⁴³

Kuid Eesti-poolne võitlus salapiirituse vastu Soome lahel ei saanud olla maksimaalselt efektiivne juba ainuüksi sellepärast, et Soome turu osalise kaotamise järel 1930. a. kevadel vajab Eesti kartul uusi turge. Ja kui mitte kartulina, siis vähemalt piiritusena. Selles suhtes oli Eesti kodanliku vabariigi valitsusele põllumajanduslike ringkondade (eriti põllumeestekogude) surve pidev. Uute turgude otsimine andis vaid mõningaid tulemusi: 1930. a. kuue kuuga veeti USA-sse peaaegu niisama palju kartuleid kui samal ajavahemikul Soome,⁴⁴ kuid pikk veotee ja suur konkurents Ühendriikide turul ei lubanud sellest turustamisvõimalusest palju loota. Kaaluti ka mitmeid uusi viise kartuli ümbertöötlemiseks, nagu näiteks konserveerimine.

Niisama raske oli piirituse realiseerimine. 1930. a. sügisel kaaluti majandusministeeriumis korduvalt piirituse lisamist bensiinile, et piiritusevabrikutele tööd anda. Asjaga ei olnud päri Eesti põlevkivitööstuse juhatus, kes seda vastaväs märgukirjas majandusministeeriumile ka teatas.⁴⁵

Väljapääsu hakati ikka rohkem nägema Soome turus, s. t. hakati nõudma, et Eesti ütleks üles 1925. a. Helsingi konventsiooni. Uue kaubanduslepingu allakirjutamisega olid Eesti—Soome vahekorrad selleks korraks nagu fikseeritud ja ka valitsus võis end seepärast Soome suhtes vabamalt tunda. Eestile ebasoodsama kaubalepingu põllumajandussaaduste-osa poolt põhjustatud teatud Soome-vastast «vimma» lisas veel asjaolu, et 1930. a. saavutas Soome pikkade läbirääkimiste järel Saksamaaga mõningaid soodustusi oma võile Saksa turul, mis vastavalt Soome—Saksa eri-

⁴¹ Riigikogu IV koosseis, 1930, lk. 1221.

⁴² Näiteks kirjutas Kihnust piirivalve postivalvur: «Merepääli piiritusevedajaid valvata on sellepärast võimata, et puudub mootorpaat». ENSV ORKA materjalid.

⁴³ RT, 1930, nr. 54, art. 355, lk. 625.

⁴⁴ «Päevaleht», 26. X 1930.

⁴⁵ Sealsamas, 22. X 1930.

lepingule teistele maadele üle ei kandunud. Eesti võitootjatele ja -eksportööridele oli see lüüasaamine.⁴⁶

Konventsioonivastased meeleolud väljendasid eesti põllumajanduslike ringkondade rahulolematust ka oma valitsuse poliitikaga, mis ei suutnud nende ringkondade huve Soome turul ja Soome suhtes kaitsta.

1931. a. jaanuaris oli Tallinnas koos ligi 70 Eesti piiritusetöösturit ja kartulikasvatajat, kes rääkisid realiseerimata 2,5 miljonist kvintaalist * kartulitest ja 32 milj. kraadist ** piiritusest, nõudsid seadust piirituse sunduslikuks lisamiseks bensiinile ja Helsingi konventsiooni ülesütlemist, kuna «see on Eesti territoriaalvete lähemasse naabrusesse tekitanud rahvusvahelise salapiiritusega kaubitsemise keskkoha, soodustab salapiirituse suurel hulgal sissetungi Eestisse ja vähendab seega siin riigiviina tarvitamist.»⁴⁷ Valitsuselt nõuti ka samme Soome kartulitollide muutmiseks.⁴⁸

Uus etapp Eesti—Soome vahekorras piirituse küsimuses algas 1931. a. aprillist. 1931. a. õnnestus Eestil esmakordselt 1928. a. järel erafirmade kaudu (põhiliselt munaekspordifirma «Ovo») välis-turule viia suurem hulk eesti piiritust ning asjaolu, et Eesti nüüd ise piiritust ekspordis, millest lõviosa Soome läks, raskendas võitlust salapiiritusega Eestis.⁴⁹ Nii Soome keeluseadus kui ka sellest otseselt tulenev Helsingi konventsioon, mis takistas piirituse legaalselt väljavedu Eestist, muutusid Eesti põllumajandus- ja kaubandusringkondadele üha ebasobivamaiks. Sellest rääkisid kodanlikus Riigikogus ka põllumeestekogude esindajad.⁵⁰

Kui 1931. a. aprillini võime rääkida Eesti valitsuse püüdest takistada piiritusevedu Soome lahel, siis 1931. a. aprillist muutus Eesti piirituse salajane vedu Soome peaaegu legaalseks äriks. Eesti valitsust huvitas vaid see, et merele saadetud piiritus randa tagasi ei tuleks.⁵¹

Avalikud paljastused kodanliku Eesti ajakirjanduses, skandaal Riigikogus piirituse küsimuses 1931. a. oktoobris jne. asetasid Eesti

⁴⁶ ENSV ORKA, f. 969, n. 2, s.-ü. 8, l. 38; «Päevaleht», 12. IX 1930.

* 1 kvintaal = 100 naela, s. o. 40 kg.

** Kraad — piirituse mõõtühik (areomeetriga). Kasutatakse eriti mitmesuguste kangusprotsentidega piirituse ja alkohoolsete jookide koosarvestamisel.

⁴⁷ «Päevaleht», 21. I 1931.

⁴⁸ Sealsamas.

⁴⁹ A. Anderkopp: «Kui enne oli võimalik valvata meie laeval ja Soome laeval, siis nüüd ei saa meie koos vahilaevu enam piirituselaevalde juurde panna, kes Soome müüvad, sest et meie ise müüme. Soome meid ka ei aita ja piiritus aina tuleb.» Riigikogu IV koosseis, VIII—IX istungjärg 1931—1932, lk. 3223.

⁵⁰ J. Soots: «Minul ei ole midagi konventsiooni ülesütlemise vastu. Mina arvan, et kui Soome ... tõesti tahaks salapiirituse veole Balti merel piiri panna ... ta kaotagu oma keeluseadus ära.» Riigikogu IV koosseis, lk. 3224.

⁵¹ Vt. E. Sandbanki seletus juurdusel: «Mina olen isiklikult teinud korralduse, et minule kuuluvate salapiirituse ladulaevadelt ... ühtegi tilka nendele ei müüduks, kellest võib arvata, et nad piiritust Eestisse tooks. Mina tahtsin kodanik ... ainult selles usus aidata, ... et ta piiritusevedu ainult Soome organiseerib ja korraldab, aga mitte Eestisse.» ENSV ORKA materjalid.

Soome silmis ebasoodsasse valgusse. Kui formaalselt Eesti Helsingi konventsioonist veel kinni pidas, siis Eesti tegelik seisukoht polnud Soomes mingiks saladuseks: Eestil oli vaja oma piiritus turustada ja Soome kaitsku oma keeluseadust oma jõududega.⁵² Seda Soome püüdiski teha. Juriidilist õigust omamata kontrollisid Soome vahilaevad praktiliselt kogu Soome lahte, sõitsid piirituse-laevade järel või ka neid laevu otsides Eesti sadamatesse. Üks esimesi taolisi juhtusid oli 29. juulil 1931, mil Soome vahilaev M. P. 104 tegi ringsõidu Tallinna sadamas.⁵³ Vastu ootusi ei esinenud Eesti protestinoodiga, vaid asi lahendati suusõnaliselt Eesti Soome saadiku ja Soome välisministri asetäitja vahel. Et Eesti piirdus vaid suusõnalise õiendusega, selle põhjuseks oli asjaolu, et Eesti—Soome kaubaleping oli veel Soome Eduskunnas ratifitseerimata ja pinevus selles olukorras polnud soovitatav.⁵⁴

1931. a. aprillist oktoobrini vähenes Eesti—Soome koostöö sala-piirituse vastu võitlemisel tublisti. Ei saa aga öelda, et Soome poleks teinud katseid seda koostööd tõhustada. Keeluseaduse vastava punkti alusel omasid Soome võimud õiguse konfiskeerida laeva, mis väljaspool Soome territoriaalvesi on olnud kas ankrus viibiva või triiviva piirituseemalaeva külge kinnitatud või kui laeval leitakse nn. piiritusetorpeedode raudu või pakkeabinõusid. Soome Merevalveasutus tegi 1931. a. juunis ettepaneku, et edaspidi ka Eesti vastavad võimud hakkaksid konfiskeerima selliseid paate, kuid viidates Eestis maksvatele seadustele, oli Eesti vastus eitav.⁵⁵

Koostöö laienes mõnevõrra vastastikuse informatsiooni vahetamise alal: 1931. a. juunist alates teatati Eestist andmed sadamast väljasõitnud piirituselaevade kohta (laeva nimi, väljasõidusadam, sihtkoht, lasti suurus, väljasõiduaeg, kapteni nimi, millise maa lipu alla laev sõidab, kes liputunnistuse andnud jne.).⁵⁶ Sama aasta novembrist hakati teatama ka laevameeskondade täpset koosseisu.⁵⁷

Keeluseaduse vastu ei kõlanud häält mitte ainult Eestis, vaid ka Soomes. Mida sügavamale tungis majanduskriis ja raskemaks läks riigi eelarve tasakaalustamine, seda rohkem hakati mõtlema summadele, mida tooks riigimonopol alkoholimüügi alal keeluseaduse asemel.⁵⁸

27. okt. 1929 avaldasid Soome ajalehed Uusimaa lääni kuberner B. Jalanderi kibeda arvustuse keeluseadusele,⁵⁹ sama aasta

⁵² Kohtu- ja siseminister: «Meie ei saa karistada isikuid, kes süüdi sala-kaubaveos Soome, kes pannud toime süüteo, mis karistatav Soome seaduste järgi.» Riigikogu IV koosseis, lk. 3167.

⁵³ ENSV ORKA materjahu.

⁵⁴ Sealsamas.

⁵⁵ Sealsamas.

⁵⁶ Sealsamas.

⁵⁷ Sealsamas.

⁵⁸ Sealsamas.

⁵⁹ «Päevaleht», 28. X 1929.

novembris kaaluti Soome kõrgemas kohtus ettepanekut esitada kohtu poolt presidendile keeluseaduse muutmise kava.⁶⁰ Mais 1930 tegi Soome president vastavalt Eduskunna sellekohasele soovile valitsusele ülesandeks uurida karskuse seisukorda riigis.⁶¹ 1930. a. lõpus oli keeluseaduse muutmise Eduskunnas päevakorras, seekord õlle alkoholiprotsendi tõstmise näol. Eduskund lükkas ettepaneku tagasi.⁶²

Keeluseaduse arvustamine Soomes ei lakanud. Puhtmajanduslikust küsimusest hakkas see muutuma poliitiliseks, kuna 1931. a. sügisel hakkas keeluseaduse kõrvaldamist nõudma Soome lapua-liikumine.⁶³ Lapua liikumine kasutas keeluseadusevastast opositsiooni Soomes ära, et ühelt poolt — võita toetajaid keeluseaduse vastaste hulgast⁶⁴ ja teiselt poolt — näitamaks erakondliku valituse saamatust toime tulla keeluseaduse tegeliku elluviimisega.⁶⁵ Valitsus oli sunnitud keeluseaduse küsimuse üles tõstma ja oktoobri alguses valmis seaduseelnõu rahvahääletuse toimepanemiseks, mis pidi otsustama keeluseaduse saatuse.⁶⁶

Rahvahääletus toimus 29.—30. detsembril 1931 ning 70,55% hääletanutest oli keeluseaduse kaotamise poolt.⁶⁷ 30. jaanuaril 1932 toimus lõplik hääletamine Eduskunnas, kus vaid 45 saadikut 200-st olid keeluseaduse kaotamise vastu.⁶⁸

Keeluseaduse saatust jälgiti Eestis suure huviga. Jaanuari alguses 1932. a., veel enne hääletamist Eduskunnas, pöördus Eesti välisministeeriumi väliskaubanduse osakonna poole Kartuliühisuste Liit, piiritusetööstuse keskus Eestis. Liit juhtis tähelepanu asjaolule, et Soome on keeluseaduse kaotamise järel sunnitud sisse vedama ca 7—8 milj. l piiritust aastas ning et Eesti piiritusetööstus suudaks lähema kuue kuu jooksul müüa Soomele kuni 3 milj. l (25 000 000°) esmaklassilist kartulipiiritust.⁶⁹ Vastavasisuline ettepanek saadeti 8. jaanuaril 1932 ka Eesti peakonsulile Soomes P. Huurile ja Eesti saatkonnale Soomes.⁷⁰

Jaanuari keskel viibis Helsingis Eesti esindaja, et selgitada Eesti piirituse, likööride ja napside Soomele müümise väljavaateid, kui Eduskund keeluseaduse kaotamise lõplikult otsustab. Võimalikest konkurentidest ettejäudmiseks ja Soome huvi äratamiseks Eesti piirituse vastu teatas Eesti esindaja, et tema riik oleks nõus

⁶⁰ «Päevaleht», 17. XI 1929.

⁶¹ Scalsamas, 4. XI 1930.

⁶² Scalsamas, 21. XII 1930.

⁶³ E. Hornborg. Op. cit., lk. 73.

⁶⁴ A. Leinonen. Op. cit., lk. 146.

⁶⁵ ENSV ORKA materjalid.

⁶⁶ «Päevaleht», 5. X 1931.

⁶⁷ E. Juvva. Suomen kansan historia. Helsinki, 1967, lk. 274.

⁶⁸ E. Hornborg. Op. cit., lk. 73. Keeluseadus lõppes Soomes 9. veebruaril 1932.

⁶⁹ ENSV ORKA materjalid.

⁷⁰ Scalsamas.

reserveerima Eesti turu vastavas ulatuses Soome tööstustoodetele, kui Soome ostab piiritust Eestist. Pakkumine tehti 4—5 aastale à 4—5 milj. l piiritust ja hind oli 1/2 sellest, mis Eesti valitsus ise maksis liitri eest piiritusetööstusele. Eesti ettepanek lubada vastutasuks piirituse eest Soome tööstustoodetele täiendavat turgu, äratas sealsetes tööstusringkondades loodetud huvi.⁷¹

Veebruari keskel võis saadik Helsingist teatada, et ka Soome president pooldab piirituse ostmist Eestist vahetuskauba alusel.⁷²

Umbes samal ajal algasid Helsingis läbirääkimised piiritusemüügi asjus. 9. III 1932 kirjutati Eesti valitsuse esindajate ja O/Y Alkoholiliike esindajate poolt alla leping Eesti alkoholoolsete jookide müügi kohta Soomele ning järgmisel päeval Soome välisministeeriumi ja Eesti valitsuse esindajate poolt salajane kokkulepe e. nn. kompensatsioonileping Eesti—Soome kaubavahetuse arendamise ja alkoholi ostulepingus ettenähtud maksetingimuste kohta.⁷³

Müügilepingu kava O/Y Alkoholiliike ja Eesti valitsuse vahel oli koostatud Eesti Kartuliühisuste Liidu poolt, kelle esindaja viibis ka läbirääkimistel Helsingis. Müügi- ja kompensatsioonilepingu sõlmimisel mindi mööda Eesti tööstusringkondadest, ka ei peetud vajalikuks asjasse pühendada Kabandus-Tööstuskoda. Kompensatsioonileping sõlmiti salajasena ja selle sisu avaldati alles hiljem, kui seda ajalehtede kaudu nõudma hakati.⁷⁴

Ka kompensatsioonilepingu abil ei saanud Eesti realiseerida kavatsatud 4 milj. l piiritust, vaid ainult poole sellest — 2 milj. l 100%-liseks arvestatud puhastatud kartulipiiritust 96,3%-lise piiritusena või 40%-lise põletatud viinana hinnaga vastavalt 29 või 20 senti liiter.⁷⁵

Kompensatsioonilepingu asjus peeti läbirääkimisi ka Soome Panga ja Kansallis-Osakke-Pankki juhatajatega. Astuti jälle kontakti Soome tööstusringkondadega ning viimased, olles huvitatud Eesti turust, avaldasid omakorda survet Soome välisministeeriumile piirituselepingu sõlmimiseks.⁷⁶

10. märtsil 1932 Eesti ja Soome valitsuste vahel sõlmitud leping, kuigi see ei hõlmanud kogu väliskaubandust kahe maa vahel, oli sisuliselt kliiringleping. Eesti valitsus kohustus andma sisseveolubasid Soome päritoluga kaupadele (hobuserauad ja naelad, separaatorid ja nende osad, paadimootorid, noad, elektripirnid, klaas ja klaastooted (v. a. tahvelklaas), fajanss, portselan, kumm ja kummitooted, tapeedid, laskeriistad ja laskemoon, liftid, toores katusepapp) vähemalt samas väärtuses, kui O/Y Alkoholili-

⁷¹ ENSV ORKA materjalid.

⁷² Sealsamas.

⁷³ Sealsamas.

⁷⁴ Sealsamas.

⁷⁵ Sealsamas.

⁷⁶ Sealsamas.

liike ostab alkohoolseid jooke Eesti riigilt. Kompensatsioonilepingu jõustumine ja kehtivus olid määratud alkoholi müügi-
lepingu jõustumise ja kehtivusega. Tasumine toimus teise riigi
kliiringarvele Eesti või Soome pangas. Eesti valitsus võis vahe-
tada saadud summad Prantsuse frankideks või USA dollariteks.
Lepiti kokku, et Soome valitsus peab tasuma ostetud alkoholi eest
täies ulatuses 1932. a. lõpuks.⁷⁷

Piirituse müügilepingut vaadeldi Eesti teatud ringkondade
poolt esialgu suure optimismiga. Lepingu koguväärtus arvati ole-
vat 1 milj. krooni ning kaubavahetus Soomega loodeti 1932. a.
suurenevat 55% võrra.⁷⁸

Tegelikkus lootustega kokku ei langenud. Nagu seda teatas
Eesti Pank kirjas majandusministeeriumile 3. III 1933, oli Soome
müüdud piirituse eest saadud 542 508,64 krooni, sisseveolubasid
Soome kaupadele antud aga 87 459,04 krooni võrra rohkem, s. o.
629 967,68 krooni eest. Vahe tasumine käis Eesti Pangale üle jõu.⁷⁹
Tuleb meeles pidada ka seda, et pärast Soome marga loobumist
kulla alusest 1931. a. sügisel oli marga kurss kõikuv kuni 1933. a.
aprillini, üldtendentsiga languse suunas.⁸⁰ Marga langemine oli
kahtlemata üks põhjustest, miks arved ei saanud olla tasakaalus.

Märgates raskusi arve tasumisel tegi Eesti Pank 1932. a. juulis
ettepaneku, et Eesti—Soome kompensatsioonilepingu Soome kau-
pade nimekirja laiendataks ja viidaks kliiringu alla kõik Soomest
ostetavad kaubad. Selline laiem kliiring päästnuks panga Soome
raha otsekohesest väljamaksmisest.⁸¹ Soomele polnud see ette-
panek vastuvõetav.

Soomel olid omad raskused 2 miljoni liitri piirituse ja viina
mahutamiseks Soome turule ja oktoobris 1932 avaldas O/Y Alko-
holiliike (nüüd juba riiklik monopol) soovi jätta 1/4 tellitud alko-
holist järgmiseks aastaks.⁸² Nimetatud ettepanekule järgnes Kar-
tuliühisuste Liidu poolt finantseeritud delegatsiooni sõit Helsin-
gisse läbirääkimistele novembris 1932. Helsingis selgus, et Soome
on vahepeal hakanud toetama oma piiritusetööstust ja loodab
edaspidi (1933. aastast) oma piiritusest jätkuvat.⁸³ Tahtmata kah-
judest hoolimata Soome turust loobuda, apelleeriti Eesti poolt
jällegi Soome tööstuse huvidele, oldi nõus sõlmima ka Soome poolt
ettepandud üldine kliiringleping juhul, kui Soome ostab piiritust
Eestist ka edaspidi. Lubati veelgi alandada piirituse hinda.⁸⁴

⁷⁷ ENSV ORKA materjalid.

⁷⁸ Sealsamas.

⁷⁹ Sealsamas.

⁸⁰ Kui 1931. a. oktoobris 1 nael = 182,19 Smk., siis 1933. a. aprillis 1 nael = 227 Smk. L. Halmé. Vienti Suomen suhdannetekijänä v-na 1870—1939, Hel-
sinki, 1955, s. 242.

⁸¹ ENSV ORKA materjalid.

⁸² Sealsamas.

⁸³ Sealsamas.

⁸⁴ Sealsamas.

Eesti piiritus Soomet enam ei huvitanud, kuid teda huvitasid Eesti Pangast kättesaamata summad ning endiselt Eesti turg Soome tööstuskaupadele. Nendel kaalutlustel oli koostatud Soome kliiringkava. Eestit huvitas üldine kliiring ainult seoses piiritusemüügi edasiste võimalustega Soome. Huvid olid niisiis täiesti vastandlikud.

Kui jaanuari lõpus 1933 saabus Tallinna Kansallis-Osake-Pankki direktorist juhitud Soome delegatsioon teatega, et Soome on seoses üldise kliiringuga valmis Eestile vastu tulema selles mõttes, et ei nõua tasakaalustatud kaubavahetust, vaid lubab Eestile väljaveo ülekaalu 20% ulatuses, rõhutati Eesti vastuses taolise ettepaneku mõttetust, sest Eesti tähtsamad väljaveoartiklid ei pääse Soome turule nagunii kõrgete tollide ja ebasoodsate kontingentide (kartulid, liha) või ostmisest keeldumise (piiritus) pärast.⁸⁵

1933. a. 26. maist maksmahakanud valitsustevahelises kliiringlepingus piiritusest ei räägita. Mõningase aktiivsuse Eesti—Soome kaubavahetuses see leping Eestile kindlustas, sest ainult nii oli Eesti Pangal võimalik 1932. a. 10. märtsi kompensatsioonilepingu võlgu tasuda.⁸⁶ Üldiselt oli selle kliiringlepingu näol tegemist kaubavahetust korraldava, mitte aga seda arendava lepinguga.

Piirituse ajutine suurem riiklik väljavedu Eestist 1932. a. 9. märtsi lepingu alusel — 20 075 hl, millest 18 620 hl läks Soome, 1933. a. lakkas.⁸⁷ Lahendamata jäi nii Eesti piirituse väljaveo kui ka salapiirituseveo küsimus. Piirituse eraviisiline väljavedu, mida 1932. a. ei toimunud, hoogustus järgnevatel aastatel ja 1934. a. veeti sel moel välja juba 2,8 korda rohkem piiritust kui 1933. a.⁸⁸

Keeluseaduse kaotamine salapiirituseveole lõppu ei teinud. Soome võimud olid sunnitud otsima uusi abinõusid võitluseks salapiirituse vastu. 1932. a. kevadel hakkas Soomes kehtima seadus, mis võimaldas Soome merevalvel piirituselaevu ära tuua ka neutraalvetest. Salapiiritusevedajad omakorda tõmbasid endiste Panama, Türgi jt. riikide lippude asemel masti selliste riikide lipud, kust loodeti kaitset vabal merel tegutsemiseks. Soome lahele ilmusid laevad Inglise lipu all. 1933. a. oktoobris sõlmiti kokkulepe Inglismaa ja Soome vahel salakaubaveo tõkestamiseks ning seejärel kadus piirituselaevadel võimalus seista Soome lahes Inglise lipu all. Inglise lipp asendati pea Hollandi omaga jne.⁸⁹

Eestis laiendati erakorralise abinõuna kaitseseisukord 1933. a. ka riigi territoriaalvetele, kuna varem see kehtis vaid ranna- ja piiräärsetel aladel.⁹⁰ 1933. a. oli ka tabatud piirituse hulk Eestis rekordiline — 36 677 l ning suurem kui kunagi varem oli ka piiri-

⁸⁵ ENSV ORKA materjalid.

⁸⁶ Sealsamas.

⁸⁷ Eesti arvudes, lk. 316.

⁸⁸ Sealsamas, lk. 317.

⁸⁹ Valitsusasutuste tegevus, lk. 230.

⁹⁰ Sealsamas.

tuse hulk ühe tabamise kohta keskmiselt — ligi 95 l.⁹¹ Tähendab, ajutise tagasimineku järel 1932. a. kujunes salapiiritusevedu jälle suurärriks, mis toimus suure kapitaliga isikute ja rühmade juhtimisel ning andis vahendeid mitte rikastumiseks, vaid äraelamiseks sadadele meremeestele ja rannaäärsete alade elanikele. Eespool nimetatud tendents järgnevatel aastatel jätkus — 1935. a. langes ühele tabamisele 116,36 l piiritust.⁹²

Vaadeldaval perioodil 1928. aastast 1932. aastani võime eraldada kolm etappi piirituse küsimuses Eesti ja Soome vahel:

Esimene — kuni 1931. a. aprillini. Eesti piirituse osatähtsus Soome veetavas salapiirituses oli väike, Eesti ja Soome võimud töötasid koos salapiirituseveo vastu Soome lahel ja Balti merel. Läbirääkimised kaubanduslepingu ümber sunnivad Eesti valitsust mitte lubama pinevust kahe maa vahel piirituse pärast.

Teine — 1931. a. aprillist kuni oktoobrini. Kaubaveoleping on alla kirjutatud ja hell küsimus Eesti ja Soome vahel seega päevakorrast maas. Eesti piirituse salajane vedu Soome on avalik saladus, Eesti võimud ei saa ega tahagi seda takistada, sest Eesti piiritus vajas turgu.

Kolmas — 1932. a. märtsist detsembrini. Eesti piirituse legaalne väljavedu Soome.

Uhtlasi aga näeme, et piiritus (salapiiritus) ei olnud Eesti—Soome suhetes aastail 1928—1932 sugugi mitte määravaks teguriks. Piirituse küsimuse juurde jooksid kokku Eesti põllumajandus- ja turustamise raskused, Soomes keeluseadusega loodud olukord, mis 1932. a. asendus riigimonopoliga alkoholi alal, ja ülemaailmsest majanduskriisist tingitud elatustaseme langus mõlemas riigis.

ВОПРОС О СПИРТЕ В ЭСТОНСКО-ФИНСКИХ ОТНОШЕНИЯХ В 1928—1932 ГГ.

Х. Ко́йк

Резюме

Количество ввозимого в Финляндию эстонского спирта колебалось по примерным расчетам от менее 1% до 27% в год от всего ввозимого контрабандой в Финляндию спирта. Это количество зависело от объема картофельного урожая в Эстонии, от возможностей реализации картофеля на внешнем рынке и отечественным спиртовым заводам; от объема производимого в Эстонии спирта и легальных возможностей его реализации, завися-

⁹¹ Eesti arvudes, lk. 317.

⁹² Sealsamas.

щих на внутреннем рынке от покупательной способности населения и от тайного ввоза дешевого заграничного спирта, а на внешнем рынке от того, чтобы найти такие рынки.

Эстонию заинтересовала борьба с контрабандой спирта, поскольку тайный ввоз уменьшил доходы государственной казны. Но ввиду трудностей реализации эстонского картофеля правительство буржуазной Эстонии не было серьезно заинтересовано в том, чтобы прекратить ввоз эстонского спирта в Финляндию.

Мы можем установить три этапа в эстонско-финских отношениях по вопросу о спирте:

I — до апреля 1931 г. Доля эстонского спирта во всем контрабандном спирте в Финляндии была незначительна. Власти обоих государств вместе боролись против тайного ввоза спирта на Балтийском море и Финском заливе.

II — с апреля до октября 1931 г. Ввоз эстонского спирта в Финляндию был публичной тайной. Эстонские власти не могли и не хотели этому противодействовать, ибо других возможностей реализации спирта не было.

III — от марта до декабря 1932 г. Легальный ввоз эстонского спирта в Финляндию после отмены сухого закона в Финляндии с февраля 1932 г.

В 1928—1932 гг. вопрос о спирте не был определяющим в эстонско-финских отношениях, поскольку трудности реализации эстонского картофеля и спирта определялись общей экономической политикой обоих аграрно-индустриальных государств в условиях экономического кризиса.

THE PROBLEM OF SPIRIT IN THE ESTONIAN-FINNISH RELATIONS 1928—1932

H. Koik

Summary

The amount of the Estonian spirit, carried to Finland, formed according to approximate calculations below 1 per cent up to 27 per cent per year from the total amount of the spirit smuggled into Finland and depended on the potato yield in Estonia, on the possibilities of realizing potatoes on foreign market and in the native spirit industry, on the amount of spirit output in Estonia and on the possibilities of realizing spirit legally. The latter, in its turn, depended on the purchasing power of the people on home market, on the smuggling of cheap foreign spirit into Estonia and on the finding of foreign market.

Estonia was interested in defending her country from the inflow of contraband spirit but considering the difficulties in

realizing potatoes and spirit, the Estonian authorities were not interested in preventing the smuggling of the Estonian spirit into Finland.

There can be distinguished 3 stages in the question of spirit in the relations between Estonia and Finland.

I — up to the April of 1931. The share of the Estonian spirit in the spirit smuggled into Finland was small. The Estonian and Finnish authorities worked together against the smuggled spirit in the Gulf of Finland.

II — from April to October of 1931. The smuggling of the Estonian spirit into Finland was an open secret. The Estonian authorities had no wish to prevent the smuggling of spirit into Finland because there were no other possibilities to realize spirit on foreign market.

III — from March to December of 1932. The legal export of Estonian spirit to Finland.

During the years 1928—1932 the question of spirit was not of decisive importance in the relations between Estonia and Finland, because the difficulties in realizing Estonian potatoes and spirit were determined by the economic policy of both these industrial-agrarian countries in conditions of the economic crisis.

SISUKORD

1. H. Piirimäe. Rootsi riigi ja Liivimaa linantssuhted XVII sajandil	3
X. Пийрмяэ. Финансовые отношения Шведского государства и Лифляндии в XVII веке. <i>Резюме</i>	29
H. Piirimäe. The Financial Relations between Sweden and its Province of Livonia in the 17th Century. <i>Summary</i>	31
2. H. Ligi. Talurahva arv ja paiknemine Lõuna-Eestis aastail 1711—1816	33
X. Лиги. Численность и размещение крестьянского населения в Южной Эстонии в 1711—1816 гг. <i>Резюме</i>	100
H. Ligi. Die Zahl und die Verteilung der Bauernbevölkerung Südestlands in Jahren 1711—1816. <i>Zusammenfassung</i>	101
3. A. Helbe. Kahe suuna vaheline võitlus Soome Sotsiaaldemokraatlikus Parteis aastail 1905—1916	102
A. Хельбе. Борьба двух направлений в социал-демократической партии Финляндии в 1905—1916 гг. <i>Резюме</i>	121
A. Helbe. Der Kampf der zwei Richtungen in der Sozialdemokratischen Partei Finnlands in den Jahren 1905—1916. <i>Zusammenfassung</i>	123
4. K. Jaanson. Rootsi kaubanduslik krediit kodanlikule Eestile aastail 1923—1927	125
K. Яансон. Торговый кредит, предоставленный Швецией буржуазной Эстонии в 1923—1927 гг. <i>Резюме</i>	135
K. Jaanson. Schwedens Handelskredit an das bürgerliche Estland in den Jahren 1923—1927. <i>Zusammenfassung</i>	136
5. H. Koik. Eesti, Soome ja Läti suhtumisest Moskva protokollile	137
X. Койк. Об отношении Эстонии, Финляндии и Латвии к Московскому протоколу. <i>Резюме</i>	147
H. Koik. The Attitude of Estonia, Finland and Latvia to the Moscow Protocol. <i>Summary</i>	148
6. H. Koik. Piirituse probleem Eesti—Soome suhetes aastail 1928—1932	149
X. Койк. Вопрос о спирте в эстонско-финских отношениях в 1928—1932 гг. <i>Резюме</i>	164
H. Koik. The Problem of Spirit in the Estonian—Finnish Relations 1928—1932. <i>Summary</i>	165

Ученые записки Тартуского государственного университета, вып. 371
ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ИСТОРИИ СТРАН БАЛТИКИ II

На эстонском языке

Резюме на русском, английском и немецком языках
Тартуский государственный университет ЭССР, г. Тарту, ул. Юликооли, 18

Vastutav toimetaja M. Tånava
Korrektorid V. Lang, N. Tšikalova, M. Laar, K. Uustalu
Ümbrise kujundanud K. Põllu

Ladumisele antud 25. 2. 75. Trükkimisele antud 25. 11. 75. Trükipaber nr. I
60×90^{1/16}. Trükipoognaid 10,5 + 1 kleebis. Arvestuspoognaid 15,18. Trükiarv
400. MB 11018. Tell. nr. 1042. Hans Heidemanni nim. Trükikoda, ENSV, Tartu,
Ülikooli tn. 17/19. III

Hind 1 rbl. 52 kop.